Aristoteles
Ethica
1563

Universidad de Deusto
Biblioteca

Universidad de Deusto
Biblioteca

Universidad de Deusto
Biblioteca

Universidad de Deusto
Biblioteca

Universidad de Deusto
Biblioteca

Universidad de Deusto
Biblioteca

ARISTOTELIS
ad Nicomachum filium, de
MORIBVS, QVÆ ETHICA
NOMINANTVR, LIBRI DECEM.

Nicolao Gruchio interprete.

Bibliotheca
Facult. Philosophiae
Prov. Cast. Orient. S. I.

PARISIIS,
Ex Typographia Thomæ Richardi, sub Bibliis aureis, è regione Collegij Rhemensis.

1563.

Cum priuilegio Regis ad sexennium.

Universidad de Deusto
Biblioteca

EXTRAICT DV PRIuilege du Roy.

PAR grace & priuilege du Roy il eſt permis a Thomas Richard, & Philippe Parantin, libraires & Imprimeurs de l'Vniuerſité de Paris, d'imprimer ou faire imprimer vn liure intitulé *Ariſtotelis ad Nicomachum filium de moribus, quæ Ethica nominãtur, libri decem, Nicolao Gruchio interprete.* Lequel n'a point eſté par cy deuãt imprimé en telle forme & maniere: & defendu par ledict Seigneur a tous autres Libraires, Imprimeurs, & perſonnes quelzconques, de nõ imprimer ne faire imprimer, vendre ne diſtribuer en ces païs, terres & ſeigneuries, autres que ceux qui aurõt eſté imprimez ou faict imprimer par ledict Richard, ſur les peines cõtenues es lettres du Roy noſtre Syre. Et ce iuſques au tẽps & terme de ſix ans, a cõpter du iour & datte qu'ils ſeront paracheuez d'imprimer: comme plus a plain eſt cõtenu par les lettres patentes ſur ce dõnees a Paris le dernier iour de Septembre, l'an de grace milcinq cens ſoixante & vn, & de noſtre regne le premier. Ainſi ſigné par le conſeil Decourlay, & ſeellé ſur ſimple queuë de cire iaulne.

Iacobo Brullato Mongeio, *PRÆSVLI CLARISSIMO,*

Nicolaus Gruchius S. P. D.

VM tu ante quinquẽnium ad viſendam ſororem tuam Ianam Brullatam, fœminam lectiſsimã, veniſſes: & ego tibi in arce Carolomeniliana obtuliſſem librum vnum de comitiis Romanorum, à me paulò antè in lucem editum: memini te rogoſſe, nunquid tum aliud mihi eſſet, in quo ſcribendo occupatus eſſem. Ego me inter alia de Græco vertiſſe Ariſtotelis De moribus ad Nicomachum libros, quos tibi dicare ſtatuiſſem, reſpondi: ſed nondum eſſe à me relectos ac recognitos. Hi libri ad hoc vſque tempus in meis aduerſariis fuerunt: partim ob multas ac varias occupationes, quæ me cùm in multis ſororis tuæ ac liberorum ſuorum negotiis, tractandis, tum in gerendo munere tutelæ nepotis ex fratre mei, totum detinuerunt: partim ob valetudinis infirmitatem, qua multùm ac diu afflictatus ſum. At

Universidad de Deusto
Biblioteca

postquam hoc demum anno illis occupationibus liberatus,ad philosophandum,quantum meæ valetudinis patitur imbecillitas,redire potui,hãc meam interpretationem accuratius limatam cœpi transscribere, vt in publicum exeat: quo scilicet hac ex parte studiosis philosophiæ satisfacerem: quos id à me desiderare, permultis amicorum literis ad me Lutetia missis, iandudum acceperam. Eam igitur tibi iam inde ab illo tempore dicatam, nunc cùm in lucem editur,tu pro tuo iure vẽdicare potes:verùm vt ne eam respuas, hoc veluti tam longo postliminio redeuntem,te etiam atque etiam rogo Atque vt meæ erga te obseruantiæ, pro tuis in me multis ac magnis meritis, testimonium posteritati præbeat, disertè iubeo. Vale Præsul clarissime, & literas ac literatos, vt soles, colito. Calend.Octob.1561.

Aristotelis ad Nicomachum filium de moribus, quæ Ethica nominantur, Liber primus,

Nicolao Gruchio interprete.

OMNIS ars, atque adeò omnis quæ via & ratione procedit cognitio: itémque omnis actio & omne agendi cõsilium, bonum aliquod sibi proponere, ídque appetere videtur. Ideóque præclarè assertum est bonũ ipsum esse,quod sibi res quæque proponerent & appeterent. Finium autem,suæ quædam sunt differẽtiæ. Alij enim sunt actus operationésve,alij præter actiones sunt opera quædã. Et quarum quidem rerum præter actiones, alij præterea fines sunt, in iis natura sunt opera meliora actionibus. Et qũoniam multæ actiones,artes ac scientiæ erant,complures etiam fines extiterunt. Nam & medicinæ bona valetudo finis est,& artis ædificandarum nauium,nauis, & imperatoriæ artis victoria & rationis rei familiaris diuitiæ. Quæ autẽ eius generis arteis vni alicui facultati subiectæ sunt, (velut rei equestri ea quæ frænos cõficit, cæteræque omnes,

Cap.1.

Universidad de Deusto
Biblioteca

quæ instrumenta equorum efficiunt. Tum verò hæc ipsa equestris & omnia officia bellica, arti imperatoriæ, itémque aliæ alij) in iis omnibus, fines earum quæ principem locum tenent, magis expetendi sunt, quàm omnium earum quæ sub eas subiectæ sunt: quippe cùm horum causa etiam illi expetantur. Nec quicquam interest, vtrum ipsi actus operationésve sint actionum fines, an præter illos aliud quippiam, quemadmodum in iis scientiis, quas modò diximus, perspici potest.

Cap. 2. Atqui si quod est rerum agendarum vltimum, quod & propter se expetamus, & propter ipsum cætera omnia: nec omnia propter aliud sequimur (sic enim res progredietur in infinitum, vt inanis ac stultus omnis noster appetitus sit futurus) perspicuum est in eo esse summum bonum, idq; adeò quod est omnium optimum. Huius ergo cognitio ad vitam etiam degendam momentum magnum habet: & tanquam sagittarij signum intuentes, facilius quod nostri est officij assequemur. Quod cùm ita sit, danda opera est, vt rudi certè informatione ipsum, & quid tandem sit, & cuius sit scientiæ vel facultatis extremum intelligamus. Et sanè par est, vt eius potissimum sit finis, quæ domina est & princeps omnium, qualis ciuilis scientia videtur esse. Nam & quæ in Rep. scientiæ admittendæ sint, & quas quisque discere debeat, & quatenus, ipsa præscribit. Atque etiam facultates eas, quæ in maximo honore sunt & precio, vt artem imperatoriam, vt rei domesticæ rationem, vt rhetoricem, huic subiectas cernimus. Quòd si scientias hæc reliquas omnes, quarum omne opus est in agendo, ad vsum suũ adhibet: præscribítque legibus quid faciendum & à quibus abstinendum sit, profectò necesse est eius extremo & fine reliquarum fines contineri: vt in eo sit summum hominis bonum. Vt enim sit idem vnius hominis bonum atque ciuitatis vniuersæ, hoc tamen quod ad ciuitatem vniuersam pertinet, & assequi & conseruare, maius quiddam ac perfectius videtur. Præclarè enim se res habeat, si vni, eíq; in solitudine vitam agenti, consulatur: at verò si genti & ciuitatibus, multò & pulchrius & diuinius. Atque hæc quidem quam instituimus via & ratio, quoniam & ipsa ciuilis quædam scientia est, hoc sibi propositum habet, idque expetit.

In qua tractanda satis accurata erit oratio, si quantum Cap. 3.
res proposita feret, explanabitur. Nõ enim in omnibus disputationibus subtile accuratúmque genus rei explicandæ similiter requirendum est: vt nec in operibus quæ ab arte proficiscuntur. Atqui iis in rebus, quæ honestæ, quæq; iustæ sunt, in quibus ciuilis scientia versatur, tanta inest varietas, tanta inconstantia, vt lege tantummodo, non etiam natura videantur constitutæ: quæ etiam inconstans & instabilis natura in bonis rebus locum habet, propterea quòd multi ex iis detrimenta consequantur. Iam enim aliis diuitiæ, aliis vis corporis exitium perniciémque attulit. Ergo satis erit, eos qui ex his, & de iis rebus verba faciunt, pingui quadam Minerua & subiecta velut rudi forma, quid in quaque re veri sit, demonstrare: & qui de rebus, quæ plerunque eueniunt, disserunt, ex hísque suas rationes conficiunt, tales efficere conclusiones, quæ illorum naturam referant. Eodémque modo accipi probaríque debent, quæ dicuntur omnia. Est enim hominis eruditi, subtilitatẽ requi-

Universidad de Deusto
Biblioteca

rere in omni genere eatenus, quoad rei natura patiatur. Sũt enim hæc persimilia, Mathematicum probabilia in docendo adhibentem probare, & ab oratore demonstrationes requirere. Quæ autem quisque nouit, de iis bene iudicat, eorúmque bonus est iudex. De quaque ergo rerum singularũ verè iudicabit is, qui eruditione singularum rerum valet: omnino verò ac simpliciter, qui omni doctrina eruditus est. Quocirca ciuilis scientiæ non est iuuenis idoneus auditor: est enim expers actionum, quas vita desiderat: hæc autem de actionibus & ex iis tota oratio est. Iam verò cùm animi perturbationibus ducatur, frustrà & inutiliter audiet: quandoquidem finis huic scientiæ propositus non cognitio sit, sed actio. Qui, puer sit ætate, ánne moribus puero par & similis, nihil interest. Non est enim culpa, in tempore, sed in eo quod animi perturbationes in omni vitę actione sequatur. Nam huius generis hominibus, quemadmodum impotentibus inutilis cognitio futura est. At verò qui rationi suas appetitiones obedientes efficiunt, & actiones sequuntur rationi congruẽtes, magnum fructum ex harum rerum cognitione consequentur. Ac de auditore quidem, quæque docendi ratio hic postulanda sit, & quid nobis proponamus his libris, proœmij loco, hactenus diximus.

Cap. 4. Nunc repetito principio, quoniam omnis cognitio & [illegible]stitutum, agendique consilium bonum quoddã appetit, statuamus quid sit illud quod ciuilem rationem desiderare dicimus, quidque sit omnium rerum agẽdarum extremum bonũ. Constat quidem ferè inter omnes, quo nomine appellari placeat. Beatitudinem enim & vulgus & qui expolitiores sunt, vocãt: bene autem viuere, & bene agere

(quod Græci εὖ ζῆν καὶ εὖ πράττειν dicũt) idẽ esse quod εὐδαιμονεῖν, id est beatũ esse existimant. Quid autem sit beatitudo, noncõstat, déq; eo est inter eos omnis dissensio: neq; imperita multitudo & sapientes in eodũ ponunt. Alij enim in eorũ aliquo, quæ illustria sunt, & in oculis omnium posita, vt in voluptate, vt in diuitiis, vt in gloria, aliíque in alio: plerunque etiam idem in alio atque alio. Cùm enim ægrotat, in bona valetudine ponit: cùm pauper est, in diuitiis. Qui autem suæ conscij sunt ignorationis, eos admirantur, qui magnum aliquid, & quod eorum ingenij vires superet, dicunt. Quidam verò præter hæc complura bona, aliud quoddam per se, quod & ipsum causa sit, cur cætera bona sint omnia. Et omnes quidem exquirere sententias, supervacaneum sit: cõtenti autem erimus, si exquiramus eas potissimum quæ eminent, maximéque probantur, aut quæ aliqua nituntur ratione. Hoc autem ignorare non debemus, interesse inter rationes eas, quæ à principiis proficiscuntur, & eas quæ ad ipsa principia ferunt. Rectè enim hoc Plato dubitabat & requirebat, vtra via esset sequenda, eáne quæ à principiis permanaret ad fines, an quæ ad principia ferret: velut in stadio, ab iis qui præmia proponunt ad metam, an contrá. Initium enim capiẽdum est ab iis rebus quæ notæ sunt, sed harum duo genera sunt: aliæ enim cognitæ sunt nobis, simpliciter & per se aliæ. Ac nobis quidem certè ab iis capiendum est exordium, quæ sunt nobis cognitæ. Quocirca qui de rebus honestis & iustis, & vno nomine ciuilibus, idoneus auditor futurus est, is sit oportet bonis moribus præditus & institutus. Principium enim est, quod ita sit, idque si satis sit perspicuum ipsum quamobrem sit, nihil

Universidad de Deusto
Biblioteca

deſiderabitur. Homini verò eiuſmodi aut iã percepta ſunt principia, aut facilè alio docente percipientur. Cui autem horum neutrum ineſt, audiat Heſiodi carmina,

„ *Optimus eſt, ſeſe qui nouit cuncta magiſtro:*
„ *Ad finem vſque videns quæ ſemper ſunt meliora.*
„ *Ille etiam bonus eſt, alium qui recta monentem*
„ *Audit, & inuentis ponit veſtigia lætus.*
„ *At cui conſilium ſua nec prudentia donat,*
„ *Inducítque animum voces contemnere veras,*
„ *Is nunquam frugi fuerit, ſed inutilis orbi.*

Cap. 5. *Nos autem ad eam partem ſermonis, ex qua egreſſi ſumus, reuertamur. Summum enim bonum & beatitudinem non ſine cauſa ex vitæ generibus exiſtimare videntur. vulgus quidem & homines importuniſs. atque inſolentiſs. qui eam in voluptate ponunt. Itaque vitæ degendæ rationem adamant delicatam & voluptariam. Tria enim ſunt vitæ genera, quæ maximè excellunt: hoc, quo de modò diximus, ciuile: & tertium id, quod in contemplatione & cognitione conſiſtit. Ac multitudo quidem perſimilis mancipiorum apparet, cùm deligit pecudum vitam: ſed cauſa ei eſt, propterea quòd complures eorum qui principatu & poteſtate excellunt, iiſdem libidinibus quibus Sardanapalus, conſtricti tenentur: expoliti verò homines, iiq; omnes quorum vita omnis in actione rerum verſatur, beatam vitam in honore ponũt. Ferè enim ei vitę generi, quod in Reip. adminiſtratione poſitum eſt, hic propoſitus eſt finis: atqui leuius id eſt, quàm id bonum quod quærimus: eſt enim in eorum qui colunt potius poteſtate, honos, quàm qui coluntur. Summum autem bonum, proprium quiddam au-*

guramur, quódque vix eripi, adimíque poſsit. Iam verò gloriam & honorem perſequuntur, vt ſibi fidem faciant, ſe eſſe probos: itaque coli, afficíque honore à prudentibus volunt, & ab iis quibus noti ſunt, ídque ob virtutem. Perſpicuum eſt igitur, vel horum iudicio & ſententia, virtutem eſſe meliorem: quam etiam eandem potius quaſi finem propoſitam vitæ ciuili quiſpiam fortaſſe exiſtimauerit: veruntamen ea quoq; à perfecto abſolutóque genere diſtat. Fieri enim poſſe videtur, vt qui virtute ſit præditus, etiam dormiat, aut in vita nihil agat omnino: & præterea maximis in malis miſeriiſq; verſetur: eum autem qui ſic viuat, beatum, niſi propoſiti pertinax defenſor, nemo dixerit. Atque hæc quidem hactenus. Satis enim multa de iis dicta ſunt in ἐγκυκλίοις, id eſt, in iis quæ palàm in hominum circulo factæ ſunt diſputationibus. Tertium genus eſt, quod in contemplandi rebus cernitur, quod poſtea conſiderabimus. Nã quæ vita in pecuniis congerendis occupata eſt, habet neſcio quid violentum, ſine quo eſſe non poſſe videtur, & profecto in diuitiis non eſt id bonum quod quærimus: quoniam ſunt in bonis vtilibus, & propter aliud expetuntur. Quapropter in iis potius quæ ſupra dicta ſunt, quia propter ſe amantur, ſinem vltimúmque bonorum licet putare. Nec tamen in illis eſt, quanquam multæ ad id confirmandum rationes allatæ ſunt & coaceruatæ.

Atque his quidem omiſsis, id bonum quod vniuerſo Cap. 6. *genere continetur, conſiderari eſt melius, quóque modo dicatur exquiri. Quæ nobis etſi ægrè tractabilis, & in præcipiti loco poſita exiſtit quæſtio, quòd nobis amici ſint iį, qui ideas induxerunt: tamen ſatius videatur, ac potius ita*

Universidad de Deusto
Biblioteca

oportet, veritatis retinendę causa, sua etiam decreta tollere philosophos præsertim. Etsi enim vtraque chara sunt, pietatis tamen est pluris æstimare veritatem. Qui hanc sententiam inuexerunt, non faciebant ideas eorum in quibus prius posteriúsque dixissent: itaque ne numeris quidem ideam fabricati sunt. At bonum & in substantia dicitur, & in qualitate, & in iis quæ cum aliquo conferuntur: quæ verò per seipsa sunt & substantia, iis sunt quæ cum aliquo comparantur, naturæ ordine priora. Propagini enim hoc simile est, eíque rei quæ consequitur id quod iam est. Non igitur esse in his idea communis vllo modo potest. Præterea cum bonum tam latè pateat, quàm id quod est (dicitur enim in substantia, vt deus, & mens: & in qualitate, vt virtutes: & in quantitate, vt mediocre: & in iis quæ cum aliquo conferuntur, vt vtile: & in tempore, vt occasio: & in loco, vt commodus habitandi locus, quæque sunt generis eiusdem) perspicuum est commune aliquid vniuersale, & vnum esse non posse. Neque enim in categoriis omnibus, sed in vna sola diceretur. Iam verò, quia eorum omniũ, quę ad vnam ideam pertinent, vna tantum scientia est, necesse quoque esset bona omnia scientia vna contineri. Nũc verò plures sunt etiam eorum quæ sub vnam categoriam subiecta sunt: vt occasionis, in bello quidem ars imperatoria: in morbo, medicina: & mediocritatis, in cibo medicina, in laboribus, gymnastice. Sed quærat aliquis, quid tandẽ sibi velint, cũ res singulas adiecto pronomine, IPSVM, appellant? siquidem in ipsum hominem & in hominem, vna eadémque valet hominis definitio. Neque enim hoc ipso quòd homo est vtrunque, aliquid inter eos interest.

Quod si ita est, nec quia bonum quicquam intererit, inter bonum & ipsum bonum. Nec verò quia æternum est, ideo magis bonum: quandoquidem ne alba res quidem in longum tempus duratura, est albior ea, quę in diem. Mihi verò probabilius de eo dixisse Pythagorei videntur, qui vnum in bonorum ponunt ordine, quos & Speusippus videtur esse secutus. Sed de his quidem alius est mihi ad dicendum constitutus locus. Nunc verò aduersus ea quæ dicta sunt, obiectio quædam suboritur, quoniam de omni bono sint, quæ adductæ sunt à nobis rationes: cũ vno quodam genere cõtineri videamus ea, quæ per se expetũtur & amãtur. Conficientia verò eorum, aut aliquo modo tuentia, aut etiam cõtrariorum prohibentia, propter illa, aliáque ratione, bona nominentur. Ergo hoc quidem apparet, duo esse bonorum genera, alia propter se, alia propter illa. Separatis igitur vtilibus ab iis quæ per se bona sunt, an vni ideæ attribuantur, consideremus. Ea quidem propter se bona quiuis ponat, quę vel sola & seiuncta à cæteris expetuntur, vt sapere, vt videre, vt sunt nonnullæ voluptates, vt honores. Etsi enim hæc ipsa propter aliquid aliud sequimur, tamen in iis quæ per se bona sunt, licet ponere: aut certè nihil præter ideam sit in his bonis. Ex quo efficietur vt inanis & superuacanea species futura sit. Sin autem hæc quoq; sunt in iis quæ per se bona sunt, necesse erit vt in niue & cerussa candoris, sic boni definitionem in iis omnibus eandem declarari. Atqui honoris, prudentiæ, voluptatis, diuersæ sunt definitiones, hoc ipso quòd bona sunt. Nõ est igitur bonum ita commune aliquid, vt vna quadam idea contineatur. Sed quonam igitur modo dicitur? Neque enim ad ea vi-

detur posse pertinere, quæ sunt fortuna & casu homonyma. Est ergo bonum commune quippiam & vnum, eo quòd ab vno quodam dicantur, vel ad vnum referantur omnia, aut potius proportione. Vt enim in corpore aspectus, sic est mens in animo, aliúdque in alio. Sed hæc quidem fortassis hoc tempore omittenda sunt, quoniam alterius philosophiæ magis proprium esse videatur de iis accuratè disputare, vt etiam de hac ipsa idea. Etenim si quod vnum est bonum quod communiter dicatur, aut si quod est seiunctum ipsum per se, perspicuum est id nec agi ab homine posse, nec haberi. Atqui nunc tale aliquid quærimus. Sed fortè eius cognitio cuipiam videatur conducere ad ea bona quæ possideri à nobis atque agi possunt. Nam si ipsum tanquam exemplar nobis proponemus, facilius, quæ nobis bona sunt, intelligemus: & cùm intellexerimus, cõsequemur. Atque hæc quidem probabilitate quadam nititur oratio: sed scientiis certè repugnat. Nam cùm bonum quoddam omnes sibi propositum habeant, requirántq; id ipsum semper quod deest: tamen huius cognitionem prætermittunt vniuersæ. Atqui non est consentaneum, artifices omnes tãtùm ignorare, nec quærere adiumentum. Illud etiam quæri potest, ecquid textori aut fabro ad suam artem adiumenti, si ipsum bonum intelligant, afferri queat? Aut quo tandem modo peritior medicus, meliórve dux belli sit futurus is, qui deam ipsam intuebitur? Constat enim medicum hoc modo non spectare valetudinẽ, sed hominis, aut potius huius hominis. Medetur enim singulis. Atque hæc quidem hactenus.

Cap. 7. Nunc autem redeamus ad id bonum quod quæritur,

vt quid tandem sit intelligamus. Nam satis constat aliud in alia esse actione & arte: quoniam aliud est in medicina, aliud in arte imperatoria, cæterísque omnibus eodem modo. Quid est igitur quod cuique bonum propositum est, nisi id cuius causa reliqua aguntur? hoc in medicina, bona valetudo est, in arte imperatoria, victoria, in architectura, domus, aliúdque in alia: in omníque actione & consilio finis, quandoquidem eius causa omnes agunt omnia. Quocirca si vnus aliquis est finis rerum agendarum omnium, sit in eo summum bonum, id quod sub actionem cadit: sin autem sint plures, in eis ipsis. Atque illo quidem quasi transitu eodem rediit oratio nostra, vnde digressa erat: quod iã nobis apertius explicandum est. Quoniam autem plures fines sunt, alióque propter alios expetimus, vt diuitias, vt tibias, & vno nomine instrumẽta: perspicuũ est, non omnes esse perfectos. Quod autem optimum est, id omne perfectum. Si ergo vnum aliquid vndique perfectum est, in eo positum est id quod quæritur: sin plura, in eorum absolutissimo. Atqui quod propter se expetitur, id confirmamus eo quod propter aliud expetitur, perfectius: & quod nunquam propter aliud expetitur, iis omnibus quæ propter se & propter hoc expetuntur. Id igitur omnibus numeris perfectum est & absolutum, quod propter se semper, nunquam propter aliud expetẽdum est: qualis fœlicitas videtur maxime. Nam & propter se eam semper, & nunquam propter aliud optamus. At verò & honorem, & voluptatem, & intelligentiam, & omnem virtutem propter se illa quidem optamus: (quandoquidem etsi nihil inde amplius expectemus, tamen eorum singula optamus) sed beatitudinis

Universidad de Deusto
Biblioteca

etiam causa eadem expetimus, quòd per ea speremus nos beatam vitam adepturos. At fœlicitatem neque earum, neque aliarum rerum omnino causa nemo expetit. Quod idem ex ea etiam abundantia rerum quæ se ipsa contenta est, efficitur. Quod enim bonum vndique perfectum est, omne satis esse & sufficere videtur. Satis autẽ esse ac suppeditare dicimus non ipsi soli, vitam in solitudine agenti, sed parentibus, liberis, coniugi, omninóque amicis & ciuibus: quandoquidem sic hominis natura generata sit, vt habeat quiddam innatum quasi ciuile & populare. Sed in iis certi quidem termini constituendi sunt. Nam si progrediamur ad parentes, si ad posteros, amicorúmque amicos, nunquam finis reperietur. Sed hoc rursus alio loco considerabimus. Quod autem seipso contentum sit, id nos statuimus eiusmodi esse, quod solum seiunctum, secretúmque à cæteris vitam expetendam efficit, & nihil requirentem: qualem beatam vitam esse ducimus. Et præterea si cum cæteris bonis non coniungatur, anteponendam esse omnibus. Sin coniungatur, perspicuum est optabiliorem eam esse cum minimo bono coniunctam, quàm separatim. boni enim præstantia, accessione eius quod additur, existit. At quò maius est, quódque bonum, eò magis est semper expetendum. Hoc igitur iam apparet, fœlicitatem perfectum quiddam esse, omnibúsque suis partibus absolutum, séque ipsam esse contentam, cùm rerum agendarum omnium sit extremum. Sed fortasse beatitudinem summũ bonum appellari inter omnes constat: hic verò locus, vt planius doceatur quid sit, expostulat. Id iam patebit, si quod sit hominis opus & officium intelligatur. Vt enim tibicen & statuarius, omníque artifex, & omnino, quibuscunque est suum quoddam opus, vel actio, in opere ipso suum bonum perfectionémque artis statuunt: sic homini, si quod est eius opus & officium, in eo ipso suum bonum constituetur. Ergo fabri erunt à sutoris certa aliqua opera & actiones, hominis nulla erunt, natúsque est ad otium? An non vt oculi, manus, pedis, singularúmque partium suum est munus: sic homini quoque præter hæc omnia, opus aliquod munúsque tribuetur? Quodnam ergo erit illud tandem? Est enim ei cum stirpibus vita communis. At proprium hominis officium quæritur. Vita igitur quæ alendo & augendo cernitur, semouẽda est. Hanc sequitur vita in sensuum facultate posita. At communis est & equi & bouis, & animantium omniũ. Relinquitur ergo vita ea, quæ in actione versatur, ab ea parte animi proficiscens quæ rationis est particeps. Huius porrò pars vna est, quæ rationi paret: altera in qua ipsa est ratio & cogitatio. Cùm verò hęc quoque duobus modis dicatur, ea constituenda & ponenda est, quæ nõ habitu, sed actu cernitur. Hæc enim est, quæ verius ac magis proprièdicitur. Quod si ita est, opus officiúmque hominis sit necesse est, animi actus rationi consentaneus, aut certè à ratione non alienus. Est autem idem genere, officium artificis, & boni artificis, vt citharœdi, & boni citharœdi: quod idem contingit in omnibus, addita ad officium, virtutis excellentia. Citharœdi enim est, citharam pulsare: boni citharœdi, bene pulsare. Quod cùm ita sit, hominis officium & munus in vita quadam ponemus, quæ eadem actus est & actio animi, cum ratione coniuncta. Hominis autem boni est rectè ac præclarè in eo ipso se gerere. Atqui

Universidad de Deusto
Biblioteca

ita demum rectè quicquam perficitur, cùm sua & propria cuiusque virtus adhibetur. Quod si ita est, summum hominis bonum erit animi actio virtute vtentis. Etsi plures virtutes sint optima ac perfectißima, ídque in vita vndique perfecta. Vt enim vna hirundo non facit ver, nec dies vnus: sic vnus dies aut breue tempus non efficit beatum. Atque hoc quidem pacto summum bonum circunscriptum sit. Primùm enim in quaque re ducenda sunt prima lineamenta, tum ad rem accuratius, veríque coloribus pingendam accedendum. Videtur autem cuiusuis esse producere, ac distinctius explicare ea, quorum sit prima descriptio rectè anteposita: atque earum rerum tempus aut inuentor aut bonus adiutor esse. A quo etiam artes ipsæ à tam exiguo principio profectæ ad tantum decus peruenerunt. potest enim quilibet id quod deest, addere. Atque etiam meminisse debemus eorum quæ suprà dicta sunt: & subtilitas non eodem modo quærenda est in omnibus: verùm pro rei quæ proposita sit natura: atque eatenus, quoad instituta ratione quadam tractatio patiatur. Nam & faber & geometra non eodem modo rectum angulum inuestigãt: sed ille, quatenus est ad opus vtilis: hic quoniam spectator est & æstimator veritatis, quidnam sit, aut qualis, requirit. Eodémque modo faciendum est in cæteris omnibus, ne in accessione operis, vt in eo quod obiter attingendum sit, quàm in eo quod agitur, & cuius causa illud ipsum attingitur, longior ponatur oratio. Neque verò omnium similiter quærenda causa & ratio est: nonnullísque in locis contenti esse debemus, si rem ita esse rectè docuerimus, vt sit in principiis. Est autem primum & principium, rem ita esse. Principiorum

autem alia inductione cognoscuntur, alia sensu, alia vsu & cõsuetudine quadam, alia aliter. Eorum autem singula ita sunt tractanda, vt fert eorum natura: dandáque opera est, vt probè definiantur. Habent enim plurimum momẽti, ad ea quæ consequuntur. Quocirca principium plus videtur esse, quàm dimidium totius: multáque adeò eorum quæ in quaque scientia quæruntur, eo cognito, fieri manifesta.

Explicandum est igitur hoc principium non solùm per conclusiones, & per ea ex quibus constat definitio, sed ex iis etiam quæ de eo feruntur. Nam & cõgruum cum vero, quæ vera sunt omnia, & continuò verum dissentit à falso. Cùm ergo bona in tria genera sint diuisa, sintque alia bona externa, alia animi, & alia corporis: animi bona verissimè & maximè bona nominamus. Itaque quoniã animi actiones & officia in animo ponimus, id sane à nobis præclarè dictum est, & aptè ad hanc sententiam, quæ & vetus est, & philosophorum communi cõsensu cõprobata: illud etiam rectè, quod in actionibus & operationibus quibusdam finem extremúmque ponamus. Sic enim fit, vt ad bona animi, non ad externa pertineat. Cum definitione etiam nostra id cõgruit quod dici solet, bene agere & bene viuere (Græci dicũt εὖ ζῆν καὶ εὖ πράττειν) hominem beatum. Nihil enim nos aliud ferè summum bonum esse diximus, quàm bonam quandam viuẽdi & agendi rationem, εὐζωίαν καὶ εὐπραξίαν Græci dicunt. Atque etiam in eo, in quo diximus esse fælicitatem, ea omnia insunt, quæ de beatitudine quæruntur. Aliis enim in virtute esse videtur, aliis in prudentia, quibusdam in sapientia: nonnulli eam in his ipsis ponunt, aut in horum aliquo, adiuncta vel non seiuncta voluptate: alij

Cap. 8.

Universidad de Deusto
Biblioteca

etiam rerum externarum adiungunt affluentiam. Atque aliæ quidem sunt multorum ac veterum, aliæ perpaucorũ, sed clarorum virorum sententiæ: quorum neutros verisimile est omni ex parte aberrasse: sed aliqua aut potius magna ex parte rectam viam secutos. Et cum iis quidem qui beatam vitam dicunt omnem virtutem, aut aliquam virtutẽ, consentit definitio: est enim virtutis ea actio, quæ est ei ipsi virtuti consentanea. Magnopere autem refert profectò, in possessione summum bonum, an in vsu & in habitu, an in actu ponatur. Fieri enim potest, vt is qui inest habitus, nihil rei præclarę gerat: vt qui inest in dormiente, aut alio modo otioso. At verò actus non potest: aget enim necessario, ac potius rectè aget. Vt autem in Olympicis ludis, non formosissimus quisque, aut robustissimus corona donatur, sed qui in certamen descendunt: (horum enim nonnulli vincunt) sic eorum quæ in vita sunt honesta ac bona, compotes fiunt ij, qui recta quæ sunt, faciunt. Quorum etiam vita ipsa per se iucunda est: nam voluptate affici in iis etiã numeratur, quæ in animo insunt. Cuius autem rei ratione quisque cupidus dicitur, ea delectatur: vt equo, is qui cupidus equorum dicitur: spectaculo, qui spectaculorum cupiditate ducitur. Eodémque modo rebus iustis lætatur is, qui iusti & æqui studiosus est: & omnino rebus quæ ad virtutem pertinent, is cui virtus chara est. Ac multitudini quidem quę sunt iucunda, fere inter se pugnant, propterea quòd non sunt natura eiusmodi. Iis autem hominibus qui sunt studiosi honestatis, ea voluptatem afferunt, quæ natura iucunda sunt. Quo in genere sunt, quæ virtuti congruunt actiones. Itaque & his sunt voluptati, & propter

se. Quocirca eorum vita voluptate non indiget, tanquam re quadam aduentitia: sed in seipsa inclusam habet voluptatem. Nam prætet ea quæ dicta sunt, non est vir bonus habendus is, qui honestis actionibus non lætetur. Neque enim quisquam aut iustum dixerit eum, qui iustis actionibus non gaudeat: aut liberalem eum, qui non delectatur officiis liberalitatis: itémque in cæteris omnibus. Quæ cùm ita sint, consitendum est per se iucundas esse virtutis actiones. Quinetiam & bonas & pulchras, atque adeò tria illa in summo gradu, si quidem verè de iis vir bonus iudicat: at iudicat, vt diximus. Est igitur quiddam optimum, pulcherrimum & iucundissimum beatitudo. Neque ita distincta & separata sunt, vt in Deliaco epigrammate,

Iustitia est pulcherrima res: suauissima rebus
Gaudere optatis: optima si valeas.

Insunt enim hæc omnia optimis actionibus, in quibus aut in vna earum optima fœlicitatem esse dicimus. Sed tamen bonis, vt diximus, externis indigere videtur. Nemo enim potest, aut vix certè potest, res magnas & dignitatis plenas gerere, cui nullæ opes, nullæ suppetãt copiæ. Permulta enim efficiuntur, quasi instrumentis quibusdam, vel amicorum opera, vel pecunia, vel authoritate & potentia, qua inter tuos ciues valeas: sũntque nonnullæ res, quibus si careas, beatam vitam labefactant, vt nobilitas, vt proles bona, vt forma. Neque enim planè beatitudinis capax est is, qui omnino deformis sit aut ignobilis, aut qui vitam in solitudine degat, & sine liberis: ac multò etiam minus forsan, si cui sint liberi improbiss. vel amici boni è vita excesserint. Ergo, vt diximus, has prosperitates videtur beata vita re-

Universidad de Deusto
Biblioteca

verè bonus sit, quique verè sapiat, putamus omnes casus fortunæ aptè & decorè esse laturum: & ex iis quæ sibi suppetant, semper pulcherrima quæque facturum. Non secus quàm bonus imperator exercitu eo qui adest, semper vt vsus belli ferat, commodissimè vtitur: & sutor ex sibi oblatis pellibus, calceum aptissimum conficit: eodémque modo cæteri omnes artifices. Quod si ita est, qui beatus sit, miser fieri nullo modo potest: nō tamen beatus sit quidem, si in Priami calamitates incidat. Nec varius quidem certè est & mutabilis. Neque enim ex fœlicitatis possessione facilè deiicietur: nec id leues calamitates, sed & multæ & magnæ efficiant. Et qui in has quidem inciderit calamitates, iterum beatus non fiet exiguo tempore: sed si quo modo id eueniat, eo fiet, quod longo quodam peracto temporis spacio, interim res magnas ac præclaras rursus sit cōsecutus. Quid igitur prohibet nos beatum dicere eum, qui virtutis perfectæ actiones sequatur, quíque in bonorum externorum satis magna abundantia viuat, non aliqua parte ætatis, sed in omni vita confecta atque absoluta? An id quoque addendum, qui ita vitam sit acturus, & mortem quæ anteactam vitam deceat, obiturus? quandoquidem incertus est rerum futurarum exitus, & beatitudinem finem esse, ac quiddam omni ex parte perfectum ponimus. Quæ cùm ita sint, beatos ex viuis dicemus eos, quibus adsint, permansuráque sint, quæ enumerata sunt omnia: idq; in hominibus intellectum volo. Atque hæc quidem hactenus.

Cap. 11. Casus autem posterorum ac amicorum omnium nihil quidem omnino nos attingere, valde ab amici officio alienum sit, sententiisq; omnium repugnare videatur. At cùm

tiæ finem esse summum bonum posuimus. Atqui hæc summam diligētiam adhibet in eo, vt ciues certo quodam modo affectos, atque adeò bonos efficiat, & ad res honestas agendas idoneos. Iure igitur nec bouē, nec equum, nec aliud animal vllum beatum ducimus. Nullum enim eorum est huius particeps actionis: ob eámque causam ne puer quidem beatus est: quippe cùm nondum per ætatem ad has vitæ actiones sit aptus. Quod si qui interdum beati dicuntur, ob spem & expectationem, quam de se concitant, dicuntur beati. Opus est enim vndiq;, vt dixi, perfecta virtute completáque vita. Multæ enim in vita mutationes, variíque euentus existunt: fieríque potest, vt qui vel maximè secunda fortuna vsus sit, is in maximas incidat calamitates in senectute. quod de Priamo iis in libris qui de heroibus scripti sunt, ferunt fabulæ. Qui autem adeò secunda fortuna vsus sit tota vita, ad extremum autem miserè è vita migrauerit, eum nemo duxerit in beatis.

Sed quæret aliquis, nū vel alius quisquam quoad vi- Cap. 10.
uat, iudicandus sit beatus: sed Solonis sententia, expectandum extremum tempus ætatis? Ac si ita quidem illud statuendum est, quæri adhuc potest, an etiam tum, cùm mortem obiit, sit beatus, an potius id omnino absurdum sit? Nobis præsertim qui fœlicitatem in quadam operatione statuimus? Quòd si beatū esse negamus eum qui excesserit vita (nec hoc sane vult Solon, sed tum denique aliquem tutò beatum iudicari posse, cùm iam à malis est miseriisque liberatus) de hoc quoque nescio quid ambigi potest. Etenim mortui suis quibusdam bonis & malis carere non videntur, siquidem in viuos, etiam cùm sensus abest, hæc ipsa cadūt:

Universidad de Deusto
Biblioteca

quirere. Ex quo fit, vt quidam fœlicitatem idem esse quod secundam fortunam: nonnulli, virtutem statuant.

Cap. 9. Ex quo existit quæstio, num doctrina, consuetudine, aut alia aliqua exercitatione pariatur, an diuina sorte, aut etiã casu & fortuna eueniat. Ac si quod à diis aliud datum munus hominibus est, profectò consentaneum est Fœlicitatem etiam datam esse à diis: idque tantò maximè omnium rerum humanarum, quantò iis omnibus longissimè præstat. Sed hęc sunt alterius disputationis magis propria. Hoc verò apparet, etiamsi non data sit concessu & munere deorũ, mortalium generi, sed virtute, disciplina, aut exercitatione pariatur, tamen in rebus maximè diuinis esse ducendum. Virtutis enim præmium & finis, optimum quiddam est, diuinum & beatum. Erit verò etiam hoc modo commune maximè, & latissimè patens bonum. Poterit enim comparari disciplina aliqua, & diligentia ab iis omnibus, quorum quidem à virtute animus aliquo vitio nõ retardetur. Quod si sic melius est beatum esse, quàm fortuitò, certè ita esse confitendũ est. Siquidẽ quicquid à natura proficiscitur, ita secundum naturam fit, vt optimè affectum esse potest: itemque cùm omnia quæ ab arte & omni causa efficiuntur, tum vel maximè quæ ab optima. Magnum autẽ scelus sit, rem omnium & maximam & præstantissimam fortunæ committere. Atque etiam ex definitione perspici potest quod quærimus. Diximus enim eam esse certi cuiusdam generis actionem animi ex virtute. Reliquorum autem bonorum partim adesse necesse est, partim sunt adiuuantia & vtilia quasi instrumenta. Sunt verò & hæc cum iis cõsentanea, quæ initio diximus. Ciuilis enim scien-

que contrariæ. Hanc autem rationem id quoque confirmat quod modò quæsitum est: Multa enim in re mortaliũ tanta inest firmitas, tanta constantia, quanta in actionibus virtutis. Nam vel scientiis ipsis & firmiores, & constantiores esse videntur. Atque earum vt quæque præstantissima est, ita stabilis maximè: idque accidit ob eam causam, quòd in iis maximè exercendis assidui sunt homines beati. In eo enim satis causæ esse videtur, cur nulla obliuione obruantur. Inerit ergo in beato quod quærimus, talísque per omne tempus vitæ futurus est. Semper enim vel omnium maximè, ea & geret, & cogitabit, quæ virtuti congruunt: & quemcunque fortuna casum inuexerit, hunc maximè decorè & aptè feret: quippe qui verè bonus sit, quadratus, sine culpa. Cúmque multos casus fortuna inuehat, ijque magnitudine & exiguitate differant, perspicuum est, res secundas & aduersas, quæ paruæ interueniunt, nullum ad vitam momentum habere: quæ autem & magnæ & multæ prosperè eueniunt, vitam efficient beatiorem. Nam & ornamentum afferre solent, & vsus earum honestatis plenus est, atque virtutis. Quæ autem contrà accidunt, eæ vitam beatam illæ quidem turbant & labefactant (nam & dolores afferunt, & multas actiones impediunt) sed tamen ipsa honestas tum splendescit, apparétque maximè, cùm sedatè ac moderatè quis, & multas & magnas perferat calamitates: non quòd ille quasi stolidus illa non sentiat, sed quòd generoso, forti, magnóque sit animo præditus. Quòd si actiones sunt, vt dixi, vitæ dominæ, certè nemo qui sit beatus, fieri miser nullo pacto potest. Neque enim vnquam quæ odio digna sunt, quæque mala, faciet. Eum enim qui

Universidad de Deusto
Biblioteca

vt decore & dedecore, liberorum adeóque omnium posterorum rebus secundis & aduersis. Verùm ista quoque dubitationem afferunt. Fieri enim potest, vt qui beatam vitam vsque ad senectutem protulerit, migrauerítque è vita conuenienter vitæ anteactæ, eum multæ in posteris mutationes consequantur: quorum nonnulli boni viri sint, degántque vitam ex dignitate: alij contrá. Hoc verò perspicuum est, eos permultis modis à parẽtum vitæ ratione posse desciscere. Absurdum itaque sit, si is quoque commutetur, qui oppetiit mortem, sitque aliàs miser, aliàs beatus. Atqui videtur etiam absurdum, res posterorũ nihil, ne ad vllum quidem tempus ad parentes pertinere. Sed redeundum est ad id quod primum fuit in quæstione positum. Eo enim cognito, fortasse hoc quoque quod modò quærebamus, intelligetur. Si igitur supremus vitæ dies expectandus est, vt tum quisque beatus existimetur, non quòd tum beatus ipse sit, sed quòd antea fuerit: quid est quamobrem non sit absurdum, cùm quisque beatus est de eo id quod inest, non verè dici? quòd propter varietatem fortunæ minimè placeat viuos dicere beatos, quódque stabile aliquid ac firmũ, víxque mutabile beatam vitam putemus: fortuna autem sæpe in eosdem circumuoluatur. Perspicuum est enim, si euenta fortunæ sequamur, eundem nos sæpe aliàs beatum, aliàs miserum esse dicturos. Ita beatum, Chamæleonti similem, nec satis firma sede constitutum, affirmabimus. An id quidem minimè rectum est, fortunam consectari? Non enim in ea posita est bene aut malè vitæ degendæ ratio, sed eam certè humana, vt dixi, vita desiderat. Beatæ autem vitæ dominæ sunt virtuti consentaneæ actiones, contrariæ-

multi casus sint, iíque longè ac latè differant, cúmque alij magis, alij minus nos attingant, singillatim omnia persequi longum sit & infinitum: generaliter & primis velut lineamentis fortasse sit satis. Vt igitur aduersæ res quæ ipsis nobis accidunt, aliæ momentum pondúsque habent ad vitã, aliæ leuiores censentur: sic eæ omnes quæ amicis. Sed permultum interest, viuis an mortuis mala cõtingant: ac multò etiam magis, quàm vtrũ res iniquæ & sceleratæ in tragœdiis populo exhibeantur, an gerantur. Atque hinc quidem casuum discrimen est colligendum, vel potius quærendum est de mortuis, vtrum alicuius boni, aut contrarij participes sint. Ex iis enim videtur effici, etiam si quid ad eos pertineat, siue boni, siue mali, obscurum id & exiguum, aut simpliciter, aut illis certè esse: sin minus, certè non tantam vim in eo esse, vt vel beatos eos qui non erant prius, efficiat: vel iis qui antè beati erãt, beatam vitam eripiat. Ergo hoc quidem iam apparet, res & secundas amicorum & aduersas, ad mortuos pertinere illas quidem: sed ita, & ad eum vsque modum, vt neque ex beatis non beatos faciãt, neque aliud quicquam generis eiusdem.

His ita expositis, iam fœlicitas in bonis sit laudabilibus, an potius in iis quæ honore & veneratione quadam sunt prosequenda, videamus. Est enim perspicuum, eam non esse inter facultates numerandam. Igitur hoc apparet, quod laudabile sit, omne ob eam causam laudibus affici, quod certa quadam qualitate sit præditum, & ad aliud quodam modo referatur. Nam & iustos & fortes, & vno nomine viros bonos, & virtutem ipsam propter opera, actionésque laudamus. Et robustos, & qui ad cursum va- Cap. 12.

Universidad de Deusto
Biblioteca

lent homines, cæteróſque eiuſdem generis propterea laudamus, quòd natura certa quadam qualitate ſunt præditi: adeóque apti ſunt ad gerendas res aliquas, quæ in bonis ſunt & honeſtis. Quod ex iis etiam laudibus, quæ diis tribuuntur, perſpici poteſt. Ridiculas enim eas fore conſtat, ſi ad nos referantur. Hoc verò fit propterea, quòd laudes, vt dixi, niſi quadam cum altero collatione non intelliguntur. Quòd ſi laus huius generis rerum eſt propria, id perſpicuũ eſt, vt quicque optimum eſt, ita minimè laudem in ipſum cadere, ſed maius aliquid & præſtantius. Idque ex eo etiam perſpicitur, quòd & deos beatorum fœliciúmque elogio ornamus: & viros, vt quiſque ad deum proximè accedit. Eadémque eſt rerum bonarum ratio. Beatitudinem enim nemo ornat laudibus, vt iuſtitiã: ſed quaſi rem multò & diuiniorem & meliorem ſuſpicit, & quadam veneratione proſequitur. Atque etiam rectè videtur Eudoxus patrocinium voluptatis, vt primæei partes tribuerentur, ſuſcepiſſe. Nam cùm in bonis eſſet ipſa, neque laudaretur, declarari putabat, eam rebus omnibus præſtare, quæ eſſent laudabiles: in eo autem genere deum modò ac ſummũ bonum eſſe, quoniam ad ea cætera referrentur. Eſt enim virtutis laus propria: quippe cùm ea apti ſimus ad res honeſtas gerendas. Encomia autem propria ſunt factorum tam corporis, quàm animi. Sed hæc quidem accuratius inueſtigare eorum ſit potius, qui in encomiis verſati ſunt: nobis autem ex iis perſpicuum eſt quę dicta ſunt, in bonis iis quæ veneranda nobis & ſummo honore proſequenda ſunt, perfectíſque rebus numerari beatã vitam. Quod ita eſſe hinc etiam apparet, quod eſt principium: eius enim cauſa omnes

omnia facimus. principium autem, idq; omne in quo cauſa eſt cur cætera bona ſint, vt res diuina & plurimum dignitatis habens, æſtimandum eſt.

Sed quoniam beatitudo eſt actio quædam animi virtuti vndique abſolutæ congruens, iam virtus ipſa conſideranda cognoſcendáque eſt. Nam etiam ipſa fœlicitas melius fortaſſe hoc modo intelligetur. Atque is quidem videtur qui ciuili ſcientia verè inſtructus eſt, huic maximã dediſſe operam: quoniam hoc vult, hoc ſpectat, & ciues bonos efficere & obediẽtes legibus. Exemplo nobis ſunt Cretenſium & Lacedæmoniorum legiſlatores, & ſi qui alij in eo genere floruerunt. Quòd ſi hæc ciuilis ſcientiæ propria eſt conſideratio, perſpicuum eſt cum eo inſtituto, quod iam inde ab initio ſecuti ſumus, hanc de virtute congruere & conſentire quæſtionem. Videndum eſt ſcilicet, quæ ſit hominis virtus. Etenim de ſummo bono hominis, & de beata hominis vita quærebamus. Sed virtutem dicimus hominis, non quæ corporis eſt, ſed quæ animi, & beatam certè vitam animi actionem eſſe dicimus. Quæ cùm ita ſint, perſpicuum eſt, vt eum oculos noſſe oportet, qui eos curaturus ſit, totúmue corpus, qui totum: ſic eum qui ciuili ratione inſtructus ſit, ea quæ ad animum pertinent, quodam modo cognita habere oportere: ac multò etiam magis, quò præſtantior ciuilis ſcientia & melior, quàm medicina eſt. Et clari profectò, nobiléſque medici multum operæ in cognitione corporis ponunt. Conſiderandus igitur ei animus eſt, qui ciuili ſcientia eſt præditus. Conſiderandus eſt autem horum cauſa, & quoad ſatis ſit ad ea quæ inueſtigantur. Nam ſubtilior accuratiórque eius explicatio maioris nego- Cap. 13.

Universidad de Deusto
Biblioteca

tij sit, quàm ipsa illa res, quæ sit proposita. Sed quoniam de ipsa in iis, quas ἐξοτερικὰς appellamus, disputationibus, satis multa dicuntur, illinc assumenda sunt quæ ad hunc locum pertinebunt: veluti vnam eius partem expertem esse rationis, participem alteram. Vtrum autem separatæ ac distinctæ sint, vt partes corporis, & quicquid ex partibus cõstat: an ratione & cogitatione duæ res sint, quæ re ipsa separari nequeant, quẽadmodum in ambitu circuli, id quod conuexum dicitur, & concauum: ad id quod agimus, nihil interest. Eius autem partis, quæ rationis expers est, vna pars est, quæ & communis esse, & stirpibus attributa videtur: eam dico, quæ causa est cur alamur & augeamur. Hanc enim vim animi, cùm in iis omnibus quæ aluntur, atque adeò in ipsis, quæ adhuc formantur fœtibus licet ponere, tum verò eandem in perfectis etiam animantibus. hanc enim aptius est, quàm aliam. Huius itaque virtus communis est, non hominis propria: quippe cùm tum maximè cùm somnus capitur, hæc siue pars, siue vis suo officio & munere fungatur. Atqui bonus ab improbo in somno minimè internoscitur: vnde etiam fertur nihil inter beatos ac miseros per dimidiatum vitæ tempus interesse. Idque iure ac merito accidit, propterea quòd somnus, animi est requies, cessatióue, quâ bonus est vel malus, nisi si quæ motus [illegible] tam fortè leuiter animum pertingant, eóque meliora visa sint bonorum, quàm quorumlibet. Sed de iis quidem satis. Et alendi certè vis prætermittenda est, quandoquidem virtutis humanæ expers est. Alia autem est etiam vis animi rationis expers, quę tamen rationis quodam modo est particeps. Nam & continentis impotentísque ra-

tionem, & animi partem eam, quæ rationem habet, laudamus. Rectè enim & ad optimas quasque res inuitat, atq; hortatur. Constat autem in eis aliquid aliud esse innatum præter rationem, quod repugnat obsistitq; rationi. Vt enim in corpore, si partes neruorum resolutione occupatas dextrorsum moueri velimus, contrà ad læuam peruersè feruntur: sic in animo: distrahuntur enim in contrarias partes impotentium cupiditates. Sed in corpore id quod transuersum agitur, videmus, in animo non videmus. Sed nihilominus tamen existimare debemus inesse quiddam in animo præter rationem, quod ei resistat & repugnet. Quomodo autem ab ea diuersum sit, nihil interest. Hoc autem, vt dixi, rationis est etiam particeps: paret enim rationi in continente, ac multò etiam magis in temperatis & fortibus, in quibus omnia cum ratione congruunt. Hoc ergo apparet, vim expertem rationis esse duplicem: vis enim ea quæ vegetatrix (vt sic dicam) vocatur, nulla ex parte rationis est particeps: concupiscendi autem & omnino appetendi quodammodo ea vtitur, quatenus ei obedit atque paret. Atq; eam dicimus compotem rationis in ea significatione, qua aliquem dicimus habere rationem patris & amicorum: non autem in illa, qua dicimus quempiam assecutum esse rationes rerum mathematicarum. Porrò vim expertem rationis parére quodammodo rationi, & admonitiones & obiurgationes & adhortationes indicant. Quòd si consitendum est, hanc quoque vim compotem esse rationis, duplex vis erit rationis particeps: alia propriè & in seipsa: alia veluti filius qui obedit patri. Hac autem distinctione & dissimilitudine etiam virtus diuiditur: alias enim men-

Universidad de Deusto
Biblioteca

tis atque rationis esse dicimus, alias morales. Rationis sunt, vt sapientia, vt sagacitas, vt prudentia: morales, vt liberalitas & temperantia. Nam cùm de moribus alicuius loquimur, non sapientem eum vel sagacem dicimus, sed clementem, aut temperantem. Verùm nos sapientem etiam laudamus ob animi habitum: habitus autem eos qui laudabiles sunt, virtutes esse dicimus.

Aristotelis Ethicorum liber II.

Cap. 1.

SED *cùm duo sint virtutum genera, vnum earum quas mentis rationisque esse dicimus, alterum earũ quas morales: rationis quidem magna ex parte à doctrina ortũ & incremẽtum habent. Itaque & experientia indigent & tempore: ἡ δ' ἠθικὴ, id est moralis virtus, ἐξ ἔθους, id est more & consuetudine cõparatur. Vnde etiã nomen duxit, quod paulum ἀπὸ τοῦ ἔθους deflexit. Ex quo etiam perspicuũ est, nullam omnino moralium virtutum ingenerari nobis natura. Nihil enim quod insitum est natura, aliter atq; est assuescit: vt lapis qui natura deorsum fertur, nunquam insublime ferri assuescat, ne si decies milies quidem eum quis*

sursum vt consuefaciat, emittat. Eodémque modo, nec ignis deorsum, nec aliud quicquam aliter, atque ipsius natura ferat, potest assuescere. Non igitur à natura, neque præter naturam in nobis insunt virtutes: sed cùm nati faclíque sumus ad eas percipiendas, cõsuetudine perficiuntur. Iam verò quæ nobis à natura tributa sunt, eorum primùm facultates accipimus, deinde officiis muneribúsque fungimur. Quod in sensibus cernere licet. Neque enim ex eo quod crebrò aut aspeximus, aut audiuimus, sensus accepimus: sed contrà eorum cùm iam essemus compotes, eis vsi sumus, non cùm vsi essemus, eos habuimus. At verò virtutes accipimus, ex iis quæ antecesserunt actionibus. quod in cæteris sit artibus. Quæ enim facienda sunt cùm didicimus, ea ipsa agendo discimus. Veluti nõ aliter architecti existũt, quàm ædificando, & citharœdi fidibus canendo. Similiter tum iusti, temperantes, fortésque efficimur, cùm ea facimus quæ iusta sunt, quæ temperata, quæ fortia. Argumento etiam huic rei est, quod fieri solet in Rebusp. in quibus legislatores consuetudine & exercitatione ciues bonos efficiunt. Cúmque sit hæc omnium qui leges ponunt, sententia & voluntas: tum verò qui id minus rectè faciunt, aberrant. quippe cùm hac potißimum re præstet vitiosæ bene constituta respub. Iam ex iisdem rebus & per easdem oritur virtus omnis, & interitum accipit. Similis est ratio artium omnium. Nam ex eo quòd vtuntur fidibus, & boni & mali citharœdi existunt. Eadem est ratio architectorum, reliquorúmque omnium. Nam ex eo quod scitè & peritè ædificant, boni architecti futuri sunt: ex eo quod inscitè, mali. Quod ni ita se haberet, nihil doctore opus esset, omnésq; boni aut

Universidad de Deusto
Biblioteca

mali artifices nascerẽtur. Eadem igitur virtutum causa & sententia est. Nam agendis iis, quæ pactis continentur iis quæ hominibus inter ipsos intercedunt, alij iusti, alij iniusti efficimur. Et cùm in iis versamur, quæ acerba molestáque sunt, assuescimúsque aut timere aut confidere, nonnulli fortes, quidam timidi ignauíque existunt. Eodémque modo de cupiditatibus & iracundia iudicandum est: quoniam alij temperantes & clementes, alij intemperati & iracundi efficiũtur: hi quia sic, illi quia secus in iisdem versentur. Atque vt vno verbo finiam, ex sui similibus actionibus omnes habitus oriuntur. Itaque afficiendæ & conformandæ sunt certo quodam genere actiones, quandoquidem earum differentias habitus consequuntur. Non igitur parui, sed magnopere, atq; adeò ad summam refert, vtrum sic, an secus iam inde ab adolescentia assuescamus.

Cap. 2. Quoniam igitur huic tractationi quam suscepimus, nõ est proposita contemplatio quasi finis, vt cæteris (id enim agimus, non vt quid virtus sit, intelligamus, sed vt boni efficiamur, quandoquidem vsus eius nullus foret) necesse est quis sit actionum proprius modus, considerare. In iis enim situm est, quemadmodum dixi, vt habitus huius vel illius generis oriantur. Ac illud quidem commune est omnium, atque id quidem hoc loco positum sit, rectæ rationi conuenienter agere oportere: de eo autem differetur posterius, & quid sit recta ratio, & quemadmodum affecta sit ad reliquas virtutes. Illud autem prius constare & conuenire debet, omnem quæ de rebus agendis habetur orationem, rudius informari, nõ subtiliter tractari oportere, vt initio diximus: quòd rationes pro rei subiectæ natura exigẽdæ sint.

Vt autem in rebus salubribus, sic in actionibus, iisque omnibus quæ conducunt, nihil inest firmitatis, nihil stabilitatis. Cúmque eiusmodi sit, quæ de genere toto habetur oratio, multò etiam minus subtilis & accurata erit, quæ de rebus singulis habetur: quoniam nec sub artem, nec sub præceptionem vllam cadunt, sed vt in medicina & gubernatoris arte, sic iis omnibus qui in actione rerum versantur, temporis occasioníque & opportunitatis habenda ratio est. Quanquam autem id est quod nunc agimus eiusmodi, tamen danda omnino opera est, vt oratione huic incommodo opem aliquam feramus. Hoc igitur imprimis intelligendũ est, iis omnibus quæ sunt in hoc genere, ab eo quod nimium & parum est, interitum impendere natura (perspicuis enim & apertis testimoniis ad res obscuras illustrãdas vtendum est) quemadmodum licet in viribus & valetudine cernere. Nam & quæ supra modum, & quæ infra modum sunt exercitationes, labefactant vires, euertúntque funditus: & poculenta ac esculenta, si modum transeant, vel infra modũ adhibeantur, labefactant valetudinẽ eodem modo: sin moderata sint & modica, pariunt, augent, ac tuentur. Sic ergo & in temperantia, & in fortitudine, cæterísque virtutibus se res habet. Qui enim fugit, timétque pericula omnia, quique nullum perfert, is timidus & ignauus euadit: & qui nullum timet omnino, sed adit omnia, is audax existit. Itémque qui omnibus voluptatibus perfruitur, nulláq; abstinet, intemperãs: qui verò omnes fugit, vt solent agrestes, is stupidus & veluti sensus omnis expers iudicandus est. Tollitur enim temperãtia, tollitur fortitudo ab eo quod nimium est & parum. At verò saluæ sunt & incolumes me-

Universidad de Deusto
Biblioteca

diocritate dominante. Verùm non solùm ortus incrementáque & interitus ex iisdem & ab iisdem efficiuntur, sed in iisdem etiam actionum status constabit. Quemadmodum enim aliis in rebus quæ euidentiores sunt, id contingit, veluti in viribus, vt ex eo gignantur, quòd & multum cibi capiatur, & multi labores ferantur, quæ eadem is qui valet viribus, efficere potest maximè: sic in virtutibus. Nam & ex eo temperantes efficimur, quòd nos à voluptatibus abstinemus: & cùm ij sumus, ab iis facillimè abstinere possumus. Similis est ratio fortitudinis. Nam cùm & ea quæ terribilia sunt, despicere, & eadem magno animo ac forti perferre assuescimus, tum fortes existimus: & cùm tales sumus, quæ terrorem afferunt, facillimè sustinemus.

Cap. 3.

Habitus autem sua quadam velut nota, & voluptate ac dolore, quæ facta & opera consequuntur, perspici debent. Nam qui se à voluptatibus abstinet, eóque ipso lætatur, is temperans: qui id molestè acerbéque fert, is intemperans putandus est. Et qui molesta quæ sunt, forti ac magno animo perfert, ex eoque voluptatem percipit, aut certè non fert grauiter, fortis: qui ægrè fert, is habendus timidus. Virtus enim moralis in voluptatibus ac doloribus tota versatur. Nam eo voluptate ad ea gerenda quæ praua sunt, impellimur: & dolore a recte factis auocamur. Itaque Platonis sententia ita educatos esse omnes oportet iam inde à iuuentute, vt quibus oportet lætentur & doleant. Recta est enim hæc educatio. Iam verò si in actionibus & perturbationibus versantur virtutes: omnem autem perturbationem actionémque omnem sequitur voluptas aut dolor: ob eam certè causam virtus in voluptatibus doloribúsque

versabitur. Hoc etiam supplicia quæ ex ipsis desumuntur, indicant: medicinæ enim & curationes quædam sunt. Atque curationes ex contrariis rebus solent effici. Præterea habitus omnis animi, quemadmodum suprà dixi, quibus in rebus positum est, vt melior vel deterior gignatur, ad eas speciat, & in iis vim suam & naturam omnẽ obtinet. A voluptatibus autem & doloribus habitus vitiosi nascuntur: propterea quòd ea quis sequatur aut caueat, in hoc voluptatum dolorúmque genere, vel quæ sequenda fugiendáq; non sint, vel quando, vel quomodo sequenda non sint & cauenda, quæque sunt eiusdem generis, quæ ratio præscribat. Itaque virtutes, vacuitates quasdam esse perturbationum tranquillitatésque animi definiunt. Haud probè quidem, quòd simpliciter ita dicant, nec adiungant, quomodo decet, aut quomodo non decet, & quando, & cætera omnia quæ addi solent. Ergo hoc ponitur, virtutem, quæ in hoc genere est, in voluptatibus, doloribúsque ita versari, vt optima quæque agat: vitium contrà. Quod etiam ex his quæ sequuntur, manifestum fieri potest, cùm tria sint quæ sequimur, & tria quæ declinamus, honestum, vtile, iucundum: & tria quæ superioribus contraria sint, turpe, inutile, molestũ: cùm in iis omnibus vir bonus rectè se gerit, & improbus praue, tum vel maximè in voluptatibus. Nam & communis est animantium omnium, & ea omnia consequitur quæ expetuntur. Etenim quicquid honestum, quicquid vtile, id omne iucundum. Præterea quoniam synà nobiscum iam inde ab incunabulis educata est, difficile factu est hãc perturbationem euellere omnino, quæ penitus in vita implicata insidet. Atque etiam actiones, factáque nostra di

rigimus voluptate & dolore: alij minus, alij magis. Ob eã igitur causam necesse est in his versari hoc nostrum institutum. Non enim in eo parua momenta sunt ad officia & actiones, si quis rectè aut improbè lætetur aut doleat. Proterea difficilius est, vt ait Heraclitus, voluptati obsistere, quàm iracundiæ. At semper vt quicque habet difficultatis & negotij plurimum, ita in eo potissimũ ars omnis virtúsque versatur. Quod enim ibi præclare sit, maiorem obtinet & splendorem & dignitatem. Quare ob eam etiam causam necesse est in dolore ac voluptate versetur omnis quæ de moribus & quæ de ciuili ratione instituitur disputatio. Nam qui his rectè vtetur, is vir bonus: qui peruersè, improbus futurus est. Atque hoc quidem iam explicatum est, virtutem in voluptatibus doloribúsque versari: & quibus ex rebus gignitur, ab iis & augeri eam & interire, vt tamen eodem modo non fiant: & eandem à quibus rebus nata sit, in iis munus suum & officium exequi.

Cap. 4. Quæret autem aliquis, quid sit cur dicamus res iustas agendo, iustos: & temperatas, temperantes existere oportere: præsertim cùm si res agant iustas & modestas, iusti iam sint ac temperantes? Vt si qui grammatici musicíque munere fungantur, ij grammatici sint & musici necesse est. An ne in artibus quidem ita sit? Fieri enim potest, vt quisquid præstet eorum quæ grammatici arte continentur, & fortuitò, & alio subiiciente. Ergo tum denique grammaticus erit, si quid eorum quæ grammatici propria sunt, atq; id grammaticè faciet, hoc est, si ab ea quæ in eo inest arte grammatica proficiscatur. Iam ne artium quidem ac virtutum est eadem ratio, propterea quòd quæ ab artibus pro-

ficiscuntur, suam habent in seipsis perfectionem: ideóq; satis est ea certo quodam modo effici. At verò quæ virtute geruntur, non si ea quodam modo affecta sint, continuò iustè temperatéque efficiuntur: sed si is etiam qui faciat, quodammodo sit affectus: primũ, si sciens: deinde, si consilio adhibito, atque adeò propter ea ipsa suscepto: tertiò, si constanti, firma & stabili voluntate faciat. Quorum præter scientiam nihil artibus tenendis percipiendisque requiritur. Ad virtutes verò, cùm scientia parum aut nihil valet, tum non parua, sed omnia momenta sunt in cæteris: qua quidem etiam consuetudine iustè moderatéque viuendi comparantur. Ergo tum denique res iustæ ac temperatæ dicuntur, cùm eiusmodi sunt, quales viri iusti temperantésq; agerent. Iustus autem & temperans is demum est, nõ qui eas res gerat omnino, sed qui ita gerat, vt iusti & temperantes faciunt. Hoc ergo verè dicitur iustè temperatéque agendo, iustos moderatosque viros effici. At qui has actiones non sequatur, is nunquam est futurus bonus. Sed plerique cùm hęc non faciant, ita denique se & probos fore & verè philosophari putant, si ad disputationes confugiant. Ii simile aliquid faciunt quod ęgroti, qui medicos illi quidem libenter audiũt ac diligenter, sed nihil eorum quæ præscripta sunt, faciunt. Quemadmodum igitur illis nũquam bene habiturum est corpus qui ita curantur: sic nec is animus, qui isto modo philosophantur.

His expositis deinceps videndum est, quid sit virtus. Cap. 5. Quoniam igitur tria sunt in animo, perturbationes, facultates, habitus, ex his tribus vnum aliquid sit virtus necesse est. Perturbationes autem appello, vt cupiditatem, vt

Universidad de Deusto
Biblioteca

iram,vt excandescentiam, timorem, confidentiam, vt inuidiam,gaudium,amicitiam,vt odium,desiderium, æmulationem,misericordiam,& omnino ea omnia,quæ vel voluptas consequitur,vel dolor. Facultates autem,quibus ad perturbationes accipiẽdas apti sumus,dicimus,vt per quas vel irasci possumus,vel dolere,vel misereri. Habitus verò sunt,quibus probè vel malè affecti sumus in perturbationibus: velut cùm irascimur,si vehemẽtius vel remissius,malè: sin mediocriter, bene affecti sumus : itémque in cæteris. Ac perturbationes quidem nec virtutes sunt , nec vitia, propterea quòd ex perturbationibus, nec probi nec improbi nominamur, ex virtutibus & vitiis nominamur : quódq; perturbationes nobis nec laudi dãtur, nec vitio. Nec enim qui timet laudatur,nec qui irascitur:nec qui omnino ac simpliciter irascitur,vituperatur, sed qui certo quodam modo. At verò propter virtutes & vitia laudamur, aut vituperamur. Iam irascimur & timemus inconsultò:virtutes,aut quędam agendi consilia sunt,aut non sine consilio. Ad hæc, perturbationibus moueri dicimur: virtutibus & vitiis non moueri,sed quodammodo affici dicimur: ob easdem autem causas nec facultates quidem sunt. Neque enim eò vel boni dicimur aut mali , quòd sit in nobis simplex & nuda agendi facultas: nec verò laudamur aut vituperamur. Præterea facultate præditi sumus naturâ,boni vel improbi non sumus : quod suprà ostendimus . Quòd si nec perturbationes sunt virtutes , nec facultates, relinquitur vt sint habitus. Ac virtutis quidem quod sit genus,dictum est.

Cap.6. Dicendùm est autem nõ solùm habitum esse virtutem, sed etiam qualis habitus sit . Hoc igitur confitendum est,

virtutem omnem id, in quo ipsa sit, probè affectum reddere,officiúmq; ac munus eius probè exequi. Vt virtus oculi, & ipsum oculum integrum efficit , & munus eius perfectum : virtute enim oculi probè cernimus . Itémque virtus equi,equum bonum efficit,& ad cursum aptum,& ad vehendum eum qui insideat , ad expectandósque hostes idoneum . Quod si ita est in omnibus , certè hominis virtus habitus erit,quo & bonus homo efficitur, & officio suo ac munere probè fungitur . Hoc quemadmodum futurum sit, etiam diximus,& nunc ita deniq; perspici poterit,si qualis eius sit natura, etiam atque etiam cõsiderabimus. Licet quidem in omni natura cohærente & continuata, quæque secari potest & diuidi,quod maius sit, notare,& quod minus, & quod æquale est: idq; vel in re ipsa, vel habita ratione nostri . Æquale autem dicitur,id quod medium est inter exuperationem & deflexionem. Rei autem medium appello id, quod æquè abest ab vtraque extremitate:idque apud omnes vnum idémque est. Ad nos autem id mediũ est,quod nec transit modum,nec deserit,quod nec vnũ, nec idem est apud omnes . Vt si decẽ multa sint, duo verò pauca , sex pro rei medio capientur: æquè enim superant atque superantur. Hoc autem medium est proportione arithmetica . At quod nobis medium est , non ita sumitur . Non enim si cui decem minas edere nimium sit, duas parum,sex minas aliptes omnino præscribat . Est enim hoc fortasse nimium vel parum ei qui accipiet, vt Miloni parum,tyroni nimium. Eadem est & cursus ratio & luctæ . Hoc igitur modo nimium & parum qui scientia sunt præditi vitant, mediocritatem & exquirunt,& persequuntur: ac medio-

Universidad de Deusto
Biblioteca

eritatem non rei quidem, sed quæ à nobis ducitur. Quòd si omnis scientia ita denique præclarè suum munus exequitur & absoluit, si mediocritatem intuetur, ad eámque sua opera omnia adducit (hinc solent de operibus iis quæ perfecta sunt & absoluta prædicare, nec iis detrahi quicquam nec addi posse, quasi nimium & parum omnem præstantiam laudémque rei labefactet, conseruétque mediocritas) boni autem artifices hoc ipsum, vt dixi, intuentes operantur: & vt natura, sic certior accuratiórue ac præstantior est virtus, quàm ars omnis: profectò mediocritatis ea sit indagatrix necesse est. De ea loquor quæ more perficitur, vt quæ in perturbationibus actionibúsque consistit, in quibus est & nimium, & parum, & mediocritas: vt & timere, & confidere, & concupiscere, & irasci, & misereri, & omnino gaudere, & dolere possumus & nimium, & parum: quorum vtrunque non rectè fit. At verò quando, quibus de causis, & in quos decet, cuiúsque rei causa, & quomodo oportet hæc facere omnia, medium quiddam est ac optimum: quod quidem in virtute situm est. Eodem etiam modo sunt in actionibus nimium & parum, & mediocritas. At virtus in perturbationibus, actionibúsque versatur: in quibus & exuperatio in peccatis censetur, & defectio vituperatur: mediocritas in laude ducitur & rectè factis. quæ duo virtutis sunt maximè propria. Est igitur virtus, mediocritas quædam, vt quæ medium assequi & quasi scopum propositum attingere conatur. Iam peccare licet multis modis, quoniam vt Pythagoræi coniiciebãt, malum infinitum incertúmque est, bonum certum atque finitum. At verò rectè facere vno modo licet. Itaque illud

facile, hoc difficile est. Nam & à signo discedere facile est, & ipsum attingere, magni negotij. Ob eámq; causam nimium & parum in vitiis numerantur, mediocritas in virtute. Etenim ait ille,

Vnica virtuti stat via multa malis.

Est igitur virtus, habitus consilio agendi constans, in mediocritate positus, ea quæ nobis statuitur, ratione definita, & vt prudens præscripserit. Mediocritas autem duorum vitiorum est: quorum alterum eò quòd nimium est, alterum eò quòd parum est, cernitur. Itémque ob id, quòd alia vitia in perturbationibus & actionibus decorũ modúmq; transeant, alia ab eo deficiant: in quibus virtus & inuenit & sequitur mediocritatem. Quocirca virtus natura sua & definitione, qua quid sit explicatur, mediocritas est: rei verò optimæ perfectæq; ratione, extremitas. Neque verò in omnem actionem & perturbationem cadit mediocritas. Sunt enim quædam quæ statim nomine suo vitiosa declarari videntur, vt beneuolentia, vt impudentia, vt inuidia: & in factis, vt adulterium, furtum, cædes. Hæc enim omnia, quæque sunt eiusdem generis, ipsa per se vitiosa dicuntur: non eorum exuperationes & defectiones. Nunquam igitur in rectè factis esse hæc possunt, sed in iis semper offenditur: nec in his talibus illud rectè, aut non rectè versatur, adulterando qua cũ decet, vel quãdo, vel quemadmodum oportet: sed absolutè quiduis eorum facere vitiosum est. Perinde igitur est, ac si quis in iniustitia, in ignauia, in intemperantia mediocritatẽ requirat & exuperationem & defectionem. Nam isto quidem modo erit exuperationis & defectionis mediocritas, & exuperatio-

Universidad de Deusto
Biblioteca

nis etiam exuperatio, defectioníque defectio. Vt igitur temperantiæ & fortitudinis nec nimium est, nec parum, propterea quòd mediocritas quodãmodo in summo sita est: sic istorum modus nullus est, nec nimium, nec parum: sed vt quicque gestum est, ita est in vitio: omnino enim nec eius quod nimium est, & parum, motus vllus est, nec mediocritatis nimium & parum.

Cap. 7. Hæc autem non solùm de genere toto virtutum dicenda sunt, sed ad singulas etiam cõuenit accommodare. Omnium enim disputationum, quę de actionibus instituuntur, quæ ad genus vniuersum accommodantur, latius illæ quidem patent: quæ verò ad partes, ad veritatem propius accedunt. In singulis enim rebus actiones versantur, quibus debet respondere oratio. Hæc igitur ex subiecta sunt descriptione capienda. Ac in metu quidem & confidentia, fortitudo mediocritas est. Eorum autem qui modum transeunt, qui timoris quidem vacuitate exuperat, vacat nomine: (sunt autem multa vacantia nomine.) qui autem confidentia impulsus, modum egreditur, audax confidénsque nominatur. At qui nimium timet, parúmque confidit, timidus dicitur. In voluptatibus autem & doloribus non omnibus quidem, sed ad corpus pertinentibus, iísque potissimum, quæ tactu percipiũtur, minus etiam in doloribus, modus est, temperantia: nimium, intemperantia. Qui porrò à voluptatibus nimium abhorreant, non admodum multi reperiuntur, vt ne nomen quidem habuerint. Appellentur sanè sensus expertes & stupidi. Iam in dandis accipiendísque pecuniis mediocritas, liberalitas dicitur, quæ modum transit, prodigalitas effusióve: quę ab eo deficit, auaritia &

illiberalitas. Contrarióque modo in iis vltra modum progrediuntur, ab eóque deficiunt. Prodigus enim largiendo, modum transit, & accipiendo abest ab eodem. At verò auarus in accipiendo nimius est, in dando parcus. Atque hæc quidẽ nunc rudi veluti proposita imagine, ac summatim exponimus, hoc ipso contenti, pòst differemus subtilius. Versantur etiam in pecuniis aliæ affectiones, quarum mediocritas magnificentia nominatur. Nam inter magnificũ & liberalem hoc interest, quòd ille in magnis, hic in paruis cernitur. Nimium, ἀπειροκαλία καὶ βαναυσία, nimium luxũ, profusam largitionem, & ineptam profusionẽ vocare possumus: parum, μικροπρέπεια dicitur, sordes appellare possumus: differúntque ab iis quæ sunt liberalitatis. Quid autẽ differant, posterius docebimus. Porrò in honore & infamia mediocritas, magnitudo animi appellatur: exuperãtia, elatio animi & superbia: defectio, paruus pusillúsque animus & despicientia. Quam autem rationem liberalitatem ad magnificentiam habere docuimus, eo differentem, quòd in paruis cernatur, eandẽ habet ad magnitudinem animi quæ in magnis honoribus versatur, alia quæ in paruis cernitur. Licet enim, & vt decet, honorem gloriámque expetere, & nimium & parum. Qui nimia cupiditate ducitur gloriæ, is ambitiosus: qui nõ satis, vacuus ab honoris cupiditate & gloriæ contemptor: at qui modum tenet, vacat nomine. Atque etiam affectionibus nullum nomen impositum est, nisi quòd ambitiosi affectio vocatur ambitio. Hinc extremi de vacua regione, quæ intra fines eorum quasi media locata est, litigant & contendunt: éstque cùm nos eum qui modũ tenet, ambitiosum: est cùm eundem, abhorrentem ab omni

Universidad de Deusto
Biblioteca

honore nominemus. Atque aliàs ambitiosum laudamus, aliàs eum qui nullo honoris studio tenetur. Quod quamobrem faciamus, deinceps explicabimus. Nunc quo institueramus modo, disseramus de ceteris. Est igitur in ira exuperantia, defectio, & mediocritas. Cúmque eorum nõ ferè extent nomina, eum qui modum tenet, clementẽ, & mediocritatem clementiam, mansuetudinémque nominamus. Extremorum is qui vltra modum progreditur, iracundus, & vitium iracundia appellatur. Qui autem parum irascitur, lentus, vitium, lentitudo dicitur. Sũt etiam tres aliæ mediocritates, finitimæ omnino, sed tamen inter se differũt aliquid. Nam cùm in sermonum factorúmque cõmunione versentur, hoc tamen differunt, quòd vna in veritate, aliæ duæ in eorum iucunditate cernuntur. Atque huius quidem iucũditatis pars altera iocis tribuitur, altera rebus, quæ in vitæ humanæ consuetudine interueniunt. Quamobrem de his etiam nobis dicendum est, quò facilius in omnibus mediocritatem esse laudabilem perspiciamus, & extrema nec recta, nec laudanda, quinetiam vituperãda. Et quanquam permulta sint eorum vacantia nomine, tamen danda opera est, vt iis sicut aliis nomina imponamus, quò & res dilucidior sit, & nos facilius consentanea dicamus. Igitur in veritate qui modum adhibet, verax: & habitus, veritas dicitur. Simulatio si nimium se extollat, arrogantia: & qui eam habet, arrogans: sin sua nimium extenuet, ipsa affectio dissimulationis: & qui ea præditus, dissimulatoris nomine & crimine notandus. In iucunditate porrò quæ ad iocum accommodatur, qui modum quendam adhibet, is festiuus, facetus, seu vrbanus habendus est,

& affectio, vrbanitas & festiuitas: at quæ modum egreditur, scurrilitas, & in quo ipsa inest, scurra dicitur. Qui verò omnino à iocis abhorret, is agrestis & rusticus: affectio ipsa rusticitas habenda est. Quod autem attinet ad reliquam iucunditatem, eam quæ in vita adhibetur, qui ita se iucundum præbet, vt ratio postulat, is facilis, comis, & affabilis: & mediocritas, facilitas dicitur. Qui modum egreditur, si nulla causa ductus, nimium facilis, blandus & obsequens: sin emolumenti sui causa, assentator habendus est. At qui omnino abhorret, discedítque à modo & ratione, séque tristem, iniucundum & insuauem in rebus omnibus præbet, is morosus & difficilis putandus est: Atq; etiam in perturbationibus, iísque rebus omnibus, quæ in perturbationibus versantur, mediocritates reperiũtur. Verecundia enim non est illa quidem virtus, attamen qui pudore afficitur, laudari solet. Nam his in rebus alius modũ apponit, alius eum transit: vt pauidus, qui omni ex re pudore afficitur. Tertius, qui à modo deficit, nulláque ex re omnino pudore afficitur, impudens: qui autem modum adhibet, is pudens & verecundus dicitur. Indignatio verò mediocritas est inuidentiæ & maleuolentiæ. Cernuntur autẽ in iis ægritudinibus & voluptatibus omnibus quæ ob eas res suscipiuntur, quæ proximis eueniũt. Nam indignabundus dolet illorum rebus secundis, qui illis indigni sunt. Inuidus hunc superans, ex omnibus ægritudine afficitur. At maleuolus tantùm abest ab eo, vt aduersis rebus aliorum doleat, vt etiã capiat voluptatem: sed de his quidem alius erit mihi ad dicendum locus. De iustitia autẽ quando non vno modo dicitur, postea diuisione adhibita, quem-

Universidad de Deusto
Biblioteca

admodum mediocritates vtræque sint, disseremus, itémq; de virtutibus quæ rationi attributæ sunt.

Cap. 8. Cùm tres sint affectiones, duę vitiosæ, quarum vna supra modum, altera infra modum, & vna virtus in mediocritate posita, sunt illæ omnes inter se quodammodo cõtrariæ. Nam extremæ & mediæ affectioni sunt, & inter se contrariæ, & media extremis. Quemadmodum enim si id, quod æquale est, cum re minore comparetur, maius est: sin cum maiore, minus: sic medij habitus, si cum eo quod parum est, conferantur, superant: si cum eo quod nimium est, deficiunt, & in perturbationibus & in actionibus. Fortis enim si cum ignauo conferatur, audax: si cum audaci viro, ignauus timidúsque videatur. itémque temperans, si cum homine stupido, intemperans: si cum intemperante, stupidus videbitur. Et liberalis cum auaro comparatus, prodigus: cum prodigo, auarus habebitur. Ideóque repellũt à se, ac protrudunt extremi medium, vterque ad alterum: appellántque fortem virum, audax quidem ignauũ, ignauus audacem. Eadémque est ratio cæterorum. Hæc cùm ita sint inter se contraria, maior quædam extremorum inter ipsos, quàm cum medio repugnantia est: quãdoquidem longius absunt alter ab altero, quàm vterque à medio, quẽadmodũ res magna à parua longius abest, & parua à magna, quàm vtraque ab æquali. Iam quædam extrema ad medium videntur quadam similitudine accedere, vt audacia ad fortitudinem, effusio ad liberalitatem. Extremis autem inter ipsos dissimilitudo maxima est. At ea quæ plurimum differunt, aduersa definiuntur. Ita fit, vt magis etiam inter se aduersa sint, quæ plus distãt. Medio autem

in nonnullis repugnat magis defectio, in quibusdam exuperatio. Vt magis est fortitudini contraria, non audacia quidem quæ modum transit: sed ignauia quæ à modo & ratione deficit. Et temperantiæ non stupor & stoliditas, cùm sit defectio: sed intemperantia, quæ exuperantia est. id quod ob duas causas accidit: vna quæ ex rei ipsius natura ducitur. Nam quia propius est atque similius alterum extremum medio, idcirco non ipsum, sed contrarium eius magis opponimus. Quæ enim plus absunt à medio, eadem ipsi magis aduersantur. atque hæc quidem causa ex rei natura sumpta est: à nobis ducta est altera. Nã quas ad res sumus procliuiores naturâ, eæ sunt medio magis contrarię: vt quia propensiores sumus ad voluptates naturâ, idcirco ad intemperantiam sumus, quàm ad modestiam ac moderationem procliuiores. Quapropter ea magis contraria dicimus, ad quæ maior est accessio: ob eámque causam magis est intemperantia quæ exuperantia est, contraria temperantiæ.

Cap. 9. Satis dictum esse arbitror, virtutem moralem esse mediocritatem, quóque modo esset: ac mediocritatem quidem esse inter duo vitia, id est nimium & parum: eámque talẽ esse, propterea quòd sibi quasi signum proponat, illud medium, quod in perturbationibus actionibúsque reperitur. Quocirca difficile est virtute esse præditum. Nec enim quicquam difficilius, quàm reperire in omni re medium. Vt circuli medium non cuiuslibet est, sed periti tantummodo reperire. Itémque irasci quiuis potest, largiri pecunias, sumptúsque facere, idque facile: at verò irasci, & largiri pecuniam cui rectum est, & quantũ, quando, qua de causa, quóque modo irascendum dandúmque est, nec cuiusuis

Universidad de Deusto
Biblioteca

est, nec facile. Quapropter quod rectum ac perfectum est, & rarum est & laudabile: quod & ipsum honestum est. Quare omnes qui mediocritatem inuestigant & exquirunt, primùm ab eo debent quod magis ei contrarium est, discedere: quemadmodum Calypso monebat:

Tu procul à fumóque regas, vndísque carinam.

Extremorum enim alterũ grauius peccatum est, leuius alterum. Quoniam igitur modum tenere difficillimum est, secunda, vt aiunt, nauigatione minimum malum est eligẽdum. Quod fiet ea potissimùm ratione, quam docebamus. Videndum est etiam diligenter, quæ ad vitia simus proniores. Alij enim ad alia naturâ procliues sumus. Quod facilè ex ea voluptate & ægritudine quæ nobis accidit, intelligemus. Se autem quisque ab eo in contrariam partem debet abducere. Longè enim à delinquendo abducti, veniemus ad mediocritatem. Quod quidem faciunt ij qui ligna contorta in rectum dirigũt. In omni autem re debemus sedulò à rebus iucundis, atque adeò à voluptate cauere: quippe de qua non veniamus incorrupti ad iudicandum. Quocirca quo animo senes illi erga Helenen affecti fuerunt, eodem nos esse debemus erga voluptatem, ad omnémque rationem illorum vox accommodanda est: sic enim dimissa illa & abiecta minus aberrabimus. Vt ergo rem in pauca conferam, hæc si faciamus, facillimè poterimus & consequi & seruare mediocritatem. Arduum hoc profectò, præsertim in rebus singulis. Neque enim facile est explicare oratione, quonam modo, quibus hominibus, quibus de causis, & quandiu sit irascendum. Nos enim interdum homines eos, qui minus succẽsent, quàm deceat, laudamus,

clementésque appellamus: interdum iracundos, viriles dicimus. Sed qui paulùm aliquid modum vel vltra vel citra egreditur, non est in vitio. qui autem longius euagatur, is quoniam minime latere potest, nõ caret reprehensione. Sed quatenus, quantúmque sit egrediẽdum, vt in reprehensionem incurrat, non est facile oratione explicare, vt nec quicquam eorum quæ sub sensum cadunt: in rebus verò singulis consistant hæc omnia, & omne de his rebus sensus est iudicium. Ergo iam hoc quidem perspicuum est, medium habitum in rebus omnibus esse laudabilem: deflectendúmque esse nunc ad id quod nimium est, nunc ad id quod parum. Sic enim medium, & quod rectum perfectúmque sit, nos facillimè esse consecuturos.

Aristotelis Ethicorum LIBER III.

SED quoniam virtus in perturbationibus actionibúsq; versatur, ac in his rebus quæ voluntate ac sponte nostra suscipiuntur, laudi & vitio locus relinquitur: in iis autẽ quæ nobis inuitis fiunt, veniæ, interdum etiam misericordiæ: profectò explicanda vis est ratióque earum rerum quæ sponte, & quæ nobis inuitis fiunt, iis præsertim, qui in virtutis cognitione versan- Cap. 1.

Universidad de Deusto
Biblioteca

tur. quæ explicatio conditoribus etiam legum, ad honores decernendos, constituendáque pœnas vtilis est. Sunt igitur ea præter voluntatem, nobisque inuitis siunt, quæ vi siunt, aut imprudentia. Vi autem id sit, cuius causa & principiũ extrinsecus eiusmodi adhibetur, ad quod nihil adiumenti adferat is qui illud facit aut patitur. vt si quò ventus impulerit, aut homines in quorum sis potestate & dominio. At verò quæ metu maiorum malorum, aut honesti causa siunt (velut si quis tyrannus qui in sua potestate habeat parentes & liberos nostros, proponat turpe aliquid faciendum, hac lege, vt si faciamus, incolumes sint ac salui: sin minus, interficiantur) vtrum sponte an inuiti faciamus, magna est quæstio. Eadem est etiam ratio iacturarum, quę siunt, cùm tempestates oriuntur. simpliciter enim voluntate sua nemo iaciat: salutis autẽ suæ ac cæterorum causa, omnes qui quidem sana mente sint. Sũt igitur mixtæ huiusmodi actiones illæ quidem: sed voluntariis similiores. Deliguntur enim tum cùm geruntur. Finis autem actionis, temporis conditioni ac rationi attribuitur: & voluntaria certè ac præter voluntatem cùm agitur, dicenda est actio. At sponte agit, quippe in quo principium positum sit commouẽdarum partium, quæ actionibus eiusmodi perficiendis quasi instrumẽta adhibentur. Quarum autem rerum in quoque sunt posita principia, eas agat & non agat, in eo situm est. Sunt igitur hæc talia voluntatis. Et tamen sunt fortasse simpliciter ac genere ipso contra voluntatem: quandoquidem nemo quicquam eorum per se expetit. Dantur autem interdum laudi hæc ipsa, cùm homines magnarum ac præstãtium rerum causa turpe aliquid aut molestum perferunt: sin contrà

faciant, vituperantur. Quæ enim ipsa fœdissima sunt, ea rei nullius præclaræ & honestæ, aut certè mediocris causa sustinere, est in vitio. Sunt autem quædam, in quibus laudi locus nullus relinquitur, sed veniæ dũtaxat: cùm ea quis facit quæ non sunt facienda, iis impulsus malis quæ & humanam naturam longè multúmque superant, & nemo possit sustinere. Sunt autem quædam certè ita fœda & flagitiosa, nemo vt ad ea impelli debeat: potiúsque oppetenda mors est grauissimis toleratis cruciatibus. Etenim ridicula videntur ea, quæ ad cædem maternam Alcmæona Euripidis impulerunt. Difficile autem est interdum, quid cui præponendum sit, quidque pro quo perferẽdum, iudicare. Difficilius etiam est stare in eo quod sit iudicatum. Ferè enim & quæ expectantur, molesta sunt: & ea ad quæ impellimur, turpia. Hinc laudem & reprehensionem, qui inducti sunt aut non inducti, consequuntur. Quæ igitur vi dicẽda sunt, fieri? An omnino ac simpliciter talia dicenda sunt, cũ causa extrinsecus est, & qui facit, nihil adiuuat? Quæ autem per se quidem sunt contra voluntatem, sed hoc tempore, & horum loco expetenda, eorúmq; in eo qui agit principia inclusa sunt: per se illa quidem & simpliciter præter voluntatem sunt: hoc verò tempore, horúmque loco voluntaria: potiúsque accedunt ad voluntariorum naturam: quippe cùm in rebus singulis, quæ hîc voluntate geruntur, actiones factáque versentur. Quid autem cui sit anteponendũ, non est facile exponere. Multę enim sunt rerũ singularum differentiæ ac dissimilitudines. Quòd si quis iucunda quæ sunt, violenta ac necessaria dixerit, quòd cùm extrà sint, vim adferant & cogant: eadem ratione violenta ei sunt

Universidad de Deusto
Biblioteca

futura omnia. Horum enim causa omnes omnia faciunt. Et sanè qui vi coacti inuitique faciunt quippiam, iis illud affert molestiam: qui verò iucundis rebus incitati quippiã faciunt, iis voluptatem adfert quod agunt. Ridiculum est igitur ea accusare quę externa sunt, non seipsum potius, qui a rebus eiusmodi facilè capiatur: résque præclaras sibi, fœdas & turpes attribuere voluptati. Hoc igitur iam quidẽ apparet, vi id fieri, cuius principiũ cũ extra sit, nihil id cui vis infertur, adiuuat. Quod autem fit per imprudentiam, est omne quidem non volũtarium: at quod inuiti facimus, idem molestum est, & causas adfert pœnitẽtiæ. Nã qui per imprudentiã fecit quidlibet, nec se id egisse molestè fert, nõ fecit ille quidẽ sponte quod ignorauit: nec rursus inuitus, cũ minus ægrè ferat. Eorum igitur qui per imprudentiam aliquid faciunt, is quidẽ quem facti pœnitet, inuitus: quem nõ pœnitet, quoniã alius diuersũsque ab illo est, appelletur sanè non volens: quoniã enim ab altero differt, aptius est habere suum nomen. Aliud etiam est per imprudentiã facere, aliud imprudentẽ. Non enim ebriosus & iracundus videtur, quæ facit, per imprudentiã facere, sed per illa quę diximus, ebrietatẽ & iram: nec sciens tamen agit, sed imprudẽs. Ac ignorãt quidem improbi omnes quæ faciẽda sunt, quæque fugiẽda: iniustique & omnino mali ex eo errore nascũtur. Nec si quis quod vtile sit ignoret, quod aget, dicatur statim inuitus agere. Neque enim ignorantia, quæ consilio suscipitur, vt quid contra voluntatem factũ dicatur, causa est, sed improbitatis: nec rursus rerũ vniuersarũ ignoratio, quandoquidem ea culpatur: sed rerum singularum, in quibus, vel circa quas omnis versatur actio. In his enim locus

est & veniæ & misericordiæ, quoniam qui eorum aliquid ignorat, facit inuitus. Sed non alienum est, quæ quótque sint exponere. Videndum igitur, quísnam, quídque agat quisque, & qua in re versetur actio: interdum etiam quo quasi instrumento, cuiúsque rei causa, vt salutis: & quo tandem modo, vt remissè, an vehementer. Atque hæc quidem omnia nemo ignorare possit, modò ne sit insanus: perspicuum id quidem est de eo qui agat: nam quí se ignorabit ipsum? Quid autem agat, aliquis ignoret, vt eum sibi aiũt excidisse, aut se nescisse occulta & arcana esse, vt Æschylus mysteria. Aut cum vellet monstrare, emisisse telum, vt ille qui catapultam: putet etiam aliquis filium hostem esse, vt Merope: & hastam mucrone obtuso esse, quæ cuspidem habeat: & lapidem esse pumicem: & vt interficiat qui salutis causa ferit: & qui docere velit verberet, vt faciunt ij qui extremis manibus dimicant. Cùm igitur in his omnibus ignoratio versetur, in quibus actio: qui eorum aliquid ignorabit, fecisse videbitur inuitus, & maximè si eorum ignarus erit quæ principatum obtinent. Principatum autẽ tenent, finis, & in quibus cernitur actio. Et quanquam id quod proficiscitur ex illa ignoratione & imprudentia, inuitis nobis fieri dicatur, tamen debet esse præterea molesta actio, & pœnitentiæ plena. Quoniam igitur nobis inuitis fiat, quod vi sit, & quod imprudentia: sponte fieri dicetur, id cuius in se principium continet is, qui scit res singulas, in quibus actio consistit. Profectò enim non rectè dicuntur ab inuitis fieri ea quæ vel ira fiunt, vel cupiditate. Primùm enim nullum aliud animal, neque puer sponte faciet. Deinde quæro, vtrum nihil eorum omnino quę ira vel cupidita-

Universidad de Deusto
Biblioteca

te impulsi facimus, sponte ac voluntate nostra facimus? an verò honesta quæ sunt, voluntate: quæ turpia, inuiti? an nõ id ridiculum sit, cùm præsertim vna sit eorum causa? Absurdum verò sit fieri ab inuitis dicere ea, quæ appetere decet. Atqui decet, & irasci quibusdam in rebus, & nonnullarum duci cupiditate, vt bonæ valetudinis atque disciplinæ. Satis etiam constat, ea molestiam afferre omnia, quæ inuiti facimus: quæ verò cupiditate ducti agimus, oblectationem habent. Iam verò in quo tandem erit discrimen, vt non eadem ratione dicantur præter voluntatem ea in quibus rationi & animi iudicio, quàm ea in quibus per iram peccatur? Vtraque enim fugienda sunt: nec minus videntur esse hominis propriæ, quæ sine ratione sunt, perturbationes: suntque actiones hominis quæ vel ab ira, vel à cupiditate proficiscuntur. Atqui illas absurdum est in iis quæ nobis inuitis fiunt, ponere.

Cap. 2. Expositis iis quæ & sponte, & inuiti homines faciunt, sequitur vt de προαιρεσι, id est consilio agendi, & facta animi iudicio agendi susceptione dicendum esse videatur. Nam & virtuti coniuncta est maximè, & mores quales sint magis, quàm ipsę actiones, ipsa iudicare videtur. Consilium igitur est illud quidem voluntarium, sed tamen non idem quod voluntarium, idque adeò quod sponte fit, patet latius. Eius enim quod sponte fit, & pueri sunt & beluæ participes: consilij non sunt. Nec mihi quidem rectè videtur dicere ij, qui agendi consilium vel cupiditatem aiũt esse, vel iram, vel voluntatem, vel quandã opinionem. Non enim commune eorum etiam est agendi consilium, quæ sunt expertia rationis: cupiditas & ira sunt. & impotentes cupiditate, non agendi consilio ducuntur ad agendum. cõtráque continentes consilio, non cupiditate ac libidine. Præterea consilio aduersatur cupiditas, cupiditati cupiditas non repugnat. Cupiditas etiam rei iucundæ est, & omnis cum dolore coniuncta: consilium nec rei iucundæ est, nec cum molestia. Multò etiam minus idem est quod ira, quoniam minimè videntur quæ per iram fiunt, consultò fieri. Nec voluntas quidem, etiam si ad eam proximè accedere videatur. Consilium enim & propositum non est eorum quæ fieri nequeunt: etsi quis ea se sibi proponere ad agendum & consilio suscipere atque instituere dicat, insanus esse videatur. At voluntas eorum etiam est, quæ fieri non possunt, vt immortalitatis. Et voluntas in iis etiam cernitur, quæ non statuat agere qui illa vult: vt aliquis vult histrionem quendam athletámque vincere. At nemo hæc talia sibi proponere, eáque se animi iudicio suscipere dicitur, sed ea omnia, quæ à se putat posse administrari, quæq; ipse agenda suscipit. Iam verò finem potius spectat voluntas: consilium & prima susceptio ea quę ad finem pertinent. Vt valere volumus, & cõsilio adhibito suscipimus ea quibus valetudinem adipiscamur. Et beati esse omnes volumus, idq; ita dicimus: at si illud nos consilio suscipere & statuere: si hoc nobis consilium esse dicamus, inepte loquamur. Omnino enim in rebus iis versatur agendi consilium, quæ sunt in nostra potestate. Nec opinio igitur esse possit, quoniam in rebus omnibus cernitur opinio: nec minus æternis, & quæ fieri non possunt, quàm iis quæ in nobis sitæ sunt. Præterea falso ac vero diuiditur opinio, non malo & bono: in quibus agendi cõsilium potius cernitur. Non igitur idem est quod

Universidad de Deusto
Biblioteca

opinio ommino, nec id fortè quisquam asserit. Nec verò idē est quod quædam opinio. Ex bonorum enim vel malorum susceptione tales, hoc est boni, vel mali dicimur, ex opinione non dicimur. Et consilium capimus vel assequēdi quippiam vel declinandi, & si qua sunt eius generis. At quid quicque sit, quámq; ad rem conducat, opinamur: assequendum autem aliquid, aut vitandum, non admodum opinamur. Præterea consilium laudatur, quòd sit eius quod potius agere oporteat, vel quòd rectè statutum sit: at opinio, quòd sit verè iudicatum. Atque ea deligimus ac suscipimus, quæ scimus optima: ea opinamur, quæ non certò scimus. Nec iidem videntur suscipere & opinari quæ sunt optima: sed nōnulli sunt qui optimè sentiant: per malitiam tamen & improbitatem, quæ mala sunt, sequuntur. Nec verò, quòd antecedat opinio agēdi cōsilium, aut consequatur, quicquam interest: non enim id agimus, sed vtrum sit idem quod aliqua opinio. Quid igitur, aut quale est agendi consilium, quandoquidem in nullo est superiorum? ac illud quidem apparet ex genere voluntariorum esse, nec tamen quicquid voluntarium est, id omne etiam deligēdum & consilio suscipiendum, sed cum antegressa est deliberatio. Nam cū ratione & mentis iudicio coniunctum omne agendi consilium est, id quod etiam nomen significat προαιρετὸν, quasi πρὸ ἑτέρων αἱρετόν.

Cap. 3. Sed illud hoc loco quærendum est, vtrum in deliberationem cadant omnia: an de quibusdam nulla sit deliberatio. Cui quæstioni sanè respondendum est, cadere in deliberationem, non ea de quibus stultus aliquis vel insanus deliberet, sed de quibus solent ij qui sana mente sint. Sed de

rebus æternis nemo consultat, vt de mundo, & de eo, quòd diameter cum latere non est comparabilis. nec de iis quidē, quæ sunt ipsa quidem in motu, sed semper eodem modo eueniunt, siue necessitate, siue natura, aut alia aliqua causa, cuiusmodi sunt solis conuersiones & ortus. Eodem modo de iis iudicandum est, quæ aliàs aliter eueniunt, in quo sunt genere siccitates & imbres. Nec verò ea in deliberationem cadunt, quæ casibus fortunæ subiecta sunt, qualis est thesauri inuentio. At ne res quidem omnes, quæ naturam attingunt humanam, cadūt in deliberationem. Neque enim quemadmodū optimè Rempub. Scythæ administrare possint, Lacedæmonij deliberant: nihil enim eorum per nos fieri potest. At de iis deliberamus, quæ vt gerantur, sunt in nostra potestate, quoniam illa sola reliqua sunt. Nam præter istas causas, naturam, necessitatem, fortunam, nulla est alia causa præter mentem & alios affectus, quibus ad agendū homines impelluntur. Singuli autem homines de his deliberant, quæ ipsi efficere possint. Nec verò de scientiis iis quæ certæ subtilésque sunt, & seipsæ contentæ, deliberatio est, vt de literis quonam modo scribendæ sint, non est contentio. Sed quæ à nobis effici possunt, non autem semper eodem modo, ea demum cadunt in deliberationem: vt ea quæ medicina quærendæ pecuniæ facultas, & gubernatoris ars tractant potius, quàm quæ gymnastice, quo minus certæ & exquisitæ sunt. Similis est ratio cæterarum. Sæpius etiam in deliberationem cadunt ea quæ ab artibus, quàm quæ à scientiis proficiscuntur: propterea quòd magis ea veniunt nobis in dubium. Consilij autem capiendi deliberatio partim in iis rebus cernitur, quæ plerunque eueniunt, cùm in-

Universidad de Deusto
Biblioteca

certum sit, quam in partem inclinare ac euenire debeant: partim in iis quæ vtrinque incertæ sunt. Ad res autem magnas eligendas, alios homines in consilium adhibemus, nobis ipsi diffisi, quasi minus ad statuẽdum simus idonei. Deliberamus autem, non de finibus, sed de iis quæ ad fines pertinent. Neque enim aut medicus an sanabit, consultat: aut orator, an persuadebit: vel ciuilis officij peritus, an legibus bene institutam ciuitatem faciet: vel alij artifices de fine deliberant: sed omnes proposito sibi fine aliquo, quemadmodum, & quibus rebus eum assequantur, inquirunt. Quòd si compluribus ad eum rationibus perueniri posse constet, tum quà facillimè & optimè posit, inuestigãt. Sin vna via perfici queat, quemadmodum per hanc assequantur, considerant: ad illámque rursus, per quam perueniunt, ídque eo vsque persequuntur, dum ad primam causam ventum sit, quæ in inueniendo postrema est. Nam qui deliberat de re aliqua, is inquirere ac retexere eodẽ modo solet, quo Geometræ in suis demonstrationibus conficiendis. Illud autem apparet, non omnem inquisitionem esse deliberationem, cuiusmodi sunt mathematicorum inquisitiones: deliberationem verò omnem esse per vestigationem & inquisitionem. Etiam illud apparet, quod in analysi postremum est, id primum esse in rei ortu. Quòd si tale aliquid inciderit, quod fieri nequeat, veluti si pecuniis sit opus, nec possint alicunde suppetere, tum rem aggredi desinunt: sin autem fieri posse constiterit, tum omnes neruos intẽdunt, vt efficiant. Atqui ea fieri possunt, quæ à nobis possunt effici. Nam quæ amicorum opera fiunt, per nos fiũt quodammodo, quia principium in nobis situm est. Quæruntur autem aliàs instrumenta, aliàs vsus eorum, itémque in reliquis: interdum quatandẽ re, aut quibus, aliquãdo qua ratione res effici queat.

Atque homo videtur, quemadmodum dixi, principium esse actionum: deliberatio autem in iis versari, quæ ab eo agi possunt. At actiones aliorum causa sunt, alióque referuntur. Nunquam igitur cadet in deliberationẽ finis, sed ea duntaxat quæ ad fines pertinent, atque conducunt: nec res singulæ quidem, vt sitne hoc panis, & vtrum, vt oportet, pistus aut factus sit, nécne: quoniam hæc cadunt sub sensum omnia: de quibus si semper deliberandum esset, res ad exitum perduci non posset. Quod autem in deliberationẽ cadit, & quod consilio suscipitur, eadem sunt: nisi quòd iã statutum ac definitum est, id quod cõsilio suscipitur. Quod enim consultando statutum iudicatúmque est, id demum consilio suscipi dicitur. Tum enim quisque desinit, quemadmodum quicque gerat exquirere, cùm principium ad se retulerit, atque ad eam animi sui partem, quæ tenet principatum: hæc enim pars est, quæ consilio adhibito suscipit. Quod ex veteribus etiam rebus publicis, quas Homerus imitatus est, potest perspici. Quæ enim reges statuissent, populo renuntiabant. Quoniam autem id προαιρετὸν, id est consilio susceptum est, quod per deliberationem expetendũ esse constitutum est, in iis quæ in nostra sunt potestate: profectò προαίρεσις, id est, agendi consilium sit necesse est: appetitio eorum quæ in nostra sunt potestate, cùm antegressa est deliberatio. Iudicio enim ad deliberationem, quæ antecessit, adhibito, tum sequi consilium cupimus: atque agendi quidem consilium quid sit, quibúsque in rebus versetur, & quod eorum sit, quæ ad fines spectant, expressa velut pri-

Universidad de Deusto
Biblioteca

mis lineis forma dictum est.

Cap. 4. Voluntatem autem finis ipsius esse diximus: sed aliis eius esse quod verè bonum sit: aliis eius quod bonũ videatur. Atqui consequens est, vt qui quod sub voluntatem cadit, verè bonum esse dicant, etiam: fateantur non cadere sub voluntatem id, quod is velit, qui minus rectè eligit. Si enim voluntate appetatur, bonum etiam sit necesse est. At erat fortasse malum. Qui autem aiunt, quod sub voluntatem cadit esse, id quod bonum videatur, eos necesse est fateri nihil esse voluntati subiectum naturâ, sed id demum quod cuique visum sit. Atqui aliud alij, & si ita res ferat, etiam contraria videntur. Quæ si minus probãtur, hoc certè consitendum est, simpliciter ac reuera id quod bonum sit, sub voluntatem cadere: quod verò ad hos vel illos attinet, quod cuique videatur. Ac viro quidem bono id bonũ, quod verè bonum est: improbo quod occurrit, videtur. Vt corporibus probè affectis, salubria sunt ea quæ reuera sunt eiusmodi: quæ autem in morbis sunt, alia: itémque & amara, & dulcia, & calida, & grauia, & cætera omnia. Nã & verè de omnibus vir bonus iudicat, & rectè quid in re quaq; veri sit, perspicit. Propria est enim sua cuiusq; habitus, & honestas, & voluptas, excellitq; vir bonus plurimũ in perspiciendo, quid in quaq; re veri sit, quasi rerũ omniũ mensura & norma. At verò multitudo à voluptate decipitur. Nã cùm bona nõ sit, tamẽ esse videtur. Itaq; pleriq; voluptatẽ sequuntur, vt bonũ: dolorem fugiunt, vt malũ.

Cap. 5. Quoniam autem quod sub voluntatem cadit, finis est: quæ verò in deliberationem cadunt, & quæ consilio adhibito suscipiuntur, ea in iis cernuntur quæ ad finẽ ferunt: ef-

ficitur, vt actiones quę in illis versantur, omnes cõsilio suscipiantur, omnésq; sint voluntariæ. Atqui in illis ipsis versantur virtutis actiones. Virtus igitur ipsa, itémq; vitiũ in nostra sunt potestate. Quas enim res in nobis situ est, vt agamus, eas etiã in nobis situm est, vt ne agamus: quásq; res in nobis situ est, vt non agamus, easdem vt agamus, in nostra est potestate. Ita si in nobis est agere quippiã, cùm id honestum sit, & nõ agere erit in nobis, cùm id turpe sit. Et si in nobis situm est, non agere quippiam, cùm id non agere sit honestũ, erit quoque in nobis situm id agere, cùm turpe sit. Quod si in nobis situ est, vt honesta quæ sunt, & turpia faciamus, eodémque modo vt ne agamus: hoc autẽ est bonos & malos esse: certè probi, improbíve simus, est in nobis. At verò dicere, sponte improbus, aut fœlix inuitus nemo fit: illud, falsum: hoc, verum videtur. Nam & nemo est beatus inuitus, & vitium voluntatis est. Alioqui ea quæ à nobis nunc dicta sunt, in controuersiam vocare oportebit: negandúsque homo erit, author esse & procreator actionũ, quasi liberorum. Quæ si perspicua sunt, neque ea possumus ad alia referre principia, nisi ad ea quæ in nobis sita sunt: hoc certè consitendum est: quarum rerum in nobis sita sunt principia, eas in nostra esse potestate, nostræq; esse voluntatis. Testes huius rei sunt, & priuatim singuli, & publicè legislatores, qui sumunt supplicii de iis omnibus qui flagitia admittunt, nec vi, nec per ignorationem, cuius ipsi sibi auctores non sint: honores autem decernunt iis qui præclara facinora faciunt, vt illos deterreant, hos adhortentur. Atqui nemo quenquam ad ea gerenda hortatur, quæ nec sunt in nostra potestate, nec sunt nostræ voluntatis: vt ni-

Universidad de Deusto
Biblioteca

hil attinet inducere aliquem, vt ne caleat, vel doleat, vel esuriat, aut aliud quiduis eiusdē generis patiatur, quia nihilominus ea perferet. Etenim ignorationis causa in eo vindicatur, qui sua culpa nescierit, vt in vinolētos duplex pœna cōstituta est: propterea quòd principium in eis situm sit. Est enim in eis situm, vt ne vino obruantur: quod quidem causa est ignorationis. Quinetiam eos puniunt qui aliquid ignorant eorum quæ legibus continentur, quæ ipsa & cognosci debent, nec sunt difficilia: itémque in cæteris, si qui negligentia impediti aliquid vidētur ignorare, quod in eis situm erat, vt ne ignorarent: quādoquidem in eorum erat potestate, vt darent operam. Sed aliqui fortè iam tales sunt, vt ne dent operam vt sciāt: verùm ipsi sibi auctores sunt, vt tales fierent, dum mollius viuunt, & dissolutius: itémque vt iniusti & intemperantes essent: illi, dum fraude & dolo agunt: hi, dum degunt vitam in compotationibus, aliisque generis eiusdem. Nam quæ in quaque re opera ponitur, tales homines efficit. Quod ex iis facilè perspici potest, qui ad quoduis certamē, vel officium & actionem se comparant: semper enim & absque intermissione id agunt. Hoc ergo ignorare, ex collocata in re quaque opera, gigni habitus, hominis est ab omni sensu procul abhorrentis. Hoc etiam alienum absurdúmque sit, eum qui iustè agere soleat, nolle iniustum effici: & qui intemperatè viuat, intemperantem. Atqui si quis non imprudens gerit ea, ex quibus iniustus necessariò fiet, profectò spōte sua efficitur iniustus. Nec tamen si velit quidē, cohibere se possit, vt iniustus esse desinat, siátq; iustus: quoniam ne ægrotus quidem, bene valere potest cùm velit, etiam si ita acci-

derit, vt sponte ac volūtate sua ægrotaret: quia & intemperanter viueret, nec medicis crederet. Ac tum illi quidem licebat morbum declinare: at posteaquā se præcipitauerit, & proiecerit in morbum, iam non licet. Vt is qui lapidem iaculatus est, non potest iam reuocare, nec sustinere iactū, quāquam esset antea in eius potestate, ne iacularetur, cùm in ipso situm esset principium: sic iniustis ac intemperantibus initio ab his vitiis declinare licuit: ideóq; tales sua spōte existunt. at posteaquam eiusmodi extiterunt, iam non licet. Nec verò animi solùm, sed in nōnullis, corporis etiam vitia sunt voluntaria: quę etiam in reprehensionem incurrunt. Nam quæ à natura tributæ sunt deformitates, eas nemo vituperat: at quæ nimio otio & negligentia suscipiuntur, omnes dantur vitio. Eadem est infirmitatis ratio, & debilitationis membrorum. Nemo enim cæcitatem ei qui à natura priuatus est oculis, aut morbo, aut vulnere, vt probrum obiicit, sed misericordia potius commouetur: cui autem ex vinolentia aut alia intemperantia hoc euenerit, is culpatur ab omnibus. Quæ ergo vitia corporis in nostra sunt potestate, culpantur: quæ non sunt, non item. Quod si ita est, in cæteris etiam omnibus quæ crimini dantur vitia, ea in nostra sint potestate, necesse est. Quòd si quis dixerit, omnes expetere ea, quæ bona esse videantur: sed illam visionem non in eorum esse potestate: sed qualis quisque sit, ei talem finem videri: huic respōdeo, si sibi quisque gignendi habitus causa est quodāmodo, profectò & visionis hoc est, cur ei sic videatur eundem sibi causam esse. Sin nemo sibi causa est, praua quæ sunt & flagitiosa agendi, sed ignarus finis ea agit, existimans ita se summum bonum as-

Universidad de Deusto
Biblioteca

secuturũ: siníſque appetitio non eſt illa quidem planè noſtri consilij, ſed ita facti omnes inſtitutíque eſſe debent à natura, vt quaſi aſpectum quendam habeant, quo verè iudicabunt, atque id quod verè bonum eſt, ſequentur. Atq; is demum bene natus & bene animo conſtitutus, cui hoc præclarum munus à natura eſt datum (eſt enim hoc & maximum & præſtantiſsimum, quódque nemo nec accipere ab alio poſsit, nec diſcere: ſed qualecunque à natura cuique tribuitur, tale obtinebit. Cuius ſi ſumma & excellẽs quædam à natura conceſſa ſit facultas, ea demum perfecta veráque ſit indoles neceſſe eſt.) Si hæc, inquam, vera ſunt, cur virtus potius, quàm vitium voluntatis erit? cùm preſertim vtriſque & bonis & malis finis eodem modo, vel natura, vel quomodocunque videatur atque obiiciatur: cętera verò eò omnia referant, itaque agant quomodocunque. Siue igitur finis non natura qualiſcunque cuique videtur, ſed aliquid etiam eſt in ipſo: ſiue finis naturalis eſt, ob eámque cauſam virtus voluntaria, quod vir bonus voluntate ac ſponte reliqua gerat: profectò vitium nihilominus futurum eſt voluntarium. Improbis enim eadem ratione ineſt, & in actionibus & in ſine, facultas per ſeipſum, & authore ſe agendi. Quòd ſi ex eo virtutes voluntatis ſunt, vt dicitur, quòd cauſas adiuuamus habituum, quódq; quales ſumus, talem etiam finem ponimus: profectò vitia quoque noſtra voluntate neceſſe eſt ſuſcipi. Eadem enim ratio eſt. Ac ea quidem quæ communia erant virtutum omnium, explicauimus. Nam & quod earum eſſet genus, adumbrauimus, nempe mediocritates eas eſſe & habitus: tum à quibus gignantur, eaſdémque eorum à quibus naſcantur eſſe effectrices, ídque per ſe: eas etiam in noſtra eſſe poteſtate tradidimus, iudicióque noſtro ac voluntate ſuſcipi, atque ita, vt recta ratio præſcripſerit. Nec verò ſunt actiones volũtariæ & habitus eodem modo. Nam à principio ad finem in nobis ſitæ ſunt actiones, ſi modò rerum ſingularum ſit in nobis cognitio: habituum verò ſolùm ab initio. Rerum verò ſingularum minus eſt nota acceſsio, vt in ægrotationibus contingit. Sed quoniam ſic ſecúſue iis vtamur, in nobis erat, iccirco dicuntur eſſe voluntatis. De ſingulis autẽ nunc velut ab initio quę ſint, quibúſue in rebus, & quemadmodum verſentur, diſſeremus. Nam vnà eadémque opera, quot ſint, facilè intelligetur.

Ac primùm de fortitudine, quam modum confidentiæ ac formidini adhibere, antea diximus: planum enim id factum eſt. Timemus autem ea ſcilicet omnia quæ pertimeſcenda ac formidanda ſunt: quæ eadem (vt ſemel dicam) mala ſunt. Itaque metum definiunt, mali expectationem. Ea igitur metuimus omnia quæ mala ſunt, vt dedecus, vt paupertatem, vt morbum, amicorum penuriã, mortem: ſed tamen non in his omnibus fortis cernitur. Sunt enim quædam pertimeſcenda, ídque præclarum eſt, quæ eadem turpe ſit nõ timere, vt dedecus. Nam qui id metuet, is probus & pudens: qui non extimeſcat, impudens iudicandus eſt. Quanquam is à nonnullis fortis nominatur, per metaphoram, quoniam ſimile quiddam cum forti habeat. eſt enim etiã fortis interritus quidã. Nec fortaſſe paupertas eſt pertimeſcẽda: nec morbus, nec omnino quicquam in quo nulla ſit culpa noſtra, & quæ præſtare non poſsimus. Nec ſi quis in his ſe interritum præſtiterit, is continuò fortis habendus Cap. 6.

Universidad de Deusto
Biblioteca

est. Quanquam eum etiam similitudine quadam fortem dicimus. Sunt enim qui in periculis bellicis ignaui sunt ac timidi: iidem liberales, & ad iacturam pecuniarum faciẽdam paratissimi. Nec si quis contumeliam liberis & vxori timeat, vel inuidiam, aut si quid est eiusdẽ generis, ignauus ac timidus putandus est: nec fortis is, qui fidenti sit animo tum, cùm flagris cæsum iri se videat. Quibus ergo in rebus metuendis fortis cernitur? an in maximis? neque enim viro forti quisquam maiore æquioréque animo terribilia perferre potest. Omnium autem rerum nihil morte terribilius, nihil acerbius: vt quæ omnium rerum sit extremum, & vltrà iam nullo in malo aut bono videantur esse mortui. Nec verò in omni genere mortis vir fortis cernitur, vt si cui in mari sit mors oppetẽda, vel morbo. Quo ergo in genere? an non in pulcherrimo? qualis est ea quæ in bello euenit. quippe quæ in maximo pulcherrimóque periculo oppetatur. Hoc indicant honores, qui & in rebuspublicis & apud reges decerni solent. Quocirca propriè ac verè fortis videtur is, qui morte honesta proposita, iisque omnibus quæ mortem adferunt, cùm appropinquant, & proximè impendent, metu vacat: cuiusmodi sunt maximè quæ in bello versantur. Attamen & in mari, & in morbis vir fortis vacuus est ille quidem à metu, sed non mortis nautarum. Fortes enim & de salute sua desperant, & genus hoc mortis acerbè ferunt: illos bona spe sustineri, confidentíque animo esse docuit vsus & experiẽtia. Sunt etiam forti magnóque animo, cùm aut viribus locus est, aut pulchrum exire de vita: quorum neutrum in his generibus interitus contingit.

Nec verò eadem sunt formidolosa omnibus, éstque aliquid quod supra hominis vires esse dicitur, quod omnes profectò qui sana sint mente, pertimescent. Quæ autem humanas vires non excedunt, ea magnitudine differunt: aliáque grauiora sunt, alia leuiora: similitérque ea omnia quæ præbent animis nostris fiduciam. Vir autem fortis terrore vacat, quantum hominis natura patitur: illa igitur vt decet, pertimescet: vtque ratio postulabit, perferet: ídque honestatis causa, quoniam is est virtuti propositus finis. Fieri autem potest, vt hæc quis & nimium & parum metuat: præterea vt quæ non sunt pertimescenda, perinde quasi talia sint reformidat. Hinc peccata nascuntur: aliud, quòd timeatur id quod timendum non est: aliud, quòd non timeatur, quemadmodum timendum est: aliud, quòd non metuatur aliquid tum, cùm metui debet: & si qua sunt generis eiusdem. Eadémque est ratio in iis omnibus quæ animum nobis fiduciámque præbent. Qui ergo quæ, cuiusque rei causa, & quemadmodum decet, perfert, extimescítque omnia, quíque eodem modo est in confidendo affectus, is fortis habendus est: pro rerum enim dignitate, & quando rectum est, & vt ratio præcipit, vir fortis & patitur & agit omnia. Omnis autem actionis & officij finis est id, quod cum ipso animi habitu coniunctum est. At forti viro fortitudo honesta videtur. Est igitur ei finis propositus eiusmodi: quo enim quæque actio conscribitur termino, is est finis habitus. Honestatis verò causa magno fortíque animo vir fert, facítque ea quæ subiecta sunt fortitudini. Ex iis verò qui modum transeunt, qui vacuitate quadam metus exuperat, vacat nomine. Esse autem multos qui nomine vacarent, Cap. 7.

Universidad de Deusto
Biblioteca

suprà diximus. Quòd si nomen fingere placet, appelletur sanè insanus vel stolidus, si modò nihil metuat, neque motum terræ, neque maris tempestates, quales aiunt esse Celtas. Qui autem nimis confidit iis in rebus, quæ terrorem afferunt, audax nominatur. Qui etiam arrogans videtur esse, sibique fortitudinem vendicare. Itaque quo ille animo in rebus formidolosis est, eodē hic cupit videri: quocirca quibuscunque rebus potest, eum imitatur. Ita fit, vt plerique eorum ita audaces sint, vt etiam ignaui simul sint, θρασυδείλους vno verbo Græci vocant. Cùm enim in his audaciā præ se ferant, tamen nunquam res formidolosas subeunt. At qui metuendo modum egreditur, is ignauus timidúsque appellatur. Nam & quæ metuenda non sunt, & vt non oportet, metuit: quæque sunt eiusdem generis omnia, eum consequuntur. Deficit etiam in confidendo: sed tamen modum transire & exuperare, in iis omnino quæ dolorem afferunt, potius videtur. Desperabundus ergo est timidus omnis, quoniam omnia pertimescit: at fortis contrá: confidere enim eius est qui spe sustentatur. Ac in iis quidem rebus omnibus timidus, audax & fortis, illi quidem versantur, sed non eodem modo affecti sunt: illi enim modum trāseunt, & ab eo deficiunt: at hic modum in iis tenet, atque in iis ita se gerit, vt oportet. Atque audaces quidem præcipites ac temerarij sunt, & antè cupiunt adire pericula, quàm instant: cùm adsunt, ea defugiunt. At fortes in ipsis rebus acres sunt & vehementes, antè verò quieti ac remissi. Quapropter, vt dixi, fortitudo mediocritas est earū rerum quæ hominibus vel fiduciam præbent, vel terrorem afferunt, quibus in rebus ostendimus: quæ eadem sequitur

ac tolerat, quia honestum est ea & sequi & perpeti: aut certè quia turpe est contrarium. Mortem autem sibiipsi cōsciscere, fugientem vel paupertatem, vel amorem, vel molestiam, fortis viri non est, sed potius timidi. Nam quæ laborem solicitudinémque desiderant, ea fugere, mollis animi est atque effœminati. Neque verò mori sustinent, quòd id sit honestum, sed quo malum fugiant. Ac fortitudo quidē tale quippiam est.

Eius autem alia quinque genera traduntur. Primum Cap. 8.
genus est eius quæ ciuilis dicitur, cùm ad illam proxmè accedere videatur. Excitantur enim ad subeunda pericula ciues & pœnis & probris, & honoribus, qui decreti sunt legibus: ob eámque causam apud eos fortissimi existunt maximè, apud quos ignaui sunt inglorij: fortes honorati: quales Homerus facit Diomedem & Hectorem,

Polydamas fœdum mihi primus crimen inuret.

Et Diomedes,

Nanque feret Troas inter fortissimus Hector,
Ne fugiens naues Titydes fugit ad altas.

Hæc autem simillima videtur ei, de qua suprà disserui, & à virtute nascitur, nempe à pudore & ab honestæ rei cupiditate, nempe honoris: & à probi, quod est turpe, fuga. Eorum autem in numerum ascribere licet eos, qui idem hoc præstant coacti ab iis, quorum sunt in imperio & potestate. Sed sunt hi, quàm illi, deteriores, quòd non pudore, sed metu inducti id faciunt: nec turpitudinis fuga, sed molestiæ. Cogunt enim ij, penes quos est dominandi potestas, vt Hector,

Quem procul à pugna labentem fortè videbo,

Universidad de Deusto
Biblioteca

Mox canibus, nec id effugiet, prædam dabit artus.
Et qui ordines ducũt, si pedem illi referant, verberant. Idẽ faciunt ij qui ante fossas & alia eiusdem generis, suos ad pugnam instruunt: cogunt enim hi omnes. Atqui decet, quia honestum est, fortem esse, non vi aut necessitate. Atq; etiam omnis in quaque re experientia, nomen fortitudinis videtur obtinere. Itaque fortitudinem scientiam esse putabat Socrates. Ac tales quidem se præstant alij in aliis rebus, in bellicis, milites. Sunt enim pleraque belli vana & inania, quæ his maximè explorata & perspecta sunt. Quocirca fortes videntur esse, propterea quòd alij quæ illa sint, non intelligant. Deinde verò omnia facere, nihil pati omnium maximè possunt, idque ea qua præditi sunt experientia: tum cauere ictus, & ferire, quia vsu armorum valent. His denique instructi sunt omnibus, quæ ad id valent, vt nocere possint aliis, & ipsi se tutos præstare. Pugnant igitur quasi armati cum inermibus, & quasi athletæ cum iis qui in gymnasio nunquam depugnarint. His enim in certaminibus non fortissimo quisque & maximo animo maximè ad pugnandum aptus est, sed qui plurimum valet viribus, optiméque affectus corpore est. At verò milites tum ignaui demum timidíque existunt, cùm periculum impendet, inferioréſque sunt & copiis & apparatu. Primi enim fuga elabuntur: vt vrbanæ copiæ stantes in acie decumbũt. Id quod apud Hermæum in oppido Bœotiæ Corona euenit. Nam & fuga turpis his erat, & mors tali saluti anteponenda. Ac illi initio quidem pugnæ periculis se obiiciebant, quasi superiores essent. At cognito periculo, fuga elapsi sunt, quòd mortem magis, quàm dedecus pertimescerent.

Qualis nõ solet esse vir fortis. Iram etiam ad fortitudinem transferunt. Fortes enim videntur ij etiam qui ira incitati, tanquam belluæ toto impetu in eos feruntur, qui vulnerarint: quoniam fortes iracundiores esse soleant. Est enim maximus ad subeunda pericula aculeus, iracundia. Hinc Homerus, Vires furor auxit, &, Animúmque citauit: &, Ingens per nares vis: &, Sanguis pectore feruet. Hæc enim omnia significare videntur concitationem animi ac impetũ. Ac fortes quidem honestatis causa gerunt omnia, eíſque ira adiumento est. Belluæ autem dolore incitatæ, quòd vel vulnus acceperint, vel ne accipiãt, extimescant. nam si sint in nemoribus & lustris, haud in quenquam impetum faciunt. Non igitur fortitudo est, dolore ac ira incitatum adire pericula, nihil eorum quæ molesta & aspera proueniũt, prouidentem. Nam isto modo quidem licet dicere fortes asinos, cùm esuriunt, quòd ne verberibus quidem deterrentur à pastu. Quinetiam adulteri cupiditate ducti multa faciunt audacius. Non igitur fortitudinis est, dolore vel ira ad pericula impelli. Videtur autem naturam attingere ea maximè quæ ab ira ducitur: quæ si consilium finémque adhibuerit, veræ fortitudinis nomen possit laudémque obtinere. Homines etiam tum, cùm ira commouentur, dolent: cùm sumunt supplicium, seque vlciscuntur, gaudent. Qui verò his excitantur, pugnantes nominantur: fortes, non itẽ. Neque enim honestate vel ratione, sed perturbatione ducuntur. Simile quiddam in illis est, qui eò quòd bona spe sustinentur, ad subeundum periculum incitantur, nec tamen fortes habendi sunt: quippe cùm propterea in periculis audentes sint, quòd sæpe ac permultos vicerint. Sunt tamen

Universidad de Deusto
Biblioteca

illis persimiles, quòd utrique sunt confidenti animo: sed tamen fortes ob eas causas, quas dixi, audentes sunt: illi, quia se sperant fore superiores, nihilque vicissim esse passuros. Atque tale quippiam etiã ebrij faciũt, quòd tum maximè sunt spe rata. Quòd si excidant ea qua fouebantur spe, tum fugiunt. At fortis erat, quæ metuenda homini & sunt, & talia se offerunt, ea ob eam causam ferre, quia honestũ sit: & non ferre, turpe videatur. Itaque viri fortis videtur esse, in subitis repẽtinísque terroribus, omni animi perturbatione & metu vacare potius, quàm in prouisis, quòd ea magis ab animi habitu proficiscantur, sintque minus præparata. Nam quæ prouisa sunt & præmeditata, consilio etiam & ratione quiuis approbare ac sequi possit. At in repentinis virtutem ostendere, animi est suo quodam habitu confirmati. Atque etiam fortes habẽtur ij, qui ignoratione periculi ducuntur ad agendum: nec procul ab iis absunt, qui spe ac fiducia freti faciunt quippiam: sed tamẽ hoc sunt deteriores, quòd in his nihil splẽdoris, nihil dignitatis eluceat. Qui autem falsi sunt & decepti, statim vbi rem aliam esse atque suspicati erant, intelligunt, fugiunt. Quod Argiuis euenit, qui in Lacedæmonios, quos Sicyonios putabant, inciderunt. Ac fortes quidem qui verè sint, quíque videantur, iam diximus.

Cap. 9. Fortitudo autem cùm in fiducia metúque versetur, non tamen æquè in ambobus, sed in rebus formidolosis magis cernitur. Nam qui his in rebus animi perturbatione vacat, quíque in eis ita est affectus animo, vt decet, is potius fortis est, quàm qui talem se iis in rebus præbet, quæ fiduciam adferunt. Fortes igitur ex eo, vt dixi, dicuntur, quòd

ea quæ acerba & molesta sunt, perferunt. Itaq; cũ molestia coniuncta est fortitudo, eáque iure laudatur. Difficilius est enim res acerbas, molestiæque plenas ferre, quàm se ab iis, quæ voluptatem afferunt, abstinere. Sed tamen fortitudinis finis iucundus est, etsi propter eas res, quæ vndique circunstant, obscuretur. Vt in iis ludis qui gymnici appellantur, cõtingit. Nam pugilibus, quem sibi quisque proposuit, finis dulcis iucundúsque est, vt corona, vt honores: at plagæ & vulnera, quoniam ipsi ex carne constant, dolorem adferunt & molestiã, vt omnis etiam labor durus est ac molestus: sed quoniam hæc, quæ vndique molesta interueniunt, multa sunt, finis autem exiguus & tenuis, in eo nihil inesse voluptatis videtur. Si ergo in fortitudine tale aliquid vsueniat, mors & vulnera aspera, & odiosa. Forti viro, velit nolit, futura sunt. Attamen ea omnia forti magnoq; animo subit, quia pulchrũ est, aut certè, quia nõ subire turpe sit. Atqui idẽ quò magis virtutibus omnibus instructus ornatúsque est, quóque beatior, eò molestius mortem acerbiúsque perferet. Nam cùm is sit, qui vita diutissima sit dignissimus, sciens & prudens maximis bonis spoliatur. Quod etsi asperum molestúmque est, tum in his fortis excelsúsque animus apparet: eóque magis, quòd illis omnibus talibus, id quod in bello cernitur decus, ipse & gloriam anteponat. Non igitur conuenit omnibus virtutibus iucundè agere, nisi quatenus finem attingunt. Nihil autem prohibet, milites esse optimos, eos qui non sint eiusmodi, sed qui & minus fortes sint, & nihil aliud boni habeant. Prompti enim sunt isti ac parati ad pericula, vitámque exigua mercede commutant. Ac de fortitudine quidem hactenus.

Universidad de Deusto
Biblioteca

Quid autem ipsa sit, non difficile est ex iis quæ dicta sunt simpliciter, & vt rudem eius formã habeamus cognoscert.

Cap. 10. *De qua quoniam diximus, iam de temperantia disseramus. Sunt enim hæ virtutes earum partium propriæ, quę sunt rationis expertes. Ac temperantiam quidem mediocritatem in voluptatibus esse iam diximus. Minus enim & non simili modo versatur in doloribus: sed in iis etiam intẽperantia cernitur. Nunc quibus in voluptatibus versetur, explanemus. Distinguendæ autem sunt quæ sunt animi, ab iis quæ sunt corporis: vt sunt ambitio, & discendi cupiditas. Vterque enim delectatur eo, cuius afficitur cupiditate: cùm nihil corpus, sed mens potius perpetiatur. Qui autem in voluptatibus eius generis occupati sunt, nec temperantes, nec intemperantes nominantur. Nec ij omnino qui alias sequuntur, quæ non ad corpus pertinẽt. Nam qui fabellarum cupiditate ducuntur, vel studio narrandi trahuntur, & qui in rebus minimi aut nullius momẽti dies totos conterunt, eos nugatores, non intemperantes dicimus. Ne eos quidem, qui vel pecuniarum vel amicorum causa ægritudine afficiuntur. Versetur ergo necesse est in voluptatibus corporis temperantia, nec tamen in omnibus. Qui enim delectantur iis rebus quę sub aspectum cadunt, vt colore, vt figura, & pictura, ij nec temperantes appellãtur, nec intemperantes. Tametsi videatur fieri posse, vt iis quispiã delectetur, vt oportet, & nimium & parum. Idémque de iis quæ subiecta sunt auditioni, iudicandum. Neque enim eos quisquam, qui præter modum cantu, vel fabularum actione lætantur, intemperantes, aut eos qui modicè, moderatos appellat. Nec eos, qui iis rebus gaudent, quæ subiecta*

sunt odorationi, nisi ex accidente & quadam velut consecutione. Nam qui malorum, rosarum, suffumigationúmq; capiuntur odoribus & fragrantia, eos non intemperantes appellamus, sed eos qui vnguentorum potius & opsoniorũ. Ex his enim libidinosi capiunt voluptatẽ, propterea quòd ex ipsis redeant in memoriam cupiditatum. Cernere etiam licet alios cùm esuriunt, epularum odore capere voluptatẽ. At gaudere rebus eiusmodi, hominis est intẽperantis: quoniam eius hæ sunt cupiditates propriæ. Nec verò his sensibus capiunt cætera animantia voluptatem, nisi aliena vi & ratione. Neque enim aut canes leporum delectantur odore, sed pastu, cuius sensum odor attulit. aut leo voce bouis, sed esu, quòd eum in propinquo esse sensit ex voce: itaq; eo ipso lætus est. Itémque nec quòd cernat, aut inuenerit ceruum, vel capram feram, ex eo gaudet, sed quia pastum nactus sit. Versantur igitur in iis voluptatibus omnibus tẽperantia & intemperantia, quarũ reliquæ participes sunt animantes. Itaq; seruiles eas belluinásque esse constat. Cuiusmodi sunt, quæ gustatu tactúque capiuntur. Ac gustatu quidem nihil, aut paulùm admodum vtuntur. Est enim in gustatu saporum iudicium: quod quidem ij faciunt, qui vina probant, & opsonia condiunt. Neque verò iis valde oblectantur saltem qui intemperantes sunt, sed plena & omnimoda fruitione, quæ ex tactu percipitur, in esculentis, poculentis, iisque rebus quæ venereæ nominantur. Itaque Philoxenus quidam Eryxidis filius, cùm epularum voluptate nimium duceretur, collum sibi dari quàm gruis longius optabat, quòd ex tactu caperet voluptatem. Tactus autem ex sensibus vnus patet latissimè, in quo sita intem-

Universidad de Deusto
Biblioteca

perantia est, quæ iure vt probrum maximè obiectatur, propterea quòd ineſt in nobis, non quatenus homines ſumus, ſed qua animalia. His igitur talibus delectari, eáque adamare, belluarum eſt. Eas enim excipimus quæ honeſtæ liberaléſque cùm maximæ ſint, ad tactum pertinent: quales ſunt quæ in gymnaſiis frictione & calfactione gignuntur. Neque enim intemperātium tactus toto corpore fuſus eſt, ſed quibuſdam partibus inhæret.

Cap. II. Cupiditatum autem aliæ communes ſunt, aliæ propriæ & aſcititiæ, vt cibi cupiditas naturalis eſt. Omnes enim cùm inanes & ieiuni ſunt, cibum vel ſiccum, vel humidū appetunt, aliàs vtrunque. Et, vt ait Homerus, cubile optāt iuuenéſque viríque. At hunc vel illum cibum, non iam, nec eoſdem omnes deſiderant. Itaque hoc iam noſtrum eſt, quanquam habeat quiddam ſimile naturæ. Alij enim aliis delectantur: ſúntque res quædam quibus omnes delectentur magis, quàm quibuſlibet temere oblatis rebus. Ac in iis quidem, quæ à natura proficiſcuntur, cupiditatibus, deliquitur atque peccatur à paucis: atque id vno tantùm modo, nempe in eo, quòd modus exceditur. Nam edere quæcunque adſint, aut potare dum ſupra modum compleare, id eſt extra modum in eo prodire, quod ſecundum naturā eſt. Expletio enim eius quod deeſt, eius eſt cupiditatis quæ à natura proficiſcitur. Itaque homines huiuſmodi appellantur γαστριμαργοι, quòd ventrem plus æquo farciunt, quales exiſtunt qui mancipiorum ſunt perſimiles. At verò in propriis & priuatis voluptatibus complures peccant, atque id multifariam: nam cùm cuiuſcunque generis earum cupidi ex eo dicantur, vel quòd iis gaudeant, quibus non oportet,

vel plus quàm ratio poſtulet, aut quemadmodum plerique, vel non quemadmodum decet, vel quo dedecet: intemperantes ſanè in omnibus modum tranſeunt. Nā & ex quibuſdam rebus percipiunt voluptatem, ex quibus, quoniam odio dignæ ſunt, non decet percipere. At ſi quibuſdam ex rebus voluptas capienda eſt, ex iis maiorem capiunt, quàm debent, vel vt vulgus. Ex quo quidem perſpici poteſt, intemperantiam, exuperantiam eſſe in voluptatibus, eóque vituperādam. In doloribus autem non dicitur quis temperans, vt in fortitudine, ex eo quòd eos perferat: nec intemperans, quòd non ferat: ſed intemperans quis appellatur, quòd moleſtius, quàm decet, ferat, ſe voluptate non perfrui. Itaque ei affert dolorem voluptas. At temperans propterea, quòd nec ſe priuari voluptate doleat, nec abſtinere. Ac intemperans omnes voluptates cōcupiſcit, aut certè maximas: ſicq; earum cupiditate ducitur, eas vt rebus omnibus anteponat. Itaque & non fruendo angitur & concupiſcendo. Eſt enim cum dolore omnis coniuncta cupiditas: tametſi abſurdum videri poſſit, ex voluptate percipere dolorē. Qui autem parum, aut minus, quàm æquum ſit, voluptate afficiantur, pauci admodum reperiuntur. Non enim in hominem cadit huiuſmodi ſenſus vacuitas, & in voluptatibus aſpernandis immanitas. Etenim cætera animalia paſtum diſcernunt à paſtu, alióque delectantur, alio nō item. Sed ſi quis eſt huiuſmodi, cui nihil voluptatē afferat, quíq; nihil putet intereſſe inter aliam rem atque aliam: is profectò procul abſit à natura hominis, hominémque ex homine exuerit neceſſe eſt. Talis quoniam non admodum reperitur, vacauit nomine. Temperans autem iis rebus omnibus

Universidad de Deusto
Biblioteca

modum adhibet. Nam nec delectatur iis, quibus intemperans maximè: sed eas fastidit, eísque offenditur potius: nec omnino quibus ex rebus voluptas percipienda non est, nec vehementer vlla eiusmodi: nec si absint, dolore conficitur: nec concupiscit, nisi moderaté. Quòd si cõcupiscat, nullam magis quàm debet concupiscit: nec quando non oportet, nec vllam omnino ardentiùs desiderat eius generis voluptatẽ. Quæ autem ad valetudinem pertinẽt voluptates, vel firmam corporis constitutionem, eas modicè, & vt decet, concupiscit: cæteráque res omnes voluptatum effectrices, quæ his non sint impedimento, vel honestati non repugnẽt, aut facultates exhauriant. Nam qui ita animo affectus est, is vehementius, quàm æquum sit, voluptates eiusmodi adamat. At temperans talis non est, sed vt recta ratio postulat, ita in iis se gerit.

Cap. 12. Intemperantia autem magis nostræ volũtatis est, quàm timiditas & ignauia. Illa enim ex voluptate, hæc ex dolore nascitur, quorum voluptas expetẽda est, dolor fugiẽdus. Ac dolor quidem naturam eius in quo est, à suo statu dimouet ac labefactat: voluptas nihil tale facit, sed potius à nostra voluntate proficiscitur. Itaque maiore reprehensione digna est: quandoquidem facilior est earum rerum consuetudo, quæ sunt voluptatis. Nam & multa & varia eius generis in vita versantur, & eorum consuetudo sine periculo omnis capitur. In rebus autem formidolosis contrà contingit. Sed timiditas non similiter voluntaria, ac singulæ timiditatis actiones, esse videatur: quòd illa dolore vacat: hæ doloris præsentia homines de statu mentis adeò deiiciunt, vt & arma abiicere, & alia permulta contra decorum homines facere cogantur: ob eámque causam violẽtæ videntur. Contráque intemperantis res singulæ voluntate ac sponte suscipiuntur: quippe qui eas appetat & concupiscat: totum verò genus, minus. quandoquidem nemo intemperans esse cupit. Nomen autem τῆς ἀκολασίας, id est intemperantiæ, ad puerilia delicta transferimus: nec iniuria. Est enim inter hæc quædam similitudo. Vtrum autem ab altero ductũ sit, nihil ad id quod agimus, pertinet. Hoc sanè planum est, posterius ductum esse à priore. Nec malè certè facta translatio est: κεκολάδθαι enim, id est, castigatione quadam adhibita, cõtrahi coërcerique debet id omne in nobis, quod rerum turpium ac libidinosarum cupiditate rapitur, nimiúmq; exultat ac luxuriat, cuiusmodi sunt appetitus, & puer maximé. Nam cupiditatibus ducti viuũt etiam pueri, & in iis maximè rerum voluptatem efficientium valet appetitus. Quòd si minus rationi parebunt, eíque subiecti erunt appetitus, longius euagabũtur: (est enim cùm per se voluptatis insatiabilis & inexplebilis cupiditas, tum omni ex parte in eo, qui sit mente corrupta) Etenim cupiditatis actus, eius quod cognatum est, vires amplificat: ac si maiores & vehementiores existant, planè mentem è sua sede & statu dimouent. itaque modus in iis retinendus est, efficiendúmque vt ne rationi repugnet. Atq; hoc ipsum est, quod obediẽs, castigationéque adhibita moderatum esse dicimus. Vt enim puer ex pædagogi præscriptione, sic vis hæc concupiscendi cõuenienter rationi debet viuere. Quocirca debet in viro tẽperante rationi congruere ea pars animi, quæ cupiditatum est sedes. Vtriq; enim proposita pro scopo honestas est. Et appetit temperans quæ decet, omnia,

Universidad de Deusto
Biblioteca

& quemadmodum, & quando decet: quemadmodum enim ratio præcipit. Ac de temperantia hactenus.

Aristotelis Ethicorum liber IIII.

Cap. 1.

Deinceps de liberalitate dicamus, quæ in pecuniis mediocritas quædam esse videtur. Laus enim liberalis, posita est, non in bellicis rebus, vel iis in quibus temperãs cernitur. nec rursum in iudiciis, sed in dandis accipiendísque pecuniis, potiúsque in dandis. Pecunias autem appellamus res omnes, quarum nummus metitur æstimationem. Sunt autem in pecuniarum vsu duo vitia: quorum alterum in exuperantia positum est, dicitúrque prodigalitas & luxuria Latinis, Græcis ἀσωτία: alterum in defectione quæ appellatur auaritia. Ac auaritiæ quidem crimen iis semper attribuimus, qui nimio pecuniarum studio tenentur. Prodigalitatem autem luxuriámve, quãdoque cum aliis vitiis confundimus. Impotentes enim, & qui sumptus faciunt, profundúntque pecunias in eas res quæ sunt intemperantiæ, asotos & prodigos dicimus. Itaque improbissimi videntur esse, quòd multis simul vitiis sint flagitiisque contaminati. Non igitur proprio nomine appellantur. Nam vt propriè

dicatur asotus, eum oportet certo quodam vitio esse implicatum, quod in effundendis pecuniis & consumendo patrimonio cernitur. Ἄσωτος enim est, qui salutem suam negligẽs per se ipse perit. Videtur autem ipsius interitus quidẽ esse, facultatum effusio, reíque familiaris consumptio, quòd ex iis vita sustentatur. Prodigalitatem igitur hoc pacto intelligimus. Quarum autem rerum vsus aliquis est, iis & rectè & peruersè vti licet. Sunt autem diuitiæ in bonis vtilibus: qui verò virtute præditus est, ea quæ in re quaque cernitur, is optima scit vti re quaque. Optimè igitur diuitiis vtetur is, qui virtutem, quæ in pecuniarum vsu versatur, habuerit: qualis est liberalis. Vsus autem pecuniarum in sumptu & donatione consistit: in acceptione verò & custodia magis cernitur possessio. Quocirca liberalis est, dare potius quibus dandum est, quàm vnde accipiendum est, accipere: aut vnde accipiendum non est, non accipere beneficium. Virtutis enim magis proprium est, beneficiũ in alios conferre, quàm ab aliis accipere: & quæ sunt honesta facere, quàm turpia non facere. Dubium autem non est, quin dantem, benemereri, honestáque actio comitetur: accipientem verò beneficium, accipere, aut certè non turpis indecoráve actio. Et gratia ac laus multò etiam magis, dantem, ac non eum qui non accipit, sequitur. Facilius etiam est, nõ accipere, quàm dare: suum enim quisque minus sæpe profundere solet, quàm accipere alienum. Atque etiam liberales dicuntur ij, qui largiuntur. Qui verò non accipiunt, iis non tam liberalitatis laus tribuitur, quàm iustitiæ. Qui autem beneficia accipiunt, non admodum ij laudari solent. Iam omnium, qui ob virtutem nobis chari sunt, ij ferè dili-

Universidad de Deusto
Biblioteca

guntur maximè, qui liberales sunt: prosunt enim aliis: quod in largiendo quidem positum est. Virtutis autem actiones præclaræ sunt, honestatísque causa geruntur: dabit ergo liberalis honestatis causa, & rectè. Largietur enim quibus, & quantum, & quando largiendum erit: cæteráque seruabit omnia, quæ rectam largitionem sequuntur: eáque faciet libenter, aut non grauatè quidem. Quod enim in virtute inest iucundum, aut non molestum, idem minimè graue est. At verò qui largitur, quibus largiendum non est, nec honesti studio, sed alia aliqua causa ductus, sic non est habẽdus liberalis, sed alio aliquo nomine appellandus. Nec is quidem qui grauatè id facit: quoniam præclaris actionibus & officiis facilè pecunias anteponat: quod procul abest à liberali. Nec verò liberalis vnquam accipiet, vnde non decet: quippe cùm non sit huiusmodi acceptio eius qui pecunias contemnat, ac pro nihilo putet. Nec idem ad petendum procliuis est, quòd nõ libenter beneficium accipiat is, qui dare solet. Accipiet tamen vnde æquum erit, tanquam de suis facultatibus: nõ quòd honestum sit, sed quia necesse, vt ad largiendum suppetant copiæ. Nec verò sua negliget, vt qui nonnullis ex his opitulari velit. Passim autem cuiuis non largietur, vt suppetant copiæ ad largiẽdum, quibus rectum erit, & quando, & vbi honestum erit. Est etiam liberalis in dando valde excellere, vt sibi minora reliqua faciat. Liberalis est enim, sibi suísque commodis minus consulere. Sed pro facultatibus omnis expendenda liberalitas est. Neque enim ex numero beneficiorum quæ dantur, sed ex animi habitu eius qui dat, omnis est spectãda liberalitas: habitus autem in dando rationem habet fa-

cultatum. Quamobrem nihil prohibet liberaliorẽ esse eum qui minora confert beneficia, si ex minoribus quæ suppetãt copiis largiatur. Videntur autem liberaliores esse ij, qui non suo labore & diligentia opes pararunt, sed ab aliis partas acceperũt: neque enim experti sunt egestatis, quàm sit graue malum. Et sua cuique opera chariora esse solent, vt parentibus & poëtis. Difficile est autem liberalem locupletem esse, nec accipientem aliunde, nec sua attentius custodientem. Quinetiam largientem, pecuniámque non propter se amantem, sed ad beneficentiam, liberalitatémque conferentem. Itaque accusatur fortuna, quòd minimè locupletes sint ij, qui sunt dignissimi. Quod tamen non sine ratione contingit. Neque enim opibus vti, nec cæteris rebus abundare possunt ij, qui nullam dant operam vt consequãtur. Non tamẽ dabit indignis, aut quando non erit largiẽdum: eáque seruabit omnia, quę sunt generis eiusdẽ. Non enim iam faciat, quæ sint liberalitatis. Quas in res si profuderit facultates, nõ iam possit in eas quas oportet sumptum facere. Vt ergo diximus, is demum liberalis est, qui pro facultatibus, atque in eas res, quas decet, profundit pecunias: qui autem modum transit, prodigus dicitur. Itaque tyrannos non appellamus prodigos, quòd nõ facile sit eorum opes & copias, quas maximas habent, vllis largitionibus aut sumptibus exhauriri. Quoniam igitur mediocritas quædã est liberalitas, quæ largiendis accipiendísque pecuniis cernitur: largietur quidem liberalis, & sumptus faciet, in quas res debet, & quantum decebit æquè in magnis, atque in paruis: idque faciet libenter, accipiétque vnde, quantúmque accipiendum erit. Nam quia in vtroque hæc virtus,

Universidad de Deusto
Biblioteca

vt modus quidam cernitur, vtrunque pro dignitate præstabit. Nam æquam largitionem talis consequitur acceptio. Quæ verò talis non est, contraria est. Ac eæ quidem quæ se consequuntur, semper sunt in eodem: contrariæ autem nō item. Quòd si præter decorū & honestum accidat, vt profundat pecunias, ægrè feret ille quidem, sed modicè & decorè. Virtutis est enim & lætari & dolere, quibus rebus, & quemadmodum decet. Iam in re nummaria liberalis facilè se socium lenémque præbebit. Quoniam enim despicit ac pro nihilo putat pecunias, facilè fert sibi fieri iniuriā. Idémque molestius feret se sumptus nō feciſſe quos debuit, quàm doleat se in eas res, quas minimè decuit, pecunias effudisse: nec Simonidis sententiam probabit. At verò prodigus in his etiam omnibus offendit. Nam nec gaudet, quibus, aut quemadmodum æquum est, nec offenditur: quod ex iis quæ posteà dicemus, facilius intelligetur. Atque hoc quidem iam diximus, prodigalitatem & auaritiam exuperantias esse ac defectiones: eáſque in duobus versari, largiendis accipiendíſque pecuniis: sumptus enim referimus ad largitionem. Et prodigalitas quidem largiendo & non accipiendo modum transit: accipiendo verò, modum deserit. Auaritia autem largitur parum illa quidem, sed accipiendo, nisi in paruis, vltra modū progreditur. Ea igitur quæ sunt prodigalitatis propria, non possunt vnà diutius consistere, acceſsionémque capere. Neque enim facile est eum, qui à nemine accipiat, largiri omnibus. Celeriter enim desunt ad largiendum facultates priuatis quidem hominibus, quales sunt ferè prodigi. Atqui cùm prodigus sit eiusmodi, tamen videtur multo melior auaro. Facilè enim ad sanitatē tra-

duci potest & progressu ætatis, & inopia coactus: ad mediocritatémq; peruenire possit. In eo enim sunt ea omnia quæ sunt liberalis, quod & largitur, nec aliunde accipit. Sed tamen in vtroque nec decorum seruat, nec quod rectum est. Quod si facere assuescat, aut aliàs commutetur, iam erit liberalis. Nam & quibus largiendum erit, largietur: nec vnde minus æquum erit, accipiet. Quocirca non videtur deprauatis corruptíſque moribus præditus. Non enim improbi est aut ingenerosi, sed stulti potius, largiendo, nec accipiēdo, finem modúmque transire. Qui ergo ad hunc modum est prodigus, multò est auaro melior, cùm ob eas causas quas diximus, tum quòd hic prodest multis, ille nemini, ne sibi quidem. Sed plerique prodigorum, vt diximus, à quibus nō debent, accipiunt, atque in eo auari existunt: parati autem sunt ad accipiendum, propterea quòd inest in iis cupiditas sumptus faciendi, neque id facilè efficere possunt. Cùm enim dando egere celeriter cœperint, aliunde suppeditare coguntur. & quia nullam honestatis rationem ducunt, sine delectu vndecunque possunt, accipiunt. Inest enim cupiditas in eis largiendi: sed quomodo, aut vnde, nihil laborant. Quare largitio eiusmodi non debet liberalis videri. Nam nec honesta est, nec honestatis causa, nec vt oportet: sed nōnunquam quos homines æquum erat omni ope desertos vitam in summa inopia degere, eos potissimum locupletant: atque iis quidem qui bonis sunt moribus, nihil largiuntur, assentatores autem, eósque omnes qui aliarū ministri sunt voluptatum, magnis opibus adaugent. Ita fit, vt plerique eorum sint intemperantes. Quoniam enim faciles sunt ad sumptus faciendos, ad ea sumptuosi fiunt quæ sunt intem-

Universidad de Deusto
Biblioteca

perantiæ. Et quoniam vitam ad honestatem non dirigunt, propensi sunt ad voluptates. Ac prodigus quidem, nisi recta velut pædagogi institutione regatur, in hæc vitia incidit. Qui si cura diligentiáque adhibita coërceatur, facilè ad mediocritatémque officiúmque perueniet. At verò auaritiæ malum insanabile est. Nam senectus, omníque imbecillitas auaros efficit. Eadémque magis tributa est à natura hominibus, quàm prodigalitas: quòd multò plures studio pecuniæ trahantur, quàm parati sint ad largiendum. Latè etiã patet, eiúsque genera sunt plura. multi enim modi auaritiæ videntur esse. Cùm enim in rebus duabus cernatur, nempe si minus largiare, quàm oportet: etsi modũ accipiendo transeas: non ineſt tota in omnibus, sed seiungitur, aliíque extra modum accipiendo prodeunt, alij parum largiuntur. Qui enim his nominibus appellantur parci, tenaces, aridi, omnes in largiendo modum deserunt: sed alienum nec appetunt, nec volunt accipere: quorum alij id faciunt bonitate quadam, rerúmque turpium fuga (videntur enim quidam, aut certè aiunt se ob eam causam tueri ac conseruare sua, vt ne aliquando turpe aliquid facere cogantur. In his est & cumini sector, & si quis est talis: qui omnes ex singulari quodam nemini vnquam largiẽdi excessu nominati sunt) alij autem metu ab alieno manus abstinẽt: quòd non sit facile, qui ab aliis accipiat, eius res ab aliis non vicissim accipi. Placet igitur his talibus, neq; dare aliis quicquam, nec vicissim ab aliis accipere. sunt etiam alij in accipiendo nimij, qui passim & quiduis accipiunt, quales sunt ij qui sordidas artes exercent, vt lenones, & omnes eiusmodi, vt fœneratores, & qui exigua dant, vt maiora ferant.

Omnes enim hi homines, à quibus, & quantum æquum nõ est, accipiũt: communis autem iis omnibus, turpis, sordidúsque quæstus videtur. Nam propter quæstum, atque eum perexiguum, omnes probra & dedecora sustinent. Qui enim magna à quibus, & quæ non debent accipiunt, quales sunt tyranni, qui vrbes diruunt, fana diripiunt, ij non auari, sed scelesti potius, impij & iniqui, sunt habendi. Attamen & aleatores & fures atque latrones auari putandi sunt, quòd in turpi quæstu sunt occupati. Nam spe quæstus vtrique hæc instituta sequuntur, & probra perferunt. Atque hi quò aliquid rapiant, maximis periculis se offerunt: illi ab amicis, quæ iis suppeditari æquius est, ea lucrantur. Vtrique igitur, quoniam vnde minimè æquum est, quæstũ facere instituunt, sordidi quæstus cupidi sunt censendi. Quamobrẽ omnes huiusmodi acceptiones illiberales sunt. Iure autem liberalitati illiberalitas aduersatur, quod maius est malum, quàm prodigalitas: sæpiúsque ea peccatur, quàm illa quam diximus effusione. Ac de liberalitate quidem & vitiis ei contrariis hactenus.

Cap. 2.

Sequitur vt de magnificentia disserendum esse videatur, eo ipso quòd ea etiam virtus in pecuniis cernitur. Sed non ad omnes actiones & officia pecuniaria, quemadmodum liberalitas, sed sumptuaria modo pertinet, in quibus liberalitatem magnitudine superat. Est enim μεγαλοπρέπεια, vt nomine ipso significatur, in magnis rebus sumptus decorus. Magnitudo autem ad aliud refertur. Neq; enim idem sumptus trierarcho dignus est, & præfecto spectaculorum: in omnibúsque rebus vt decorum conseruetur, & personæ, & temporis, locíve, & rerum ipsarum habẽda ra-

Universidad de Deusto
Biblioteca

tio est. Qui autem sumptus facit in res vel paruas, vel mediocres pro dignitate, is non magnificus, vt ille qui dicebat, Sæpe dedi peregrinis: sed qui in res magnas, is demum magnificus est iudicandus. Qui enim magnificus, idem continuò liberalis: qui autem liberalis, idem non continuò magnificus est. Huius autem animi habitus defectio, sordes, & sordida parsimonia appellatur: exuperantia, luxus, & profusa ineptáque largitio, & si qua sunt eius generis vitia, quæ extra modum non prodeunt sumptu quibus in rebus decet, sed in quibus dedecet, & qua ratione non decet, splendorem ostentant, de quibus mox disseremus. Magnificus autem scięti similis est, quoniam quid decorum sit intelligit, sumptúsque magnos aptè suggerere. Nam cùm habitus omnis definiatur actionibus, initio vt dixi, iisq; omnibus in quibus versatur: magnifici autem sumptus magni sint & decori: fit etiam vt eiusmodi sint opera. Ita enim sumptus magnus futurus est, & ad rem aptus & accommodatus, itaque oportet opus sumptu dignum esse, sumptus autem opere dignos, aut etiam maiores esse. Sed hæc omnia honestatis causa (hoc enim virtutibus omnibus cõmune est) magnificus faciet, idque libenter ac largiter. Nã nimium diligens subductio & exactio, sordes sectantis ac splendorem fugientis est propria. Magísque qua ratione quicq; splendidissimè efficiatur, consyderabit, quàm quanti, quóque modo minimo. Magnificus igitur liberalis etiam sit necesse est. Nam cùm eos liberalis sumptus suppeditat, quos & quemadmodum decet, tum in iis si quid magnum & splendidum est, id magnifici est proprium: quasi magnificentia sit magnitudo quædam liberalitatis in sumptibus

faciendis. Id etiam magnifici est, quod æquo sumptu opus efficiet splendidius. Neque enim eadem virtus est & cõmendatio possessionis & operis. Vt enim quæque res quam possideas, maximi precij est, ita plurimum commendatur, vt aurum: ita vt in precij æstimatione sit possessionis commendatio: at operis commendatio est, si præclarum est atq; magnum. quoniam talis operis inspectio est mirabilis. At quod magnificum est ac splẽdidum, id omne mirabile: éstq; rei & operis splendor ac dignitas in magnitudine. Sumptus autem in hoc genere ij probantur maximè, quos honorabiles dicimus, qualia sunt quę diis dicantur donaria, apparatus, sacrificia, similitérque ea omnia quæ in cultu & religione diuina impenduntur, & quæcunque publicè honestę gloriæ causa exhibentur: vt sicubi ludos fieri splendidè putent oportere, aut triremis præfecti munus exequi, aut publicum epulum præbere. Sed in his omnibus videndum est, vt dixi, non modò, qualis is sit qui agat, sed quales etiam ei suppetant ad efficiendum facultates. Sunt enim ad res quę suscipiuntur accommodandæ: nec solùm quid opus deceat, sed etiam quid eum qui sumptus facit, deceat, videndũ est. Quocirca paperũ nemo possit esse magnificus, quòd ei nihil suppetat, vnde sumptus queat decorè sustinere. Quod si aggrediatur, quoniam id faciat præter dignitatẽ, idque quod sui est officij: cùm virtutis proprium sit non discedere à recto, profectò stultus habeatur necesse est. Huiusmodi verò sumptus iis potissimum decori sunt, quibus illos sumptus facere, vel ab ipsis est receptum, vel à maioribus suis, aut alio quodam propinquitatis iure ipsos attingẽtibus institutum: tum verò nobilibus & claris hominibus: & si

Universidad de Deusto
Biblioteca

qui sunt ex hoc genere. inest enim in his omnibus amplitudo quædam & dignitas. Ac magnificus quidem vir est eiusmodi, in hísque talibus sumptibus magnificentia cernitur maximé. Sunt enim & maximi, & maxima digni gloriatione. Eorum autem qui priuatim fiunt, huc pertinẽt ij omnes qui semel fieri consueuerunt, vt nuptiæ, & si quid eiusmodi. Itémque ea in quibus aut tota ciuitas studium suum potißimùm collocat, aut ij qui authoritate & dignitate præstant & excellunt: hospitum etiam recipiẽdorum iura, legationes, dona, & remunerationes. Neque enim sui causa sumptus solet facere magnificus, sed Reipub. Et dona simile quiddam habent iis rebus quæ diis dedicantur. Est etiam magnifici viri, domum conuenienter suis opibus ædificare: nam & hæc ornamenti aliquid & dignitatis adfert. Et in eas res potius pecunias profundere, quas diutius durare oporteat: (hæ enim praclarißimæ res sunt) ita vt suum quæque decus obtineat. Nõ enim eadem diis hominibúsque conueniunt, nec fanis & sepulchris. Omnis etiam sumptus magnus est ex suo genere æstimandus. Atque ille quidem magnificentißimus est, qui magnus est, & in magnam aliquam rem factus. Secundo verò loco est, qui in huiusmodi res aliquas, de quibus agimus, magnus erit. Interest autem inter id quod in re, & quod in sumptu magnum appellatur. Nam pila quidem aut vrceolus, si pulcherrima sint, doni puerilis splendorem & magnificentiam habent: eius autem æstimatio & precium perexiguum est, & illiberale. Ob eámque causam magnifici est, in quocúque genere quid faciat, magnificè id splendidéque facere. Nam quod ita sit, nec facilè superari potest, & sit pro sum-

ptus dignitate: ac magnificus quidem vir talis est. Qui autem modum trãsit, & in sumptibus insolens est, hoc ipso, vt dictum est, modum transit, quòd profundat præter decorum pecunias. In rebus enim parui momẽti magnos sumptus adhibet, splendorémque ineptè ostentat, vt nuptiali apparatu eos excipiens qui symbolum dederunt, & qui comicos ludos facturus, quà sunt transituri comœdi, omnia purpura exornat, vt solent Megarenses. Atque hæc facit omnia non honestatis, sed ostentandarum diuitiarum causa, & quòd se putet admirationẽ cæterorum excitaturum. Atque idem quæ res magnos sumptus desiderant, in iis parcus est: quæ exiguos, in iis profusus. Sordidus verò in omni re abest à decoro: qui cùm magnos sumptus sustinuerit, in exiguo quicquid præclarum & honestum sit, peruertit. Quod si faciat, & cunctando id efficit, & qua ratione minimo sumptu præstare possit, consyderat, atq; id grauatè, ac velut ingemiscens: idémque se splendidius omnia quàm oporteat, facere arbitratur. Ac sunt hi habitus vitia illa quidem, sed non ferè in probrum & reprehensionem incurrunt: idque sit ob eam causam maximè, quòd nec proximis noceant, nec insignem habeant deformitatem.

Magnitudo autem animi magnis in rebus, vt nomen ipsum significat, cernitur. Sed primùm in quibus, nobis explicandum est. Nihil autem interest, vtrum ipsum habitum nobis proponamus, an eũ qui eo sit præditus. Magnanimus autẽ esse videtur, qui res magnas illas quidem, sed quibus dignus sit, sibi deberi iudicat. Qui enim, cùm indignus sit, de se idẽ hoc sentit, is stolidus habendus est. Atqui eorum qui virtutis nomine commendantur, nemo stolidus, Cap. 3.

Universidad de Deusto
Biblioteca

nemo amens putatur. Ac magno quidem vir animo is est quem diximus. Qui autem exiguos honores meritus est, quos sibi tribui æquum censet oportere, is nõ magnanimus, sed modestus & moderatus est iudicandus. Magnanimitas enim in magnitudine cernitur, quẽadmodum pulchritudo in magno proceróque corpore. Breues autem homines sunt illi quidem vrbani, belli & lepidi, aptáque compositione membrorum præditi, formosi non itẽ. Qui verò magna prẹmia se meritum putat, iis cùm sit indignus, superbus dicitur. Nec verò qui maioribus se dignos existimant, ẹt eorum sint merita, omnes elati superbíque iudicandi sunt. At qui minora quàm habere sit dignus, sibi deberi iudicat, is demisso pusillóque animo putandus est, siue magna, siue mediocria, siue exigua illius extent merita, quibus minora sibi etiam tribui putet oportere: sed potissimum, si magna eius merita videantur. Quid enim, si tantis esset indignus, facturus fuisse videatur? Ergo magnanimus, summus ac extremus est ille quidem magnitudine, sed modo, ratiõéque medius. Nam suis se ipse meritis metitur: alij vel modũ transeunt vel deserũt. Qui si magna atque adeò maxima sibi, quia dignus sit, deberi iudicat, profectò vna in re maxima eius merita cernuntur. Quid ergo tandem illud sit, ex dignitate intelligendum est. dignitas autem ad externa bona refertur: quorum maximum ponimus id, quod & diis tribuimus, & quod maximè expetunt omnes ij qui sunt in magistratu, & quod rerum gestarum, vel præclarissimarum quasi mercedem omnes desiderant, quale gloria est. Est enim bonorum externorum maximum, gloria. In honore igitur & dedecore magnanimus ita

animo affectus est, vt ratio æquitásque postulat. Quod etiam nulla adhibita probatione facilè perspici potest. Gloria enim est, qua magni viri se esse dignissimos, ídque pro dignitate, arbitrantur. At qui demisso pectore pusillóque animo est, is deficit, siue ad ipsum respicias, siue ad magnanimi dignitatem. Qui autem elato animo est, quod ad se quidem attinet, in exuperatione est: at cum magnanimo comparatus, nõ exuperat. Sed quoniam maximis honoribus magnanimus dignus est, idem optimus sit necesse est. Semper enim quo quisque melior, eo maiore dignus est gloria, & optimo cuique maxima gloria debetur. Ita eũ qui verè sit magnanimus, virum bonum esse necesse est. Atque etiam magnanimi proprium videatur, quod in quaque virtute magnum excellénsque ducitur. Nequaquam etiam deceat magno animo virum fugere, de recta sententia deductum, aut cuiquam facere iniuriam. Nam cuius rei causa turpe aliquid faciat, cui nihil magnum esse videatur? Ac mihi quidem certè singula spectanti, omnino ridiculus magnanimus videtur, qui nõ idem sit bonus: qui si malus sit, ne honore quidem esse dignus potest. Est enim virtutis merces, gloria, quæ eadem bonis viris tribuitur. Quocirca videtur magnitudo animi quasi splendor quidã & ornamentum esse virtutum omnium. Nam & maiores eas splendidiorésque facit, & constare sine illis nullo modo potest: ob eámque causam difficile est verè magnanimum esse. Siquidem esse sine singulari quadam & eximia bonitate nullo pacto potest. Maximè igitur magnus animus in decore & dedecore cernitur. Atque idem magnis honoribus, & qui à bonis viris tribuentur, moderatè ille qui-

Universidad de Deusto
Biblioteca

dem lætabitur, tanquam ſuos aut etiam minores ſit conſecutus (virtute enim vndique perfecta & abſoluta nullus honos ſatis dignus poteſt eſſe) ſed tamen eos ille quidem recipiet hoc ipſo, quòd nihil maius habeãt, quod ei tribuant. Eos autem quos vulgus ei tribuet, & exiguos, omnino cõtemnet, ac pro nihilo putabit, ſiquidem tales meritus non eſt: itémque dedecus & infamiam, quòd ei iure nõ poſſunt contingere. Imprimis igitur ac maximè in gloria magnanimus, vt dixi, cernitur. Attamen & in diuitiis & in potẽtia, & in ſecundis rebus & aduerſis, affectus erit quàm moderatiſſimè fieri poſſit: neque proſperis rebus lætabitur nimis, neque aſperis aduerſiſque mœrebit. Neque enim iſto pacto in honore & gloria, quæ res eſt maxima, affectus eſt. Imperia enim & opes gloriæ cauſa expetendæ ſunt. Itaque ea omnia ſibi gloriæ eſſe volunt, qui iis ſunt præditi. Quid ergo videatur ei magnum in rebus humanis, cui etiam contemptui eſt gloria? Quocirca magno animo excelſoq; viri, iidem ſuperbi & contemptores videntur eſſe. Atque etiã ſecundæ res videntur multum magnitudini animi conferre. Nam & nobiles honore digni putantur, & ij qui potẽtia & dominatu excellunt, & opulentia, quòd excellant aliqua præſtantia. Habet autem venerationem iuſtiorem, quicquid bono excellit. Itaq; maiores elatioréſque animos hæc ipſa faciunt. ſiquidem ex iis gloriam à nonnullis conſequuntur. Quanquam, ſi verum iudicare volumus, ſolis bonis honos debetur: tamen cui vtrunque adſit, is neſcio quomodo maiorem laudem ac gloriam meretur. In quibus autem hæc talia bona inſunt ſine virtute, ij neque ſe ipſi iure magno honore dignos putant, nec magnanimi rectè nomi-

nantur. Neque enim hæc conſtare ſine virtute vndiq; perfecta vllo modo poſſunt. Superbi verò & contumelioſi, & aliis huius generis vitiis præditi ſiunt. Difficile enim eſt, ſi à virtute defeceris, ferre aptè res ſecundas. Quoniam autẽ ferre illi non poſſunt, & ſe præſtare cæteris putant, eos contemnunt: ipſi quicquid libuerit, faciunt. Imitãtur enim magnanimum, cùm ab eo abſint, diſténtque plurimum. Atque hoc quibuſcũque rebus poſſunt, faciunt. Virtute igitur nec gerunt quicquam, & tamen contemnunt cæteros. At verò magnanimus vir iure deſpicit. Veritate enim ille ad iudicandum, plerique autem magis temeritate ducuntur. Et quoniam parui facit ac negligit omnia præter admodũ pauca, ideo non ſolet paſsim ac temere periculis ſe offerre, nec ea optare. Magnis autem ac grauibus ſe obiicit, in quibus vitæ non parcit, hoc ipſo quòd indignum ſit in vita manere. Atque is eſt, qui & beneficia conferat, & accepto beneficio pudore afficiatur: quòd illud eius ſit qui excellat & præſtet, hoc eius qui vincatur. Idem maius beneficium reddit, quàm accepit. Sic enim debitor ſit, is qui prior dederat, ac beneficij acceptor ex datore redditur. De iiſque commemorare ſolent magnanimi, de quibus benemeriti ſunt, non autem de iis, qui beneficia contulerunt. Eſt enim inferior qui accipit eo qui dedit beneficium: At vult hic noſter ſuperior eſſe. Et quæ contulit beneficia, libenter: quæ accepit, de iis audit grauatè. Itaque Thetis apud Iouem beneficia ſua in eum non cõmemorat, nec Lacedæmonij apud Athenienſes, ſed illorum erga ſe. Eſt etiam magnanimi viri, nullo omnino, aut vix egere, & opitulari vltrò: apúdque eos qui dignitate & potẽtia valent, proſperáque fortuna vtũ-

Universidad de Deusto
Biblioteca

tur, magnum: apud mediocres, modestum se mediocrémque gerere. Nam illis præstare difficile est ac gloriosum, his, facile. intérque illos gloriari ingenuum est, inter humiles autem & abiectos homines, importunum: vt si quis cum imbecillis vires suas ostẽtare vellet. Nec solet idem ad ea commeare omnia, quæ sunt apud vulgus in honore & precio, aut vbi obtinent alij principatum. Quietus est etiam & cunctator, nisi aut magnus honos agatur, aut res magna. Paucas res agit ille quidẽ, sed magnas & percelebres. Idem & apertè oderit necesse est, & apertè diligat, quòd timidi sit tegere ac occultare sentẽtiam: denique magis ex veritate pendet, quàm ex opinione, dicendo ac gerendo palàm omnia: siquidem id cõtemnentis est. Itaque liberè quæ sentit, solet dicere: ídque eò facit, quòd & contemptor sit, & veritatem sermonis amet, nisi fortè si quid dissimulatione tegendum sit, cui rei locus est apud multitudinem. Id etiam magnanimi est, non posse ad nutum alterius viuere, nisi amici, quòd id seruile existimet. Itaque & omnes assentatores, seruiles: & humiles, assentatores esse solent. Et quoniam magnum ei nihil videtur, nihil mirabile ei videri solet. Non recordatur iniurias, siquidem magnanimi nõ est meminisse præsertim iniurias, sed potius contemnere: nec de hominibus sermonem habet: quandoquidem nec de se prædicabit, nec de cæteris. Nam nec vt laudetur ipse laborat, nec vt alij vituperentur: nec laudat alios libẽter, nec conuitiator est, ne inimicorum quidem, nisi fortè propter contumeliam. Minimè verò de necessariis & exiguis anxius solicitúsque est. Industrij enim & laborioſi hominis est, his in rebus eam animi affectionẽ retinere. Atq; etiam

is est qui res honestas & præclaras, quanuis inutiles vtilibus ac fructuosis anteponat. Hoc enim eum potius decet, qui se ipse contentus est. Incessus etiam magnanimi viri tardus est, vox grauis, tarda oratio. Neque enim aut festinat is qui paucis rebus studet: aut vehemens est, cui nihil magnũ esse videatur: quibus de causis & acutæ voces suscipiuntur, & in ingressu celeritates. Ac magnanimus quidem huiusmodi est. Qui autem iis deest officiis, angusto pusillóque animo dicitur: qui modum transit, elato: qui quidem mali & improbi minimè videntur esse, quoniam nihil improbè faciunt, sed errant tamen. Nam qui demisso abiectóque est animo, is quibus bonis dignus est, se ipse spoliat, & malo quodam præditus videtur, quòd se indignum bonis iudicat. Idémque se ipse ignorat: aliter enim ea omnia expeteret, quibus dignus est, cùm sint in bonis. Nec stulti quidem videntur esse, sed pigri potius, quæ eos deteriores facit opinio. Nam cùm ea omnes expetant, quæ meritis ipsorum debentur: tamen isti ab honestatis actionibus studiisque quasi indigni sint, itémque à bonis externis se remouent. At superbi & stulti sunt, & se ignorant ipsi, atque id aperté: nam tanquam digni sint, ea aggrediuntur quibus laus & gloria proposita est, ex quo deinde in reprehẽsionem incurrunt. Itémque vestitu, gestu, aliísque eiusdem generis se ornant: suáſque res secundas notas volunt esse omnibus, ac de se ipsi prædicant, quasi hæ res sint ipsis honori futuræ ac dignitati. Contraria autem est magis animi magnitudini despicientia, quàm elatio & altitudo. Nam & sæpius usu venit, & maius malum est. Ac animi quidem magnitudo, in magno, vt dixi, honore versatur.

Universidad de Deusto
Biblioteca

Cap. 4.

Videtur autem etiam in eo quædam virtus consistere, quemadmodum suprà dictum est, quæ eadem habet rationem ad animi magnitudinem, quam ad magnificentiam liberalitas. Nam cum utraque recedat à magnitudine, tñ nos in rebus mediocribus paruísque rectè afficit. Vt autem in accipiendis dandísque pecuniis mediocritas reperitur, nimium & parum: sic honorem & gloriam nonnulli nimium expetunt, alij parum: quidam eam quæruut, unde & quemadmodum quærenda est. Nam & ambitiosum vituperamus, & eum qui nulla gloria ducitur: illum, quia nimio honoris studio trahitur, & iis in rebus gloriam consectatur, quibus quærenda non est: hunc, quoniam ne ex rectè quidem factis instituit gloriam quærere. Incidunt autem nonnunquam tempora, cùm & ambitiosos, quemadmodum suprà dixi, ut virili animo prædutos, & honestatis cupidos laudamus: & eos qui nullum honorem expetunt, aut moderatos & modestos. Perspicuum autem est, cùm rei alicuius multifariam quis cupidus dicatur, nos non eodem semper modo usurpare nomen cupidi honoris, quem ambitiosum vocamus, sed interdum in laude, ut si honoris cupidior est quàm vulgus, interdum in vituperio, ut si magis quàm oportet, cupiat. Quoniam autem mediocritas vacat nomine: idcirco extrema de ea quasi deserta regione discerptant. Sed quibus in rebus nimium & parum reperitur, in iis etiam relinquitur mediocritati locus. Atqui honorem homines & nimium expetunt, & parum. Expetunt igitur ut expetendus est. Quare laudatur habitus, qui modum adhibet in expetenda gloria, etiam si vacet nomine: hoc autem apparet, si virtus hæc cum ambitione comparetur,

fore, ut honoris contemptus nimij: sin cum honoris nimium remisso studio, ambitionis speciem præ se ferat: si autem cum utraque, utrãque quodammodo imitari videbitur. Quod in reliquis etiam virtutibus cernitur. Sed quoniam mediocritas nomen non habet, contrarij esse hîc extremi inter se videntur.

Cap. 5.

Mansuetudo autem seu clementia, mediocritas quædã iræ est. Sed quoniam medium vacat vero proprióque nomine, ac ferè etiam extrema, ad medium clemẽtiam transferimus, quæ ad id quod parum est deflectit, quod etiam nomine vacat. Exuperantia autem iracundia appelletur: ira enim ipsa perturbatio est, quæ ex multis rebus, variísque gignitur. Atque is quidem qui quibus de rebus, quibúsq; hominibus debet, irascitur, quíque id facit quemadmodũ, quando, & quandiu decet, is laudibus afficitur, quem eũdem clementem & mansuetũ appellari licet. Siquidem in laude clementia est. Nam is fere solet πρᾶος, id est, mansuetus videri qui animi agitatione & velut turbatione careat, non à perturbatione rapiatur & distrahatur, sed ut ratio præscripserit, sic & his de causis, & tandiu succenset. Peccare autem in eam potius partem videtur, quæ modum deserit. Neque enim ulcisci cupit clemens, sed ignoscere. At verò defectio, siue lentitudinem, siue alio quouis nomine appellari placet, est in vitio. Qui enim minus succensent ob eas causas, ob quas decet succensere, ij stulti videntur: & qui non quomodo, quando, quibus irascendum est. Sunt enim omnis sensus & doloris expertes, qui irasci nesciunt, nec propulsant iniuriam. Atqui contumelias & conuitia æquo animo ferre, ac in propinquis negligere, seruile est.

Universidad de Deusto
Biblioteca

Exuperãtia verò illa quidẽ in omnibus existit (nã & quibus hominibus, & quibus de causis non est irascendum, & irasci possumus, & vehemẽtius, aut celerius, ac diutius, q̃ ratio postulet) sed tamen non in eodem hæc quidem insunt omnia: neq; enim possunt. Cùm enim per se omne malũ labefactat, tum si integrum, & omni ex parte absolutũ sit, intolerabile existit. Ac iracundi quidem celeriter commouentur, & in quos non decet, & quibus de causis, & vehemẽtius quàm sat sit: sed facilè ac citò etiam eorum ira desistit, quod in illis quidem est optimum. Idque eis propterea accidit, quia iram non retinent, sed statim animum explent, eò quòd aperti sunt, ob acutam illorum commotionem: hinc finem faciunt. ἀκρόχολοι autem, id est extremę bilis homines, nimium procliues sunt, & omni re facilè cõcitantur ad iracundiam, & quauis de causa: vnde etiam traxere nomen. At acerbi ægrè placantur, diúque irati sunt: nam iram retinent, & tum iniuriam vlti sunt, tum sedatur ira. Vltio enim modum finémque iræ adhibet, pro dolore voluptatem adferens. Quòd si id minus fiat, quasi onus quoddam sustinent. Quia enim hoc minus apparet, nemo ad eos placãdos se applicat: ad mitigandam autem & quasi concoquẽdam apud se ac per se iracundiam, tempore opus est. Cùm autem hoc hominum genus sibi molestissimum est, tum amicis maximis. Infensos autem ac difficiles homines appellamus eos, qui quibus de causis minus rectum est, irascuntur, & vehementius & diutius quàm ratio postulare videatur: & qui non redeunt in gratiam, nisi vltio, vel animaduersio sit consecuta. Clementiæ autem repugnat magis vitium, quod modum transit, ob eam causam quia sæpius

accidat. Nam vlcisci iniuriã, magis naturã attingit humanam: & qui sunt infesto, infensóque animo homines, minus apti sunt ad vitæ communionem. Hoc autem & suprà dictum est, & ex iis quæ docemus nunc, perspici potest, non esse dictu facile, quo modo, aut quibus hominibus, aut qua de causa, & quandiu deceat irasci, & quatenus quis rectè faciat, aut peccet. Qui enim paulùm aliquid modum, vel in eo quod plus est, vel in eo quod minus excedit, vituperari non solet. Interdum enim eos laudamus, qui modũ deserunt, clementésque dicimus: & iracundos virili animo esse dicimus, quasi ad imperandum idoneos. Ergo quantum quisque vel quomodo modum egressus vituperandus sit, non est facile explicare oratione. In rebus enim singulis, atque in sensu positum iudicium est. At illud quidem certè perspicuum est, mediũ habitum esse laudabilem, quo quibus rectum est irascimur, quámque ob causam, & quomodo oportet, & sic alia generis eiusdem. Illæ verò affectiones quæ modum transeunt, ac deserunt, sunt omnes in vitio: ac si parum medium deserant, leuiter: si aliquanto maiore interuallo, grauius: in magno quodam insignique spacio, vehementer sunt reprehendendæ. Hoc igitur perspicuum est, medium in his habitum obtinendum. Ac de his quidem animi affectionibus, quæ in ira versantur, hactenus.

In consuetudine autem vitę, sermonúmque ac factorum communione ἄρεσκοι, id est obsequentes, & nimium faciles & blandi videntur ij qui ad voluptatem laudant omnia, nec vlla in re aduersantur, quinetiam putant se iis quibuscum viuunt, nullo loco molestos esse oportere. Alij contrà & in omni re aduersantur, nec de cuiusquã affectione ac mo- Cap. 6.

Universidad de Deusto
Biblioteca

lestia laborant, qui difficiles, fastidiosi ac morosi vocãtur. Non est quidem dubium id, quin hi, quos modò diximus, habitus sint in vitio: medius autem horũ sit in laude, quo ea omnia quæ recta sunt, vtque ratio præcipiet, probabuntur, respuentúrque contraria. Nomen autem ei græcum nõ est impositum, quanquam φιλία, id est, amicitiæ similis párque videatur. Qui enim ea animi affectione præditus est, quæ medium locum tenet, non absimilis ei est, quem vos commodum & facilem amicum vocamus, adiuncto amandi affectu. Hoc autẽ differt ab amicitia, quòd affectu, eorúmque vacat amore, quibuscum ipse versatur. Neque enim amore vel odio ductus probat, vt decet, omnia, sed quia ita animo est constitutus. Æquè enim hoc erga ignotos ac notos: erga familiares æquè, ac erga eos, quorum non est implicatus consuetudine præstabit, nisi quòd in omnibus id faciet pro dignitate. Neque enim eodem modo decet familiares atque exteros obseruare, nec rursus offendere. Atque hoc quidem generaliter dictum est, eum talem hominem in quotidiana vitæ consuetudine, se ita esse gesturum, vt ratio postulabit. Semper autem honestatis vtilitatísque rationem habẽs, inuestigabit inibítque rationem, qua non possit offendere, aut certè delectare possit. Nam iis in iucunditatibus molestiísque cernitur, quæ ex vitæ consuetudine nascuntur. Harum autem si quæ sunt quibus ipsis minus honestum est, aut etiam incommodum delectationem adferre, eas ita respuet, vt etiam malit esse molestus. Quòd si qua res sit eiusmodi, quæ turpitudinem facienti, eámque non paruam afferat, vel incommodum, sed in qua si aduersetur, sit allaturus leuem molestiam, non probabit, sed asper-

nabitur. Aliter autem cum iis versabitur, qui authoritate & dignitate aliqua præditi sunt, aliter cum quolibet, magísque aut minus notis. Itémque in aliis hominum differentiis suum cuique tribuet decorum. Ac per se quidem placere volet ac gratus esse, molestus autem esse verebitur. Semper tamen euentus, honestatem dico & vtilitatem, si plus valere debeant, spectabit & sequetur: magnæque in posterum voluptatis causa, leuiter offendet. Ac medius quidem talis est, nec vllo appellatus est proprio græco nomine, latini facilem & comem appellant. Qui autem aliis affert delectationem, in eóque nihil aliud sequitur, nisi vt gratus sit, obsequens, blandus, nimiúmque facilis dicitur. At qui id facit, vt adiumentum ad opes adipiscendas, eáq; omnia quæ pecuniis parantur, nãciscatur, is assentator est habendus. Eum verò qui molestus ac tristis est omnibus in rebus, iam difficilem ac morosum appellãdum diximus. Contraria autem esse inter se videntur extrema, quod medium nomen non habet.

Iisdem ferè in rebus arrogantiæ mediocritas cernitur, quæ etiam vacat nomine. Ac de iis non erit alienum disputare. Nam facilius ea quæ ad mores pertinent, intelligemus, si de singulis disseruerimus: & virtutes mediocritates esse tum maximè credemus, cùm ita esse in omnibus perspexerimus. Iam de iis qui in vitæ societate voluptatem vel molestiam spectant, diximus. Nunc de iis qui verum vel falsum enuntiant, ac præ se ferunt, seu dictis, seu factis, & simulatione disseramus. Igitur arrogans appellatur is, qui sibi res magnas & præclaras sumit & vendicat, cùm non insint, vel maiora, quàm quæ insunt. Dissimulator contrà, Cap. 7.

Bibliotheca
Facultatis Philosophicæ
Provinciæ Cast. Orientalis SJ

Universidad de Deusto
Biblioteca

qui quæ insunt, negat inesse, aut extenuat. At verò medius vir sui semper similis, verax est & vita & orationis ea in se inesse confirmans, quæ insunt nec maiora, nec minora. Licet autem quanque harum rerum, & rei alicuius, & nullius causa facere: qualisque est quisque, talia sunt eius & facta, & oratio, & vita, nisi rei alicuius agat gratia. Ac per se quidem omne in malo vitióque mendacium est, veritas honesta & laudabilis. Ita verax, quoniam medium locum obtinet, est laudabilis. Qui autem mentiũtur, vtrique sunt illi quidem vituperandi, sed maiore quadam ratione arrogans. De quorum vtroque ita disseremus, si prius de veraci pauca præponamus. Non enim de eo instituimus dicere, qui in pactis, rebúsque contrahendis verus est, aut in omnibus quæ ad iniustitiã iustitiámue pertinẽt, (sunt enim hæc alterius virtutis) sed de eo, qui in quibus rebus nihil tale postulatur & agitur, se & vita & oratione veracẽ præstat, hoc ipso, quòd tali habitu animi sit præditus, quem eundem probum virum appellari licet. Nam qui veri cupiditate ducitur, quíque tum verum enuntiat, cùm nihil interest, is multò etiam potius verax futurus est, cùm aliquid interest. Mendacium enim, vt turpe aliquid, vitabit, quod quidẽ etiam per se ipse fugiebat. Atqui talis vir laudandus est. Sed ad id potius quod minus est, ac inferius vero deflectit: id enim magis decet, quoniam quicquid modum finémque trãsit, nimiúmque est, id omne molestum odiosúmque est. At verò qui maiora sibi quàm quæ insunt, vendicat & sumit, rei nullius causa, est ille quidem improbo similis, (neque enim mendacio delectaretur) sed tamen stulti vanique hominis potius, quàm mali nomẽ me-

reri videtur. Qui autem alicuius rei causa id facit, si gloriæ vel honoris, non est ille quidem admodum vituperandus: qualis est arrogans. At qui pecuniæ, vel earum rerum causa, quæ pecuniæ locum tenent, is multò deformior est. Nec verò facultate ac potestate arrogans, sed agendi cõsilio cernitur. Ex animi enim habitu, & quia talis sit omnis arrogans, iudicatur, vt & mendax: qui duplex est, alius mendacio ipso delectatur, alius gloriæ, aut quæstus causa mentitur. Atque ij quidem qui cupiditate gloriæ sibi aliquid arrogant, ea sibi vendicant omnia, quæ vel ad laudem, vel beatæ vitæ opinionem pertinent. Qui autem spe quæstus, ea sibi vendicant, quæ etiam vsui sunt proximis, quæque si minus adsint, celare & occultare licet: velut medicum & vatem sapientem esse. Ob eámque causam hæc sibi plerique sumunt & arrogant, quòd in eis insint quæ diximus omnia. In dissimulatoribus autem, cùm sua ipsorum illi extenuant, lepidorũ morum species apparet: quippe qui non videantur quæstus causa dicere, sed quòd fastidiũ aliis adferre molestiámque fugiant. Atque hi ea sibi detrahunt maximè, quæ sunt gloriosa, vt Socrates faciebat. Qui autem exiguas res paruique momenti, quæque perspicuæ sunt omnibus, dissimulant, veteratores dicuntur, iique facilè ac iure contemnuntur. Id quod etiam arrogantiæ datur interdum, qualis est vestitus Lacedæmoniorum. Nam & sua extollere nimium, & valde extenuare, quandam speciem fert arrogantiæ. At verò qui moderatè vtũtur dissimulatione, & in iis, quæ minus ante oculos posita patent omnibus, ij politi homines atque vrbani videntur. Sed arrogans quoniam deterior est, veraci videtur opponi.

Universidad de Deusto
Biblioteca

Cap. 8. *Sed quoniam requieti quoque in vita loci aliquid relictum est, in eáque aliquid iocis & hilaritati conceditur tẽporis, efficitur vt hîc quoq; decora quædã, & apta consuetudo, congressióque ea & dicendi & audiendi, quæ, & quemadmodum decet & dicere & audire, vigere videatur. Magnopere etiam refert, vt personarum habeas, tum dicendo, tum audiendo rationem. Ex quo perspicuum est & transiri in iis medium, & deseri. Atque illi quidem, qui risu ac facetiis vltra modum prodeunt, scurræ ac impo tuni habendi sunt, præsertim cùm omni ex parte ridiculoru affectatione ducti, dent operam potius vt risum moueant, quàm vt quæ honesta sunt dicant, aut ne eum, in quem scõma iaciunt, offendant. Qui autem nec facetum quid dicit ipsi, & tamen eos qui dicunt, permolestè ferunt, agrestes & duri videntur. At verò qui salibus & facetiis modũ quẽdam adhibent, ἰῦτρἀπελοι Græcis vocantur (vrbanos Latini facetos & festiuos vocant) quasi εὔτροποι, id est, qui facile habent conuersiones. Morum enim hæ sunt motiones. Vt enim corpora, sic mores ex motionibus iudicãtur. Quoniam autem facetiæ ac sales patent latissimè, complurésque ludieris ac dictis plus capiuntur, quàm ratio postulat: facetus est vt scurræ, vrbani & faceti, quasi elegantes & politi homines appellarentur. Sed tamen ex iis perspicuum est, qua dicta sunt, inter eos magnas esse dissimilitudines. Huic autem mediocritati finitima dexteritas est. Dextri verò est ea & dicere, & audire omnia, quæ probo viro ac libero digna sunt. Eum enim talem hominem, quædam & ioco dicere decet & audire. Magna etiam est distinctio inter eos ingenui & illiberalis hominis, eius etiam, qui eruditus*

est & indocti: quod ex antiquis nouisque comœdiis perspicere licet. Illis enim facetum erat, verborum obscœnitas: his verò, suspicio & significatio obscœnitatis satis habet ridiculi: quibus in rebus multum est discriminis ad venustatem seruandam. Vtrum igitur qui rectè iocatur, salésque iacit, ex eo statuendus sit, quòd ea dicat, quæ libero homine digna sunt, an quòd eum qui audit, minimè offendat, aut delectet potius, an ne hoc quidem certum est? Alios enim alia offendunt atque delectant. Idem etiam talia audiet libentius. Quæ enim quisque audire ab altero vellet, eadem etiam facere videtur. Non igitur omnia faciet. Dictum enim, conuitium & maledictum quoddam est. Et legislatores quædam iactari conuitia prohibent: æquum autem erat idem de dictis cauere. Quocirca politus & liberalis homo ita animo affectus erit, vt sibi ipse lex esse videatur. Atque is quidem, qui medium locum obtinet, eum se ipse præstabit, siue dexter, siue vrbanus nominetur. At verò scurra à risu longè multúmque superatur, qui nec sibi parcit, nec cæteris, modò vt risum concitet: atque idem eiusmodi commemorat, quæ homo politus nolit vnquam dicere: nonnulla etiam quę ab aurium comprobatione abhorreant. Rusticus autem omnino ad has congressiones inutilis est. Nam cùm nullum ipse ridiculum iaciat, offenditur omnibus. Atqui videtur in hominum vitam requies & iocus inuectus necessarió. Tres igitur, quas dixi, versantur in hominum vita mediocritates, quæ omnes in quorundam dictorum, factorúmque societate consistunt. Hoc autem differunt, quòd vna in veritate, aliæ in vitæ iucunditate cernuntur. Earum autem quæ in iucunditate positæ sunt, vna

Universidad de Deusto
Biblioteca

in iocis, altera in aliis vitæ societatibus congressionibúsque consistit.

Cap. 9. *De verecundia autem non est quod, vt de aliqua virtute, dicendum esse videatur: siquidem perturbationi est, quàm habitui similior. Itaque definitus esse metus quidam dedecoris & infamiæ: eodémque modo nascitur, quo metus is, qui in rebus asperis formidolosísque cernitur. Nam & erubescunt, qui pudore afficiuntur: & qui mortis metu exhorrescunt, terrore pallescunt. Quare ad corpus vtrunq; quodammodo pertinet, quod perturbationi magis videtur, quàm habitus proprium. Nec verò omni ætati, sed adolescentiæ conuenit hæc perturbatio. Ea enim ætate qui sunt homines, verecundos pudentésque putamus esse oportere: ídque ob eam causam, quòd cùm perturbationibus multùm ducantur, peccatis multis contaminari solent, à quibus pudore deterrentur ac reuocantur. Ac adolescẽtes laudamus verecundos: senẽ autem quòd pudore afficeretur, nemo laudauit vnquam. Nihil enim eum existimamus facere oportere eorum, ex quibus pudor nascitur. Neque enim hominis probi est verecundia affici: siquidem propter mala oritur, quæ nequaquam faciẽda sunt. Quòd verò aliæ res per se turpes sunt, aliæ opinione, nihil refert: quandoquidem neutræ faciendæ sunt, vt non sit pudori locus. Est autem improbi, ita animo affectum esse, vt quod turpe fœdúmque sit, velit facere. Et absurdum sit, eo esse animo, vt si quid tale agas, afficiare pudore, & propterea te probum iudices. Pudori enim est locus in rebus voluntariis. At vir probus nunquam voluntate sua quæ praua sunt, faciet. Sed tamen potest ex hypothesi probitatis esse verecũdia. Nam si turpe aliquid gesserit, ex eo pudore afficietur. Atqui hoc nusquam reperitur in virtutibus. Quòd si impudentia in malis est, & nullo pudore affici & turpibus factis, malum: nihilo magis eum qui hæc faciat, pudore affici probitatis est. Nec verò continentia virtus est, sed mediæ ac mixtæ naturæ, de qua postea disseremus. Nũc de iustitia dicamus.*

Aristotelis de moribus ad Nicomachvm

LIBER QVINTVS.

Cap. 1. *DE iustitia & iniustitia hoc cognoscendum est, quibus in actionibus cernantur: & iustitia quænam mediocritas sit, quarúmque in rerum medio ius iustúmve ipsum consistat. Qua in explicatione, eandem quam in superioribus viam & rationem sequemur. Videmus igitur huiusmodi quẽdam habitum omnes iustitiam dicere, quo apti sunt ad res iustas gerẽdas, quóq; iustè agunt, & quæ iusta sunt, voluntate amplectuntur. Eodémque modo de iniustitia sentiunt, qua iniuriam faciunt, & res iniquas iniustásque volunt. Itaque hæc primùm quasi prima quædam lineamenta sint à nobis proposita. Neque enim eodem modo se res habet*

Universidad de Deusto
Biblioteca

in scientiis & facultatibus, vt in habitibus. Facultas enim & scientia contrariorum eadem videtur esse: habitus autem contrarius contrariorum non videtur, vt à valetudine non efficiuntur contraria, sed solùm quæ valetudini consentanea sunt. Ambulare enim quempiam valenter dicimus, cùm ambulat vt valens. Contrarius ergo habitus ex contrario sæpe intelligitur: plerunque etiam habitus ex rebus subiectis. Etenim si firma corporis affectio nota sit, infirma quoque nota constitutio est: ex iisque rebus quæ firmam affectionem efficiũt, firma affectio, & ex hac ipsa quæ ad firmam constitutionem pertinent. Si enim bene constitutum corpus positum est in carnis crassitudine, necesse est malè constitutum affectúmque corpus in carne tenui consistere, quódque ad bene constituendum corpus conducat, carnis efficere crassitudinem. Consequitur etiam ferè, vt si alterum multis modis dicatur, multi etiã modi sint alterius: veluti, si quod iustum est, variis modis dicatur, & iniustum: porrò autem multis modis dici, iniustitia & iustitia videntur. Sed quia vicina est, ac finitima eorum nominum homonymia, id obscurum est: nec sic perspicuum, vt in iis quorum magnæ sunt dissimilitudines: in quibus magna est in specie differentia: veluti statim apparet clauiculam homonymos dici, cùm pars corporis appellatur, quę sub collo animalium est, & cum ea qua ostia clauduntur. Hoc igitur intelligendum est, quot modis iniustus quis dicatur. Videtur autẽ iniustus esse & is qui leges violat, & πλεονέκτης, id est, qui semper maiorem sibi partem aufert, adeóque iniquus est: vt perspicuum sit, iustum esse eum, qui pareat legibus, & qui æquus sit. Iustum ergo id erit quod leges iubent, & quod æquum est: & iniustum id, quod contra leges est, & quod iniquum. Et quoniã qui iniusti sunt, πλεονέκται etiam sunt, id est, qui meliorẽ ad se partem trãsferunt, versabuntur in bonis, non omnibus quidem, sed in iis tantũmodo, in quibus res aduersæ prosperæque consistũt. Quæ simpliciter bona sunt, semper illaquidem, sed alicui non semper. Atque hæc optant homines, ac persequuntur, nec debent: sed optare debent potius, quæ verè bona sunt, ea sibi bona esse, ea autem sequi quæ sibi bona sint. Verùm iniusti non semper, vt in duobus per se ac simpliciter malis, maius, sed etiã minus eligunt. Sed quia minus malum, etiã boni speciẽ gerit quodammodo, ipsáque πλεονεξία in bonis versatur, idcirco πλεονέκται omnino esse videntur, id est, omnia sibi præcipua semper auferẽtes. At certè iniqui sunt omnes iniusti: hoc enim verbo continetur vtrunq;, & commune vocabulum est. Continet enim quod iniquum est & plus & minus. Sunt etiam παράνομοι, hoc est, legum violatores: quoniam hoc ipsum violare leges, iniustitiam omnem complectitur, fusúmque est per omnem iniustitiam. Quoniam autem omnis est, qui contra leges facit, iniustus, & omnis iustus qui paret legibus: perspicuũ est ea omnia quæ legitima sunt, in iustis esse quodammodo numeranda. Quæ enim à disciplina legum ferendarum constituta sunt, ea legitima habentur, eadémque omnia iusta dicimus. Leges autem de omnibus præcipiunt, in eóque vel communem omnium vtilitatem exquirunt vel optimorũ, vel principũ: idque vel actionibus virtutum, vel alia huiusmodi ratione. Quocirca iusta appellamus vno modo ea quæ beatam vitam, & eius partes in ciuili societate efficiunt ac tuẽtur.

Universidad de Deusto
Biblioteca

Ac lex quidem & forti ſuum officium præſcribit, vt non deſerere ordinem, nec fugere, nec arma abiicere: & temperato, vt non adulterari, nec vi conſtuprare: & clementi, vt non verberare, neque conuitiari: itémque in cæteris virtutibus & vitiis, illa iubet, hæc vetat. Ac ſalutaris quidem habetur ea quæ rectè lata eſt: quæ inconſultè & inconſideratè, perniciosa. Atque hæc iuſtitia, abſoluta eſt illa quidem virtus & perfecta, non illa quidem per ſe ac ſimpliciter, ſed quatenus alterius commoda & vtilitates reſpicit. Ob eámque cauſam iuſtitia ſæpe videtur omnium virtutum præſtantiſſima, neque Heſperus aut Lucifer tantam ſui excitant admirationem. Ex quo factum eſt iam tritum ſermone omnium prouerbium,

Iuſtitia in ſeſe virtutes continet omnes.

Eadémque, virtus perfecta eſt ob id maximè, quòd ineſt in ea vſus virtutis vndique perfectæ. Perfecta eſt autem propterea, quòd qui ea præditus eſt, is etiam erga alios, non in ſe modò, virtutem exercere ac excolere poteſt. Plerique enim in ſuis rebus virtute vti poſſunt, in iis, quæ ſibi cum aliis intercedunt, non poſſunt. Quocirca præclarè dictũ eſt illud à Biante, magiſtratum virum oſtendere. Qui enim magiſtratum gerit, is iam res curat aliorũ, & in hominum ſocietate verſatur. Ob eámque cauſam omnium virtutum ſola iuſtitia, in bonis alienis ducitur, quia nõ ad ſuum commodum, ſed ad aliorum omnia confert: totáque ſe ad alienas vtilitates porrigit atque explicat. Aliorum enim commodis vtilitatique ſeruit, nempe aut principis, aut Reipublicæ. Ac ſceleratiſſimus quidem eſt habendus is, qui malitiam & ad ſuam & amicorum perniciem exitiumq; cõ-

uertit. Optimus autem is, qui virtutem non ad ſuam, ſed ad aliorum vtilitatem refert. Eſt enim hoc arduum opus. Atque hæc ipſa iuſtitia, non pars virtutis eſt, ſed virtus vniuerſa: & iniuſtitia ei contraria, non pars vitij eſt, ſed vniuerſum vitium. Qualis autem ſit differentia virtutis & huius iuſtitiæ, perſpicuum ex iis eſt, quæ dicta ſunt. Eſt enim re idem, ratione autem non idem: ſed quâ ad alterum refertur, iuſtitia: quâ habitus eſt talis, abſolutè conſideratus, virtus nominatur.

At enim quærimus iuſtitiam, quæ pars ſubiecta eſt Cap. 2.
virtuti (eſt enim quædam, vt diximus) & iniuſtitiam eã quæ pars eſt. Aliquam autem eſſe eiuſmodi, ex hoc velut ſigno intelligi poteſt. Nam qui agit eorum aliquid quæ ceterorum vitiorum ſunt propria, is facit ille quidem iniuſtè, attamen non plus æquo ſibi auferre dicitur. Velut ſi quis abiiciat clypeum propter ignauiã, aut maledixerit per exandeſcentiam, aut pecuniis non iuuerit propter auaritiam. Cùm autem plus ſibi ſumit quis, ſæpe ad nullum ex illis ſingulis vitium illud, nec ad vniuerſa, ſed ad certum iam aliud pertinet: vituperamus enim tanquam iniuſtitiam. Eſt igitur aliud genus iniuſtitiæ, quæ vt pars ſubiecta eſt generali, itémque aliud quoddam iniuſtum ſubiectum toti iniuſto, quod eſt contra leges. Præterea ſi quis quæſtus cauſa ſtuprum inferat, quæſtumque inde faciat, alter cupiditate incenſus idem, de ſuo largiens, & cum damno rerum ſuarũ faciat: ſic intemperans potius quàm πλεονέκτης, id eſt, ad rẽ plus æquo auidus eſſe videatur: ille iniuſtus, intẽperans non item. Perſpicuum igitur hoc propter quæſtum contingere. Iam verò in cæteris ſceleribus ac iniuriis omnibus ſi pecce-

Universidad de Deusto
Biblioteca

tur, id semper ad certum aliquod vitij genus refertur, & pertinet: velut si adulteratus est, ad libidinem & intemperantiam: si in acie commilitonem deseruit, ad ignauiam: si pulsauit, ad iracundiam: at si quæstum fecerit, ad nullum vitium refertur, nisi ad iniustitiam. Quare perspicuum est, esse præter generalem, certam quandam iniustitiam, quæ illi subiecta sit, eodem nomine appellatam, quoniam in eodem genere posita est definitio. In rebus enim quæ nobis cū alio intercedunt, vtraque vim suam obtinet. Sed hæc in honore, aut in pecuniis, aut in salute, aut si quo vno nomine hæc complecti omnia possumus, & in voluptate ea quæ ex quæstu percipitur: illa in iis spectatur omnibus, in quibus qui omnino virtute præditus est. Hoc ergo tam apparet, iustitiæ plura esse genera, aliúdque esse præter generalem virtutem, iustitiæ genus. Quæ autem, qualisque sit, deinceps explicandum est. Partitio à nobis posita est rerum iustarum, alias esse contra leges, alias iniquas. Et iustarum alias legitimas, alias æquas. Ac iniustitia quidem, de qua suprà dictum est, in eo posita est & consistit, quod sit contra leges. Quoniam autem quod iniquum est, & quod sit contra leges, non sunt eadem, sed alterum alteri, vt pars generi subiicitur (quod enim iniquum est, id omne contra leges est: quod autem contra leges, nō omne etiam iniquum) efficitur, vt quæ iniusta sint & iniustitia, non sint idem quod illa, sed aliud omnino. Atque hæc tanquam partes sunt, illa tāquam genera: siquidem hæc ipsa iniustitia, pars est iniustitiæ generalis: itémque iustitiæ subiecta est iustitia. Quare & de iustitia & de iniustitia, quæ vt partes subiectæ sunt generi, nobis dicendum est, & de iusto & iniusto eodem modo. Prætermittenda est igitur nobis iustitia ea quæ generali virtuti attributa est, & iniustitia: quarum in altera vsus virtutis vniuersæ erga alterum cernitur, in altera vitij. Ex quo etiam perspicuum est, iusta & iniusta quæ ab iis proficiscuntur, quo pacto sint explicanda. Pleraque enim iusta legitima ea sunt quę ab vniuersa virtute præscribuntur. Nam & ex quaque virtute vitam degere, præscribit lex: & ex vitiis, vetat. Efficientiam autē virtutis generalis, sunt ex legitimis ea omnia, quæ de disciplina publica causa sunt legibus. Nam de ea disciplina quę priuatim ad singulos pertinet, ex qua absolutè ac simpliciter boni viri existunt, vtrū ad ciuilem scientiam pertineat, an ad aliam, postea disputabimus. Aliud est enim fortasse virum bonum esse, aliud ciuem bonum. Sed iustitiæ quę tanquam pars subiecta est generi, iustique eius quod ab ea ducitur, vnum genus est, quod in distribuendo honore, vel pecuniis cernitur, cæterisve rebus omnibus, quæ diuidenda inter eos sunt, qui in ciuili societate & communione versantur. ea enim possunt vel æqualiter inter ciues diuidi, vel inæqualiter. Alterum genus est, quod in pactis contrahēdisque rebus tanquam regula adhibetur. Cuius sunt duæ partes. Nam contractuum alius voluntatis est, alius sit nobis inuitis. Voluntarij sunt, vt venditio, emptio, mutuatio, sponsio, locatio, conductio: qui voluntarij propterea dicuntur, quòd à voluntate nostra principium eorum proficiscatur. Eorum autem qui sunt præter voluntatem, partim clādestini sunt, vt furtum, vt adulterium, vt beneficium, vt lenocinium, vt seruorum solicitatio, vt cædes dolo facta, vt falsum testimoniū: partim vi fiunt, vt verba, vt vin-

Universidad de Deusto
Biblioteca

cula,mors,rapinæ,membrorum debilitatio,conuitium, contumelia.

Cap.3. Quoniam autem iniustus iniquus est, & quod iniustum,idem iniquum: perspicuum est, quoddã esse medium eorum quæ iniqua sunt,id scilicet quod æquum est.In quacũque enim actione plus & minus versatur,in eadẽ etiam quod æquale est,cernitur. Quòd si quod iniustum est,idem inæquabile est: profectò quod iustum est,idem sit æquabile necesse est. Quod quidem omnes, etiam si non afferatur ratio,intelligunt. Quoniam autẽ quod æquabile est, idem medium quoddam est,ius, idq; adeò quod iustũ est,mediũ quiddam sit necesse est. Quod autem æquabile est, id in duobus minimum cernitur. Necesse est igitur quod iustum sit,medium quiddã esse & æquabile: referríque ad aliud, & quibusdam tribui. Et quatenus medium est,aliquorum est, quæ plus minúsue nominamus. Qua æquabile est,in duobus spectatur: qua ius est,quibusdam tribuitur. ita necesse est ius in quatuor rebus vt minimum consistere: inter quos enim ius est,duo sunt:in quibus cernitur,res duæ.Eadémq; erit æquabilitas, & eorum hominum inter quos ius est,& earum rerum in quibus ius spectatur. Vt enim inter se affectæ sunt res eæ, in quibus ius positum est: sic etiam ij inter quos ius est, inter se affecti sunt. Neque enim si pares non sint,paria ferent. Aliter pugnæ hinc,criminationes, querelæque nascuntur: si qui pares sunt,non æqua auferũt: aut qui pares non sint, paria accipiant. Quod etiam ex eo perspici potest, quod cuique tribuitur pro dignitate. Nam quod ius positum est in distribuendo, id omnes confirmant pro dignitate esse oportere. Dignitatem autem nõ eandem

omnes dicunt: sed in libertate eam ponũt,qui eam formam Reip. sibi proposuerunt,in qua populus præest:in qua pauci præsunt,in diuitiis,alij in nobilitate generis: qui optimatum Reip.statum sibi constituerunt,in virtute. Quod ergo ius est, id proportione quadam constat. Neque solùm numeri, quo quid numeramus, (μοναδικὸς Græcè dicitur) sed omnino numeri propria est proportio & cõparatio. Est enim proportio paritas similitudóque rationis, quæ minimum in quatuor reperitur. Ac deiũctam quidem proportionem perspicuum est in quatuor consistere. Attamen & coniuncta non minus in iis consistit.Vnum enim in hac pro duobus adhibetur,bísque dicitur: velut quemadmodum A ad B, sic B ad C. bis igitur B dictum est. Quocirca si bis ponatur B,quatuor erunt analoga, id est proportione inter se collata. Ius igitur in quatuor rebus minimũ cernitur, eadémque eius ratio erit. Distincti enim sunt similiter ij quibus tribuendum est, & ea quæ tribuenda. Ergo vt est extremum ad B, sic C ad D. vicissímque vt est A ad C, ita B ad D. Ergo tota ad tota,quæ ipsa distributione iunguntur. Quod si ita composita sunt,iustè copulantur.Ipsius ergo A extremi cum C,& ipsius B cum D coniunctione, ius quod tribuendo cernitur, omne cõtinetur, éstque ius in medio eius, quod à proportione est alienum. Quod enim analogon est, idem medium: quod autem iustum est, medium est analogon. Hãc proportionem vocãt Mathematici geometricam,quòd in ea contingit vt tota sic cum totis,quemadmodum vtraque cum vtrisque conferãtur. Non est autem coniuncta hæc analogia, propterea quòd non vsuenit vt sit, vnum numero extremum cui tribuitur, & quod

Universidad de Deusto
Biblioteca

tribuitur. Atque hoc quidem ius analogon est: quod autem iniustum est, id contra proportionem est. Existit ergo hîc plus & minus: quod quidem etiam in factis accidit. Qui enim alteri facit iniuriam, boni plus adipiscitur: cui verò fit iniuria, minus. Contrà fit in malis, propterea quòd leuius malum speciem quandam fert boni, si cum maiore conferatur. Est enim minus malum potius, quàm maius eligendum. Quod autem eligendum est, id bonum est: & quod magis eligendum est, id maius bonum est. Ac vnum quidem iuris genus est huiusmodi.

Cap. 4. Alterum ac reliquum genus est quod velut regula adhibetur contractibus, & voluntariis & non voluntariis. Huius autem generis alia quædam forma est, atque superioris. Nam quod ius in diuidendis tribuendisque communibus inter ciues rebus constitit, semper ea quam dixi proportione constat. Nam si diuidundæ sunt publicæ pecuniæ, eadem ratio seruanda erit, quam habent inter se pecuniæ in publicum collatæ: eáque iniuria quæ huic iuri contraria est, ab ea proportione est aliena. At verò ius id quod in contrahendis negotiis cernitur, quædam pars est æquitatis, & iniuria iniquitatis: sed tamen non ad illam analogiam seu comparationem, verùm ad arithmeticam pertinet. Nihil enim attinet, vtrũ probus improbum fraudauit, an probum improbus: nec vtrũ probus, an improbus adulteratus sit: sed lex damni solùm spectat dissimilitudinem, vtitúrque proparibus, si alter iniuriam fecit, alter iniuriam passus est. Etsi hic damnum dedit, ille accepit. Ideóque iniuriam hanc, quoniam inæquabilis est, ad inæquabilitatem iudex conatur reducere. Nam cùm hic verberatus sit, aut interfectus, ille verberarit, aut etiam interfecerit, diuisa in inæqualia perpessio & actio est: sed ea ad æqualitatem, multa imposita, iudex redigere conatur, detrahendo aliquid de lucro. Vocatur enim (vt id semel dicam) in rebus eiusmodi, etiam si minus aptum quibusdam nomen videatur, in eo qui verberauerit, lucrum, emolumentum & quæstus: in eo qui violatus est, detrimentum & damnum. Cùm autem perpessio ad æquabilitatem reuocata est, hoc damnum, illud lucrum nominatur. Ita & eius quod amplius est, & eius quod minus, medium æquabilitas est. In lucro autem & damno contrario modo plus & minus cernuntur. nam plus boni, minus mali lucrum est, cuius contrarium est damnum. quorũ quidem medium æquabilitas est, quam eandem ius esse dicimus. Ergo ius illud quod ad emẽdandum valet, medium damni & lucri, detrimenti & emolumenti sit necesse est. Itaque cùm orta controuersia est, confugiunt ad iudicem: quòd confugere ad iudicem hoc sit, à iure præsidium petere. Profitetur enim se iudex velut animatum ius esse. Conquirunt etiam iudicem omnes, qui medius sit, quem eũdem nonnulli μεσίδικον, id est, quasi mediatorem appellant, quasi si quando medium consequãtur, ius suum se putẽt obtinere. Medium ergo quiddam ius est, si quidem etiam iudex. Et iudex quidem ad æquabilitatẽ reuocat: similitérque facit, vt si linea in partes non æquas secta sit, & detrahat particulam qua maior præstat dimidiatam, eámque ad breuiorem addat. Cùm autem in duas partes æquas totum sectum est, tum suum quisque tenere sè prædicat, cùm id quod est æquabile obtinuit. Æquabile autem in medio positum est eius, quod maius minúsque est

Universidad de Deusto
Biblioteca

proportione arithmetica: ob eámque causam δίκαιον Græcè vocatur, quòd δίχα, id est, bipartito diuisum sit: vt si quis vocet δίχαιον: & δικαστὴς vocatur quasi διχαστὴς. Si enim res duæ pares sint, ab earúmque altera detrahatur quippiam, quod ad alterã addatur, duabus his partibus præstabit alteri. Etenim si detracta fuisset, non etiam addita, profectò vna modò parte superaret. Medium ergo vno superatur: & medium id superat vnde detractum est, vno. hinc ergo perspicere possumus, & quid ei adimendum sit, qui plus est consecutus, & quid addendum ei, qui minus. Qua enim remedium præstat, ea addenda illi est, qui minus tulit. & qua superatur, à maxima est auferenda. Ponamus tres esse lineas æquas inter se, A A, B B, C C. ab A A linea detracta, pars A E addatur ad C C lineã, appelletúrque C D. Ita tota linea D C C, lineam E A vincit parte C D, & parte C F. Ergo lineam B B parte C D vincit. Quod etiã in aliis artibus contingit. Tollentur enim funditus, nisi & quantum & quale opus artifex efficit, tantundem accipiat is qui accipit, accipiat. Profecta sunt autem damni & lucri nomina à cõtractu voluntario. Nam vendendo, emẽdo, aliísque omnibus contractibus qui lege concessi sunt, si plus auferas quàm quod tum erat, id demum lucrum dicitur: sin minus, quàm apud te fuit, à principio auferas, damnum. At verò si neque plus neque minus abstuleris, sed eadem pro iisdem acceperis: tum sẽ sua quisque habere confirmat, vt nec damnum acceperit, nec quicquam profecerit. Quare in damni lucríque medio ac moderatione ius positum est, id quidem quod in iis cernitur quæ sunt præter voluntatem, cùm & antè quàm res contrahatur, & postquã

contracta est, quod æquum est obtinetur.

At in lege talionis videtur quibusdam ius esse omnino positum: in qua sententia Pythagorei fuerunt. Definiebãt enim omnino ius esse, talionis reciprocationem. Atqui lex talionis, nec ad ius quod in tribuendo cernitur, nec ad id quod emendandi causa comparatum est, accommodatur: tametsi volunt hoc quidem etiam à Rhadamantho profectum ius dicere, Cap. 5.

Si quod quisque alij facit, hoc patiatur, erit ius.

Multis enim id locis alienum esse videatur: veluti, si quẽpiam magistratus verberauerit, non est referiendus. Et si quis magistratui manus attulerit, nõ solùm referiendus, sed supplicio etiam coërcendus est. Præterea permultum interest, vtrum voluntate ac sponte nostra, an inuiti quid faciamus. Attamen in communicatione quæ rebus contrahendis cernitur, hoc ipsum ius talionis proportione, nõ æquabilitate, hoc de quo agimus iure concluditur. Vicissitudine enim factorum, quæ proportioni coarguat, resp. continetur ac permanet. Aut enim nocendi quærunt occasionem ij scilicet quibus facta est iniuria: quod si minus contingat, seruitus videtur esse, si minus, par pari referre liceat: aut benemereri, cùm beneficium scilicet acceperunt: sin minus, non extat ciuium cum ciuibus res suas communicandi voluntas. Atqui societate & suarum inter homines vtilitatum cõmunicatione stant ciuitates. Itaque Gratiis delubra media vrbe consecrantur, vt referatur gratia. Hoc enim gratiæ est proprium. est enim ei qui gratificatus est referenda gratia: & rursus qui beneficium acceperat, alterum officiis prouocare debet. Facit autem per diametrum extremorum

Universidad de Deusto
Biblioteca

coniunctio, proportione constatem remunerationem: veluti esto architectus A, sutor B, domus C, calceus D. Architectum igitur necesse est à sutore ipsius opus sumere, eique vicissim suum communicare. Si ergo primùm æquabilitas proportione constans extiterit, deinde vicissim inter se res suas communicent, tum quod dixi, extabit omnino. Sin minus, nec æquabilitas extabit, nec societas retinebitur. Nihil enim prohibet, vnius opus præstantius esse, quàm alterius: oportet igitur illa adæquari. Quod etiam in aliis fit artibus. Tollantur enim omnes funditus, nisi quanti precij, & quale opus artifex effecerit, tantidem & tale emat qui accipit. Neque enim ex duobus medicis constat ciuilis societas, sed ex medico & aratore, atque iis omnibus qui diuersas inter se ac dissimiles artes exercent: quos tamen oportet pares reddere & adæquare. Itaque oportet res omnes, quarum est permutatio, quodam modo inter se esse comparabiles. Ad quem vsum comparatus est numus. Qui quoniam omnia metitur, idcirco mensura quodam modo efficitur. Quocirca quod pluris est, & quod minoris metitur: vt quot tandem calcei, domus vel alimẽti precium possint adæquare, intelligatur. Æquum est igitur, vt architectus est ad agricola ad sutorem, tot esse ad domum, aut alimentum eorum ceos. Nam si id minus fiat, nec inter illos pactum intercedat, nec vlla communio. Illud verò, si non sint quodam modo paria, esse nõ poterit. Ergo vna re aliqua metienda sunt & æstimanda omnia, quemadmodum suprà dictum est. Ea autem est re quidẽ vera indiligentia, qua omnia continentur. (Etenim si nullo indigerent homines, aut si non pariter indigerent, profectò aut nullum, aut certè nõ idem ius

ter eos pactum conuentúmque intercederet.) Verùm introductus est numus, vt esset indigentiæ velut subsidiaria permutatio: idque ex pacto & hominum instituto. Ob eámque causam νόμισμα appellatur: quòd non natura, sed νόμῳ, id est lege numus valeat: in nobisque id sit, vt mutetur & reddatur inutilis. Erit igitur tum demũ locus legi talionis, quando ita res exæquatæ fuerint: vt quod est architectus ad sutorem, hoc sit sutoris opus ad architecti. Non sunt autem ad formam ac speciem proportionis deducẽdi tum, cùm iam rem inter se contraxerint, alioqui extremum alterum vtranque præstantiam obtinebit, sed cùm adhuc sua quisque tenebit. Sic pares futuri sunt, résque suas vicissim inter se communicabunt: propterea quòd tum inter ipsos hæc ipsa æquabilitas possit intercedere. Esto agricola A, alimentum C, sutor B, opus illius adæquatum D. Quòd si minus hoc modo vicissim darent & acciperent, nunquam vlla societas rerúmque communicatio intercedet. Indigentia autem societatem hanc velut vno quodam vinculo contineri hinc intelligi potest, quòd cùm vterque altérve nihil alterius desiderat, contractus inter eos nullus solet interuenire. Quemadmodum cùm alicuius, verbi causa, vini penuria quis laborat, quo alter abundat, datur exportandi frumenti potestas. Hæc ergo exæquanda sunt. Futuræ autem permutationis, si fortè nulla re nũc nobis opus est, eius tum cùm opus erit nobis facultatem futuram, numus velut fideiussor quidam datur. Et enim qui illam portat, facultatem accipiendi id quo indiget fieri oportet. Ac numus quidem patitur idem quod indigẽtia: neque enim semper æqualis precij est: sed tamen permanere solet diutius. Itaque debent re-

Universidad de Deusto
Biblioteca

rum omnium certa esse precia: sic enim cõtractus sempiterni futuri sunt: qui quandiu futuri sunt, tãdiu futura est hominum inter ipsos societas & cõmunio. Numus igitur tanquã norma & regula, rebus inter se aptè comparatis & dimensis, eas exæquat. Neq; enim sublato contractu consistere societas vllo modo potest: neque cõtractui locus relinquitur sublata æqualitate: neque æqualitati, sine apta quadam rerũ inter se mensura & compositione. Ac verè quidẽ vt dicam, nõ possunt res tam inter se dissimiles aptè inter se cõparari: sed quantum satis sit ad vsum necessitatémque, possunt. Vnum ergo aliquid necesse est adhiberi: ídque hominum conuentione & instituto: vnde etiam νόμισμα, id est numus vocatur. Hic enim res omnes facit cõparabiles: siquidem numo omnia æstimamus ac metimur. Esto domus A, libræ decem B, lectus C. atque A, sit ipsius B dimidium, vt domus quinque libras aut tantidem æstimetur. C autẽ, id est lectus, pars sit decima ipsius B. Numo igitur perspicuum est lectos quinque domus æquare preciũ. Hoc etiam apparet, hanc rerum contrahendarum rationem, antequam numus inuentus esset, fuisse seruatam. Quid enim interest, vtrum lecti quinque pro domo, an quanti lecti quinq; valent, dentur? Atque iniuria quidem quid sit, & quid ius, diximus. Quibus expositis, perspicuum est, iustè agere, medium esse, inter facere & accipere iniuriam: quoniam illud est plus habere, hoc minus. Sed iustitia mediocritas est illa quidem, non tamen quomodo superiores virtutes: sed quia est medij, hoc est eius quod æquabile est. Iniustitia verò extremorum est. Ac iustitia quidem virtus est qua quis aptus est & propensus ad ea consulto & certo animi iudi-

cio præstanda quæ iusta sunt: & ad res ciuibus inter se cõmunes ita distribuendas, & sibi, si cum altero, & alteri, si cum altero conferatur: vt non sibi plus emolumenti, proximo minus, damni autem contrà: sed quod æquum est sibi atque alteri proportione tribuat: itémque alij ad alterum. Iniustitia verò cõtrà eorum est quæ iniusta sunt, quæ sunt detrimenti & emolumenti excessus & defectus, præter iustam proportionem. Itaque iniustitia est nimium & parũ, propterea quòd vtrumque & quod nimium est & quod parum efficiat. Ac in sua quidem causa, si agatur vtilitas, plus accipit: sin detrimentum, minus. At si res aliorũ agatur, in vniuersum quidem similiter facit: quod verò attinet ad extrema, quæ sunt extra proportionem, citra vllam rationem temerè in vtrunque declinat, ita vt modò plus, modò minus tribuat. Quod verò ad iniuriam attinet, accipere iniuriã, est habere id quod minus est: facere autem iniuriam, est habere id quod plus est. Ac de iustitia & iniustitia quæ tandem vtriusque vis sit & natura: itémque de toto genere iuris & iniuriæ hoc modo dictum sit.

Quoniam autem fieri potest, vt quis iniuriam faciat, Cap. 6.
nec sit ipse iniustus: quam tandem iniuriam inferendo in quoq; iniustitiæ genere, iam iniustus habeatur? verbi gratia adulter, fur, latro? An' ne sic quidem quicquã interest? Nam qui non consilio & certo animi iudicio, verùm animi perturbatione cum muliere rem habuerit, quam etiam nouerit quæ sit: faciat ille quidẽ iniuriam, sed tamen nondum sit iniustus: quemadmodum nec fur, qui tamen furatus est: nec adulter qui adulteratus est, itémque in cæteris. Ac iam quidem suprà, quam rationem lex talionis ad ius

Universidad de Deusto
Biblioteca

haberet, explicauimus. Verùm hoc ignorare non debemus, hoc ius quod quærimus, & omnino ac simpliciter ius esse, & ciuile ius esse. Ius autem ciuile est inter socios vitæ, vt abundè omnia suppetant, eósque liberos & æquales, vel proportione vel numero. Itaque inter quos hoc non est, inter eos ius ciuile non est, sed quoddam par ac simile. Inter eos enim iuris communio est, inter quos est legis communio. Legis porrò cõmunio inter eos est, inter quos iniustitia. Iudicium enim iuris & iniuriæ diiudicatio est. Inter quos autem iniustitia est, inter eos iniuriæ faciendæ locus est. Sed inter quos iniuriæ faciendæ locus est, non est etiam inter eos omnes locus iniustitiæ: quæ quidem tum est, cùm sibi ipsi plus eorum quæ simpliciter bona sunt, tribuit, & eorũ quæ simpliciter mala sunt, minus. Idcirco non hominem imperare sinimus, sed rationem: quòd hæc sibi ille sumit, sitq; tyrannus. Est autem custos, conseruatórque iuris, magistratus: quòd si iuris, & æquabilitatis. Quoniam autem si iustus sit quispiã, nihil sibi plus æquo sumit & attribuit (neque enim sibi vnquam plus tribuit, quàm aliis, eorum quæ simpliciter bona sunt, nisi penes eũ sit quæ proportione spectatur maior dignitas) idcirco quæcunque agit, ad aliorum commoda refert. Ob eámque causam in bonis alienis (vt suprà diximus) iustitiam numerant. Danda igitur merces aliqua est: quæ cùm sint honos & gloria, quibus hæc non sunt satis magna præmia, tyranni efficiuntur. Ius verò domini in seruos, & patris in liberos, licet simile sit, non idem est quod illa. Neque enim in res suas locus est iniustitiæ, quæ simpliciter ita dicitur. Atqui possessio cuiusq;, ac liberi quoad adoleuerint, & de patris potestate exierint,

quasi partes quædam ipsius censentur: sibi autem nemo de industria vult obesse: ideóque non est cuiquã erga seipsum iniustitiæ locus. Quare nec ius ciuile, nec iniuria. Hæc enim lege dicebamus constare, intérque eos omnino locũ habere, inter quos naturâ legis communio est. Qui quoniam sunt ij inter quos æquabilis quædam est imperandi parendíque vicissitudo, idcirco inter virum & vxorem potius, quàm inter patrem & liberos, dominum & seruos communio iuris est. Nam hoc ius est, quod domesticum & familiare dicitur: quod aliud est atque ciuile.

Ciuile autem ius aliud naturale est, aliud legitimũ. Naturale est, cuius vis eadem est apud omnes, non quòd sic videatur, aut secus. Legitimũ autem id appellatur, quod initio nihil interfuit, sic an secus fieret: cùm autem latum positúmque est, iam interest. Veluti captiuos mina redimi, aut capram immolare, non duas oues: præterea quæ lege cauta sunt de rebus singulis, vt Brasidæ sacra facere: & quæ publicis decretis sancita sunt. Atque omnia iura, quorũdam quidẽ opinione, in hoc secundo genere sunt, propterea quòd ea quæ naturalia sunt, immutabilia sunt, & vbique idem valent (vt ignis & hîc & apud Persas vrit) iura autem mutari conspiciuntur. Sed non ita est omnino, verùm quodam modo. Nam apud deos quidem certè nusquam mutabile est, quod natura est insitum: apud nos autem quædam certè à natura insita & tributa mutantur, etiam si non omnia. Nec minus tamen aliud natura constat, aliud non natura. Quæ verò censenda sint, naturæ eorum quæ secus etiam atq; sunt, euenire possunt, quæq; non natura, sed pacto & lege constare (siquidem vtraque pariter sunt mu- Cap. 7.

Universidad de Deusto
Biblioteca

tabilia) hinc perſpici licebit,atque ad cætera omnia eadem diſtinctio accommodabitur. quòd cùm robuſtior ſit dextra natura,tamẽ fieri poteſt,vt omnes ſint, vt ſic dicam, ambidextri.Porrò quę iura hominum inſtituto conſtant,& vtilitate diriguntur,ſimilia ſunt menſuris . Neque enim vbique terrarum pares ſunt vini triticíque menſurę:ſed quo in loco emuntur, maiores: vbi venduntur, minores . Itémque iura non naturalia, ſed humana, non idem vbique valent: quando ne ciuitatis quidem regendæ vna ſeruatur apud omnes ratio : tametſi vna quædam ſit quæ vbiq; optima ſecundum naturam ducitur . Iura autem & legitima quæq; eandem ad ſingula quæ aguntur,habent rationem, quã res vniuerſæ ad ſingulas . Quæ enim geruntur, multa ſunt: illorum vnumquodque eſt vnum,quoniam vniuerſum quid & totum eſt. Differt autem ab eo quod iniuſtum eſt,iniuria,& iure factum à iure eóve quod iuſtũ eſt. Quod enim iniuſtum eſt,omne eſt vel natura vel inſtituto : quod ipſum poſteaquam factum eſt,iniuria dicitur: prius quàm geſtum ſit,nondum iniuria eſt,ſed iniuſtum: quod quidem cum factum eſt,iniuria eſt.Eadémque ratio eſt in eo quod iure factum eſt, quod Græcis eſt δικαίωμα . Sed tamen quod commune eſt,magis δικαιοπράγημα dicitur: δικαίωμα autem,iniuriæ emendatio . Quorum omnium quæ, quótque ſint genera,quibúſque in rebus verſentur,poſtea videbimus.

Cap.8. Sed cùm ea quæ iuſta ſunt, quæque iniuſta, ea ſint quæ expoſuimus: tum quiſq; facit iniuſtè aut iuſtè, cùm voluntate ſua facit : cùm inuitus, nec iniuſtè, nec iuſtè facit, niſi ex accidente:quòd ea gerat,quibus vt iuſta ſint aut iniuſta accidit.Voluntate igitur,eóque quod ſit prę́ter volũtatem,

iniuria, & iuſtè factum definita ſunt. Cùm enim à voluntate proficiſcitur,tum & in vitio eſt, & ſimul iniuria eſt. Ergo aliquid iniuſtũ eſt,quod non idem iniuria eſt,niſi voluntas acceſſerit. Dico autem voluntarium id quod in ſua quiſque (vt antè diximus) poteſtate poſitum,ſciens agit: nec eum ignorãs,in quo verſetur actio,nec quo inſtrumento agat, nec finem ipſum:vt verbi cauſa, quem verberet, quo inſtrumento, & qua de cauſa verberet : atque illa non ex accidente, aut vi faciat : veluti ſi quis arrepta manu alterius alium pulſet,non faciat ille ſua voluntate: quandoquidem in eo id ſitum non eſt. Poteſt autem accidere, vt pater ſit qui pulſetur,cùm tamen is qui pulſat , hominem eſſe cognoſcat,aut quempiam eorũ qui adſunt,patrem autem eſſe neſciat. Quod idem & in fine,& in tota actione conſiderandum eſt. At quod quiſque ignorans facit, aut ſi minus ignorat,non eſt in eius poteſtate,aut vi cogitur: id demũ eſt quod quis inuitus facere dicitur . Multa enim eorũ etiam quæ naturæ neceſsitas adfert,ſcientes & gerimus & ſuſtinemus : quorum nihil nec voluntarium eſt , nec præter voluntatem:vt ſeneſcere aut mori.Cadit autem pariter in iuſta & iniuſta illud per accidens . Etenim ſi reddat depoſitum quis inuitus aut metu coactus , is non eſt dicendus res iuſtas facere,nec iuſtè agere,niſi ex accidente. Itémque qui coactus aut inuitus depoſitum non reddiderit , non eſt dicendus iniuriam facere aut agere quæ iniuſta ſunt , niſi ex accidente. Eorum autem quæ voluntaria ſunt,quædã conſultò agimus,quædam inconſultó. Conſultò,cùm anteceſsit deliberatio:inconſultò,cùm non præceſsit deliberatio.Cùm autem in vitę humanæ ſocietate tria ſint noxarum genera,

Universidad de Deusto
Biblioteca

quæ per imprudentiam geruntur, peccata sunt: cùm admiserit in eum, de quo nihil tale cogitarat, nec quo id instrumẽto ageret, neque quid, quáq; de causa faceret. Aut enim voluit non pulsare, aut non quo pulsauit, aut nõ eum quem pulsauit, aut non ea de causa quam putabat: sed fortè fortuna accidit secus quàm putarat: veluti non vt vulnus infligeret, sed vt pũgeret, aut non quẽ putarat, aut non quemadmodum volebat. Cùm ergo inopinatò nocetur, infortunium dicitur. Cùm autem non inopinatò, sed tamen absq; dolo & malitia, peccatum nominatur. Tum enim peccat quispiam, cùm in eo positum est causæ principium. Infortunio autem agit, cùm extra est principium. At cùm sciens quidẽ, sed re minus deliberata, iniuria dicitur. Quo in genere sunt ea quæ per iram fiũt, aut aliis animi perturbationibus, quæ cùm necessariæ sint, aut naturales, in homines cadere solẽt. Nam qui iis incitati, nocẽt aliis ac delinquũt, faciunt illi quidem iniuriam, ac rectè iniuriarum nomine dicuntur quæ ita fiunt: nec tamen sunt propter hæc iniusti nec improbi habendi. Neque enim malitioſè damnum illatum est. At cùm cogitatò & consultò nocetur, tum iniustus & improbus habendus est. Itaque rectè ea quæ per iram fiunt, iudicantur non fieri de industria: quippe cùm non is author & caput mali sit qui ira incitatus facit, sed qui incitauit. Præterea non id quæritur, cùm quis iratus nocuit, vtrum factum sit nécne, sed vtrum iure: quoniam ira non nisi ex obiecta iniustitiæ specie nascitur. Neque enim hic de facto controuersia est, sicut in hominum conuentionibus inter se: in quibus necesse est alterum improbum esse, nisi forte per obliuionem faciant, sed concesso facto, omnis de iure cõ-

troversia est. At qui dolum adhibuit, non facit imprudens. Quocirca alter sibi factam iniuriam putat, alter nõ putat. Quòd si consultò noceat, iniustè agit: & qui huiusmodi tãdem iniurias infert, iniustus est habendus: quando à iusta proportione, aut æquitate discesserit. Itémque iustus is, qui consultò rem iustam gerit: iustam autem rem gerit, iustéve agit, si modò sponte. Eorum autem quæ fiunt nobis inuitis, alia venia digna sunt, alia non digna. In quibus enim homines non modò imprudentes, sed etiam per ignorationem delinquunt, in iis veniæ locus esse debet. Quæ autem non per ignorationem agunt, sed imprudentes propter animi perturbationem nec naturalem nec humanam, iis nullo modo ignoscendum est.

Sed hîc quærat aliquis, satísne accuratè de accipienda faciendáque iniuria disseruerimus. Ac primùm, vtrum sic est, vt Euripides absurdè dixit, Cap. 9.

Quid sit cur natus matrem occiderim meam?
Breuis quidem non longa sit defensio,
Volens volentem, vel volentem non volens.

Vtrum inquam fieri possit, vt sua quis voluntate iniuriam accipiat, an nõ possit: sed totum hoc præter voluntatem sit, quemadmodum facere iniuriam, voluntatis? Et vtrum totum est huius vel illius generis, quemadmodum omnis iniuriæ voluntaria est illatio: an verò partim voluntatis est, partim non est? Quod idem de obtinẽdo iure quæri potest: nam iustè agere, omne à voluntate proficiscitur. Itaque consentaneum est eodem modo ista duo iniuriam accipere, & ius suum obtinere, respicere sua contraria, vt sit vtrunque voluntatis, vel neutrum. Nam ius suum obtinere, omne vo

Universidad de Deusto
Biblioteca

luntarium esse, absurdum est. Sunt enim quibus inuitis ius suum tribuitur. Alioqui hoc etiam cuipiam dubium videatur, vtrum qui iniusti aliquid tolerat, etiam accipiat iniuriam? An verò vt in faciendo, sic etiam in perferendo res se habet? fieri enim potest, vt ex accidente sit quispiam iuris & agendo & patiendo particeps. quod idem in rebus iniustis posse accidere planum est. Neque enim idem est, quæ iniusta sunt facere, quod iniuriam facere: nec quæ iusta sunt ferre, quod accipere iniuriam. Eadémque est ratio tribuendi obtinendíque iuris. Vt enim iniuria accipi nō potest, nisi sit qui inferat: sic nec ius tribui, nisi sit qui tribuat. Quòd si simpliciter iniuriam facere, est alicui sua sponte nocere: ac sponte quidem ita, vt sciat & cui noceat, & quamobrem, & quo quasi instrumento noceat: impotentes autem sponte ac voluntate sua de se ipsi malè merentur: efficitur vt sponte accipiatur iniuria, & sibi quis sponte iniuriam inferat. Est autem hoc vnum eorum quæ quærebamus, vtrū fieri possit, vt quis sibi ipse faciat iniuriam. Iam verò sponte etiam aliquis per impotentiam damno afficiei ab alio volente possit. Ergo fieri potest, vt voluntate sua quis iniuriam accipiat. An non rectè explicata definitio est, addendúmque est præter illa (obesse quempiam scientem cui noceat, quare, quoque modo noceat) contra illius cui obsit voluntatem. Læditur ergo quis sponte sua, & rem iniustam perfert: at iniuriam nemo sua sponte accipit. Nemo enim vult, ne impotentes quidem: sed quicquid faciunt, id omne contrà ac volūt, faciunt. Neque enim vult quisquā, quod bonum esse non arbitretur. Impotēs verò facit, quod sentit non esse faciēdum. Nec verò qui sua dedit (quemadmodū

Homerus ait de Glauco qui cum Diomede permutauit,

Ære laboratis auro radiantia: nouem

Æstimata bobus pro fortè valentibu' centum) iniuriā accipit: quandoquidem vt det, in ipsius situm est potestate. At non est in cuiusquam situm potestate, vt iniuriam accipiat: sed alter sit oportet qui inferat. Illud ergo iam apparet, iniuriam sua sponte neminē accipere. Iam verò hic explicare liceat duo ex iis quæ ad hoc nostrum institutum pertinent, vter tandem iniuriam facit, ísne qui plus tribuit cōtra dignitatem, an is cui tribuitur? Et vtrum fieri potest, vt quispiam sibi ipse iniuriā inferat. Si enim ita sit illud quod prius dictum est, atque adeò is qui tribuit, non qui plus accipit, facit iniuriam: si quis alteri plus tribuat, quàm sibi sciens & volens (id quod vsuuenit modestis: siquidem vir probus de iure suo decedere solet) is profectò sibi ipse facit iniuriam. An ne hoc quidem simplex est? plus enim sibi sumit alterius boni, vt gloriæ, si ita res ferat, vel eius quod simpliciter honestum est. Adde quòd solui etiam illud potest per definitionem eius quod est inferre iniuriam. Nihil enim ei accidit contra ipsius voluntatem. Ergo nō si minus sumat, idcirco accipiat iniuriam, sed id modò dici potest, quod damno afficitur ac læditur. Hoc verò etiam apparet, eum qui diuidit ac dispertit, inferre aliis iniuriam, non eum semper ad quem peruenit quod plus est. Neq; enim in quo inest quod iniustum est, is iniuriam facit, sed is qui hoc efficit sua volūtate. Hoc autem est vnde sumit initium actio, quòd in eo est qui diuidit, non in eo qui accipit. Præterea si facere multis modis dicatur, fieri potest vt & res inanimę, & manus, & seruus iussu domini interficiant, nec tum fa-

Universidad de Deusto
Biblioteca

ciant iniuriam: cùm interim res iniustas faciant. Præterea si quis imprudens ignarúsue iudicium tulit, non faciat ex iure legitimo iniuriam, nec iniustum sit iudicium: est tamen alio quodam modo iniustum. Aliud enim est ius legitimũ, aliud primum. Sin autem sciens & prudens iniustè iudicauit, iniustus habendus, quòd ad eum plus peruenerit vel gratiæ vel vindictæ. Perinde igitur ac si in partem venerit sceleris & iniuriæ, qui etiam his de causis iniquum fert iudicium, plus adipiscitur. Nam qui illis inductus agrum adiudicauit, non agrum accepit, sed argentũ. Homines autem in sua potestate esse putant, vt faciant iniuriam: ideóque facile esse, iustum esse: sed non ita est. Nã & cum vicini vxore concumbere, & verberare proximos, & largiri manu argentum, facile est, & in eorum potestate situm: at verò ita animo affectos hæc ipsa præstare omnia, nec facile, nec in eis situm est. Similitérque iusta quæ sunt cognosse, & quæ iniusta, in nulla parte sapientiæ ponũt: propterea quòd non sint difficilia cognitu quæ leges iubent aut vetant. Sed hæc non sunt in iustis numeranda, nisi ex accidente: verùm ita demum iusta sunt, si quodam modo agantur, certóque quodam modo tribuantur. Quod quidem præstare multò maioris negotij est, quàm quæ salubria sunt, tenere & cõprehendere. Nam illic quoque mel, vinum, veratrum, adustionem, incisionem nosse facile est: at ea quemadmodum accommodatè ad sanitatem adhibenda sint, scire, & cui, & quando, tam difficile est, quàm verè medici nomen obtinere. Ob eámque causam iusti hominis aiunt esse nihilominus facere iniuriam: quòd nihilo minus iustus vir, immò verò magis possit harum vnumquodque agere. Etenim &

alienam vxorem stuprare, & alium verberare posse: & fortem, clypeum abiicere, & dato tergo quo libuerit, fuga elabi. At ignauum esse, & iniuriam facere, non est illa quidem facere nisi ex accidẽte: sed si quis animo certo quodam modo affectus ea faciat. Vt mederi & sanare, non est incidere aut non incidere, potionẽ dare aut non dare, sed certo quodam modo hæc ipsa præstare. Inter eos autem iura locum habent, inter quos eorum quæ simpliciter bona sunt, communio est: vt interim locum in iis habeat exuperantia & defectio. Nam in quibusdam, vt certè in diis, nõ est eorum bonorum immoderata copia. Aliis autem, vt insanabilibus & deprauatis hominibus, nulla ex parte sunt vsui: sed obsunt omnia, aliis prosunt aliqua ex parte: ob eámque causam humanum hoc appellatur.

Sequitur vt de æquitate, æquóque & bono disseramus: quam tandem æquitas ad iustitiam rationem, quã æquum & bonum ad ius habere videantur. Nam qui hæc volet diligenter exquirere, nec idem esse omnino, nec genere diuersa esse videbuntur. Atque interdum quidem æquum & bonum laudamus, & hominem qui eo prẽditus est, laude prosequimur. Vnde etiam ipsum in laude solemus interim in aliis rebus pro bono vsurpare: idq; adeò quod æquius est, melius iudicamus. Aliàs iis qui rationem consectãtur, alienum videatur, æquum & bonum quòd ab eo quod iustum est, diuersum sit, laudabile esse. Aut enim ius virtuti consentaneum non est, aut æquum & bonum, si à iure aliud est: aut si ambo sunt virtuti consentanea, idem sunt. Atque ex his quidem omnis nascitur dubitatio, quæ est de æquo & bono. Quæ consentanea sunt omnia quodam modo, nec vl- Cap. 10.

Universidad de Deusto
Biblioteca

la ex parte inter se pugnant. Nam æquum & bonum cùm sit aliquo iure melius, tum ius ipsum est: nec iam quasi genus quoddam aliud, iure est præstantius. Idem ergo est ius & æquum & bonum. Etenim cùm ambo virtutis sint, tamen præstat multo æquum & bonum. Sed hoc dubitationem adfert, quod cùm æquum & bonum ius sit, nõ tamen ius legitimum est, sed iuris legitimi emendatio. In causa est, quòd lex est generalis omnis: quædam verò sunt de quibus non potest in genere rectè constitui. In quibus ergo est necesse de toto genere dicere, nec id effici rectè potest. id vnum accipit & designat lex, quod plerunque solet contingere, non ignara peccati, & tamẽ rectè lata est. quippe cùm culpa sit non legis aut legislatoris, sed rerum agendarum naturæ, quæ statim est huiusmodi. Cùm ergo de toto genere lex dicit, atque aliquid in iis rebus contra generalem legis comprehensionem existit, tum percõmodè accidit, vt qua parte scriptor legis aliquid prętermisit, ac peccauit generaliter locutus, id quod prętermissum sit, corrigatur. Quod etiam legislator, si adesset, pronunciaret, de eóque si præsciuisset, legem tulisset. Itaque est ius illud quidem, & quodam iure præstantius, non eo tamen quod omnino ac simpliciter ius est, sed eo quod propter sermonem generalem à perfecto aberrat. Atque in eo vis omnis æqui & boni posita est, vt correctio sit legis qua ex parte in ea aliquid desideratur propter generalem sine exceptione comprehensionem. Cur enim lege non caueantur omnia, hæc etiam causa est, quòd de quibusdam omnino lex ferri non potest. Quocirca decretis populiue scitis opus est. Incertæ enim rei ac infinitæ incerta semper & infinita quærenda regula est, vt Lesbiæ

structuræ plumbea norma solet accommodari. Vt enim pro varia lapidis figura mutatur, nec manet regula: sic rebus vt quæque interueniunt, accommodata esse debent decreta. Ac iam quidem illud perspicuum est, quid sit æquum & bonum, quídque ius, & quo iure sit præstantius. Ex quo etiam apparet, quis sit æquus & bonus vir. Nam qui consulto & obfirmato animi iudicio hæc sequitur, gerítque omnia, quíque non est in malam partem iudex durior, sed de summo iure decedit, etiam si habeat legis præsidiũ, is æquus & bonus est habendus. Et huiusmodi habitus æquitas bonitásue nominatur, quæ eadem iustitia quædam est, non alius animi habitus.

Cap. 12.

Ex iis quæ dicta sunt, perspicuum est, vtrum quis sibi ipse iniuriam facere, nécne potest. Ea enim iusta sunt habẽda, quæ in omni virtute lege sunt constituta. Vt non iubet lex mortem sibi quenquam consciscere: quę verò non iubet, ea profectò vetat. Præterea cùm quis cõtra leges nocet cuipiam non lacessitus, is sponte sua infert iniuriam: hoc verò est sponte facere, si sciat & cui iniuriam faciat, & quomodo. Qui autem ira incitatus se ipse interimit, is sponte contra legem rectam facit, quod lex non permittit. Infert igitur iniuriam. Sed cui tandem? An reipublicæ, non sibi? quandoquidem sponte sua mortem perfert: nemo autem sua spõte accipit iniuriam. Quapropter multa etiam à repub. constituta est, & ignominia quædam comparata in eum qui se ipse interfecerit: tanquam violarit rempub. Iam verò in eo iniuriarum genere, ex quo iniustus modò quis habetur, non omnino improbus, fieri non potest vt sibi quis faciat iniuriam (est enim hoc genus ab illo diuersum: quandoquidem

Universidad de Deusto
Biblioteca

vir iniustus certo quodam genere improbus sit, vt ignauus, ac non vt is qui omni scelere sit contaminatus) in illo inquã iniuriarum genere non facit sibi quispiam iniuriam, alioqui simul eidem & adimeretur idem & adderetur: quod fieri non potest: sed inter plures iuris & iniuriæ necesse est semper esse communionem. Præterea iniuriam facit quisque, cùm & sponte lædit, & consulto, & prior: nam qui ab altero iniuria affectus, par refert, is iniuriam minimè facere videtur. At qui sibi ipse faciat iniuriam, simul eadem & faciat & patiatur. Præterea fieret alicui sua voluntate iniuria. Ad hæc nemo quenquam afficit iniuria, quin illa iniuria vno quodam genere ex iis quæ singulatim appellantur suo quodam nomine, contineatur. At qui nemo vxori suæ stuprum inferre dicitur, nemo parentem suum perfodere, nemo sua furari. Postremò, vt rem vno verbo siniam, hoc ipsum sibi aliquem facere iniuriam, dilui ac refelli potest ex ea definitione quæ tradita est de accipienda sponte iniuria. Illud autem etiam perspicuum est, cùm vtraque mala sint, facere scilicet iniuriam & accipere (hoc enim est plus, illud minus obtinere, quàm quod medio continetur: quod est veluti in medicina, salubre, in gymnastica id quo bona corporis habitudo continetur) tum verò deterius esse facere iniuriam. Etenim facere iniuriã cum scelere coniunctum esse, & vitio dandum esse dicebamus: cum scelere inquam vel summo & absoluto, vel ei proximo. neque enim quicquid voluntarium est, omne cum iniustitia coniunctum est. At verò iniuriam accipere, scelere vacat & iniustitia. Est igitur per se leuius malum, iniuriã accipere, quàm inferre: ex accidente nihil prohibet esse gra-

uius. Verùm quod tale est, omne ars negligit. Veluti grauiorem esse morbum pleuritidem statuit, quàm pedis offensionem: quanquam possit hæc fortuito maior existere. Vt si quempiam acciderit ob pedis offensionem cecidisse, & in manus hostium venisse & interfectum esse. Porrò autẽ per similitudinem & translationem quandam, ius quoddam esse dicitur, non nobis in nos ipsos, sed aliquarum partium in alias nostri partes: neque id ex omnis iuris similitudine ducitur, sed ex herili aut domestico. His enim ipsis rationibus differt pars animi, quæ rationis est particeps, ab ea quæ expers est. In quæ intuentibus, videbitur posse iniustitia in seipsum locum habere, quòd in iis partibus contra suas appetitiones aliquid perferre, vsuuenire potest: quare inter eas, vt inter eam quæ imperet, & eam quæ obtemperet, iuris cuiusdam esse communionem. Ac de iustitia quidem, cæterisque virtutibus, quæ ad mores pertinent, hoc modo explicatum sit.

Universidad de Deusto
Biblioteca

Aristotelis Ethicorum liber sextus.

Cap.1.

QVoniam autem suprà à nobis dictum est, medium tenendum esse, nõ exuperantiam & defectionem: medium porrò est, vt recta ratio præscribit: de hoc ipso sequitur vt disseramus. Est enim in omnibus quos diximus habitibus, haud secus quàm in aliis, scopus quidam propositus: quem is intuens, qui ratione ducitur ad agendum, aut contentionem aut remissionẽ adhibet: ac terminus quidam est mediocritatum, quas nos inter nimium & parum sitas ex rectæ rationis præscripto dicimus: Quæ vera est illa quidem oratio, sed parum aperta & explicata. Etenim in aliis studiis, in quibus cernitur scientia, hoc verè licet dicere, non plus minúsve laboris, quàm sat sit, suscipiendum esse, nec laborem etiam & industriam remittendam: verùm modum in iis tenendum esse, & omnia conuenienter rectè rationi facienda. Verùm qui hoc solùm teneat, nihilo sit doctior futurus: Non magis quàm si dum quæruntur, quænam corpori alimenta sint exhibenda, aliquis respondeat, ea omnia quę medicina iubeat, atque is qui sit ea præditus. Quapropter & in habitibus animi non solùm oportet id verè dictum esse, sed explicatum etiam quænam sit

recta ratio, & quis eius terminus. Animi igitur virtutes diuisimus, aliásque morum esse diximus, alias rationis cogitationísve. Ac de iis quidem, quæ ad mores pertinẽt, disseruimus. Nunc de cæteris dicemus, cùm pauca de animo dixerimus. Suprà dictum est duas esse partes animi: Vnã rationis participem, expertem alteram. Nunc eodem modo pars ea quæ compos est rationis, distribuenda est. Atque nobis illud initio subiiciẽdum, duas esse rationis participes. Vnam, qua res contemplamur eas, quarum principia secus euenire non possunt. Alteram, qua ea quæ possunt. Ad ea enim quæ genere differunt, intelligenda, partes animi genere differentes rectè attribuuntur: siquidem eis rerum inest cognitio similitudine quadam & conuenientia. Appelletur autem altera vis sciendi: ratiocinandi colligendique altera: quoniam deliberare & ratiocinari idem valent. nemo verò de iis consultat, quæ secus accidere nõ possunt. Est igitur ratiocinandi facultas, vna quædam pars illius partis animi quæ rationis particeps dicitur. Videndum ergo est, quis tandem sit vtriusque optimus habitus: quoniam in eo vtriusque virtus cernitur. Virtus autem ad suum quæque opus officiúmque accommodatur.

Cap.2.

Sunt autem in animo tria, quæ in actione ac veritate dominantur, Sensus, mens, appetitus: quorum sensus nullius est initium actionis. Quod ex eo intelligitur, quia belluæ sunt illæ quidem sensus participes, actionis non sunt. Quòd autem sunt in mentis actione affirmatio & negatio, hoc sunt in appetitu adeptio & fuga. Quare quoniam virtus quæ ad mores pertinet, habitus est agendi consilio constans: agendi autem consilium appetitio est, quam antegressa est

Universidad de Deusto
Biblioteca

deliberatio: ne cesse est ob eam causam & veram esse rationem, & rectum appetitum: si quidem probum sit agendi institutum: ac eadem quę ratio iudicarit, appetitionem persequi. Atque illa quidem est mentis actio, & veritas quae ad actionem pertinet. At verò mentis eius quæ cognitione cernitur, non actione aut effectione, omnis est in falso & vero posita præstantia & vitiositas. Omnis enim cogitandi facultatis hoc opus proprium est. Illius verò rationis cogitationisve quæ ad agendum pertinet, propria est appetitioni rectæ congruens veritas. Est igitur consilium, agendive propositum, omnis actionis principium, vt ex quo motio nascitur, non vt finis, & id cuius gratia res agitur. Consilij autem principium, appetitio est, atque ea ratio quæ ad finem aliquem pertinet. Quocirca nec sine mente & cogitatione, nec sine appetitione quæ moribus sit confirmata, esse agendi propositum vllo modo potest. Sublatis enim mentis actione & more, rectè factis & contrariis inter actiones humanas nihil loci relinquitur. Nihil autem ipsa mentis actio cogitatióve commouet, nisi ea quæ ad finem spectat, & ad res agendas pertinet. Nam ei etiam, quæ in faciendo occupata est, hęc imperat. Alicuius enim gratia faciunt omnes, qui opus aliquod effectum reddere volunt: nec finis in eo statuitur omnino, quod sub effectionẽ cadit, sed ipsum aliò semper refertur, éstque semper alicuius, id quod effectũ est. At quod sub actionem cadit, non item. Hic enim non alius finis spectatur, quàm ipsa recta actio: appetitio autem est ipsius finis. Quapropter ipsum agẽdi consilium, aut mens est atque ratio appetens, aut appetitio à mente & ratione profecta. Atque illud principium est, à quo homo maximè

est homo. Eorum verò quę præterita sunt, omnino nihil cõsilio suscipitur. Veluti nemo consiliũ capit Iliũ expugnasse. Neq; enim quisquã de præteritis deliberat, sed de futuris, iisque adeò quæ fieri possunt. Quod autẽ factũ est, ac præteriit, nõ potest esse non factum. Itaque præclarè hoc Agatho,

Tantùm dei illud est negatum numini,
Quæ facta sunt semel, non facta reddere.

Vtriusque ergo partis ratione vtentis & cogitatione proprium opus est veritas. Vnde fit vt quibus habitibus vtraque pars verum maximè enunciat, virtutes sint vtriusque habendæ. De quibus repetito altius principio disseremus.

Sint igitur quinque numero, quibus animus verum enunciat, vel affirmando vel negando, Ars, scientia, prudẽtia, sapientia, intelligentia. Fieri enim potest, vt etiam falsum existimatione & opinione dicatur. Ac scientia quidẽ quid sit, hinc perspicuum est (si accuratè ac subtiliter rem exquirere, non consectari similitudines placet) quòd omnes existimamus, quæ scimus, secus euenire non posse. Quæ autem aliter possunt, ea cùm absunt à contemplatione, & desierunt animo cerni & consyderari, sint, nécne sint, incertũ est. Quod ergo sub scientiam cadit, id omne necessarium est, & ea re æternum. Quæ enim sunt planè & simpliciter necessaria, sunt sempiterna omnia. Quæ autem æterna sunt, eadem nec oriri nec interire possunt. Præterea scientia omnis doceri videtur posse, & quicquid sub scientiam cadit, perdisci. Atqui ex anteceptis animo rei informationibus (quemadmodum in Analyticis docuimus) omnis doctrina gignitur. Alia enim inductione, alia ratiocinatione comparatur. Ac inductione quidem principia & res vni- Cap. 3.

Universidad de Deusto
Biblioteca

uersæ colliguntur. Ratiocinatio verò à rebus generalibus & vniuersis progreditur. Sunt ergo principia, ex quibus constat ratiocinatio: quæ eadem concludi ratiocinatione non possunt. Ergo inductione possunt. Est igitur scientia, habitus demonstratiuus, & cætera omnia quæ in Analyticis in definitione adiecimus. Cùm enim assentitur quisque certo quodã modo, habétque penitus cognita principia, tum scire rem dicitur. Etenim si ea non habeat magis cognita, quàm conclusionem, incertam ac fortuitam habebit scientiam. Ac de scientia quidem sic dictum sit.

Cap. 4. Quod autem aliter cadere potest, eius est aliquid, quod sub effectionem, & aliquid quod sub actionem cadit. Est ſq; aliud effectio, aliud actio. Quorum probatio etiam ex disputationibus ἐξωτερικοῖς petenda est. Itaque habitus etiam is, qui in agendo cum ratione positus est, ab eo differt, qui ratione adhibita in efficiendo occupatus est: & neuter ab altero continetur. Neque enim actio effectio est, neque effectio est actio. Et quoniam architectura, quædam ars est, nec aliud omnino quàm habitus quidam cum ratione efficiens: neque ars vlla est quæ nõ sit habitus in faciendo cum ratione positus: neque habitus huiusmodi vllus, qui ars non sit, efficitur vt ars & habitus cum ratione vera in faciendo positus idem sint. Porrò ars omnis in ortu versatur, ídque vnum molitur & spectat, quemadmodum efficiatur quicque eorum quæ & esse & non esse possunt: quorúmq; principium situm est in eo qui facit, non in eo quod efficitur. Non enim tractat ars ea, quæ sunt vel fiunt necessario, nec in iis quæ sunt, secũdum naturam versatur. Continẽt enim principium hæc in seipsis omnia. Quoniam autem effectio

& actio inter se diuersæ sunt, necesse est artem effectionis esse, non actionis. Quodam etiam modo in eisdem rebus ars & fortuna versatur, vt placet Agathoni,

„ Fortuna chara est arti, ars fortunæ quoque.

Est igitur ars, habitus, vt dictum est, aliquid vera cum ratione efficiendi. Inertia contrà, habitus cum ratione falsa faciendi quippiam, quod aliter euenire potest.

Prudentia verò quid sit, ita intelligemus, si quos nominamus, prudentes cognorimus. Ac prudentes quidem videntur esse, qui rectè consilium in iis capere possint quæ sibi bona atque vtilia sunt, non id quidem in parte aliqua, veluti quę ad valetudinem aut vires, sed omnino ad bene viuendi rationem. Quod ex eo velut signo intelligi potest, quia prudentes in re aliqua dicimus, cùm rationem bene ineunt, quo ad bonum aliquem finem perueniant in iis quidem quæ arte non efficiuntur. Quocirca prudens omnino erit qui in consilij capiendi deliberatione plurimum valet. Porrò autem nemo deliberat de iis quæ aliter euenire non possunt, neque de iis quæ à se præstari non possunt. Itaque si scientia omnis demonstratione acquiritur, demonstratio autem ad ea nulla adhibetur, quorum principia secus possunt euenire (ea enim omnia etiam euenire aliter queunt) quæ autem necessario eueniunt, non cadunt in deliberationem: efficitur vt nec scientia, nec ars possit esse prudentia. Scientia quidem, quia quod subiectum est sub actionem, aliter euenire potest. Ars verò, quia alius actioni, alius effectioni finis est propositus. Relinquitur ergo, vt sit habitus verus cum ratione agendi in iis quę hominibus bona sunt & mala. Nam effectioni alius est quidam propositus finis: actio- Cap. 5.

Universidad de Deusto
Biblioteca

ni non item. Est enim ipsa honesta actio, finis. Ob eámque causam Periclem cæterósque tales homines prudentes existimamus, quòd suę aliorúmque vtilitati consulere possunt. Ex hoc porrò genere esse & rei familiaris, & Reipub. administrandæ peritos homines arbitramur. Vnde etiam σωφροσύνη Græco nomine (Latini temperantiam vocant) sic appellata est, ὡς σώζουσα τὴν φρόνησιν, id est, quasi conseruatrix prudentiæ. Conseruat autem hanc ipsam illa animi comprehensionem. Neque enim omnem animi comprehensionem labefactat, neque peruertit voluptas aut dolor, vt hanc, Triangulum duobus rectis pares angulos habere, sed eas duntaxat, quæ in eo quod sub actionem cadit, versantur. Rerum enim agendarum principia sunt, ipsi fines quorum causa res aguntur. Cuius autem à voluptate aut dolore corruptus est & deprauatus animus, ei statim principium non apparet, neque ei videntur huius causa, & propter hoc expetenda gerendáque omnia. Est enim in vitio magna vis ad labefactandum principium. Quapropter necesse est prudẽtiam habitum esse vera cum ratione in bonorum humanorũ actione versantem. Sed est arti sua quædam virtus: prudentia non est. Et qui in arte, sua spõte aberrarit, præstantior est, in prudentia minus: quemadmodum etiam in virtutibus contingit. Perspicuum est igitur virtutem eam esse, non artem. Cúmque animi partes duę sint rationis participes, erit ipsa prudẽtia alterius virtus: nẽpe eius in qua inest opinandi facultas. In iis enim quæ secus cadere possunt, & opinio versatur & prudentia. Neq; verò est tãtum habitus cũ ratione cõiũctus: ídq; potest ex eo intelligi, q̃ huiusmodi habit' obliuione deletur, prudẽtia nõ deletur.

Quoniam autem scientia, rerum est vniuersarum comprehensio, earúmque quæ sunt necessariæ: quoniámq; principia quædam sunt eorum quæ demonstratione concluduntur, atque adeò omnis scientia (ratione enim progreditur omnis scientia) profectò necesse est principium eius rei quæ sub scientiam subiecta est, neque scientia, neque arte, neq; prudentia comprehendi. Nam quod scientia comprehẽditur, demonstratione concluditur. Illæ verò in iis rebus versantur, quæ aliter euenire possunt. Nec sapientia ergo est quæ in iis principiis cernitur: quandoquidem in nonnullis rebus vtitur sapiens demonstratione. Si ergo scientia, prudentia, sapientia & intelligẽtia eæ res sunt, quibus verum enunciamus, nec vnquam mentimur, in iis rebus quæ vel possunt, vel non possunt aliter cadere: eorum autem trium nulli principiorum cognitio tribuatur (tria dico, scientiam, sapientiam & prudentiam) relinquitur vt principiorum intelligentia sit. Cap. 6.

Sapientiam verò in ipsis quidem artibus, iis tribuere solemus qui in quaque arte excellunt maximé. Vt Phidiam sapientem lapidum sculptorem, & Polycletum statuarium sapientem, nominamus. In quo sapiẽtiæ nomine nihil aliud significamus, quàm artis virtutem & excellẽtiam. Verùm quosdam omnino sapientes esse existimamus, non aliqua ex parte, nec aliqua alia in re sapientes, vt loquitur Homerus in Margite, Cap. 7.

Adiis nec fossor factus, nec durus arator,
Nec re alia sapiens.

Quapropter perspicuũ est omnium sciẽtiarũ accuratissimã ac certissimã esse sapientiam. Ergo sapientis est nõ solùm ea

Universidad de Deusto
Biblioteca

intelligere quæ ex principiis concluduntur, sed etiam principiorum veritatem exquirere, ac de iis verè loqui: vt sit sapientia, intelligentia & scientia: atque adeò scientia quæ velut capitis locum obtinens, in iis versatur quæ sunt in rerum natura præstantissima. Absurda enim sit illius sentẽtia qui ciuilem scientiam, aut prudentiam omnium optimã esse existimet: nisi homo dicatur res præstantissima omniũ quæ in mundo sunt. Quòd si salubre & bonum hominibus aliud est atque piscibus: album autem & rectum idem est semper: certè omnes idem semper esse constituent, quod sapientis nomine appellatur: quod verò prudentis nomine dicitur, aliud atque aliud. Quicquid enim est quod rectè rebus rationibúsque suis consulit, & singula quæ ad se pertinent, rectè prospicit, id omnes prudentis nomine appellant: ac prudenti hæc vna datur velut prouincia, vt illa ipsa rectè prospiciat. Idcirco belluas etiam quasdam prudentes esse dicunt: eas scilicet omnes quæ videntur vi quadã præditæ ea prouidendi quæ ad suam vitam tuendam pertinẽt. Ciuilem igitur scientiam non esse idem quod sapientiam perspicuum est. Nam si eam sapientiam statuant, quæ suis cuiusque emolumentis vtilitatibúsque seruiat, multæ sunt futuræ sapientiæ. Neque enim vna eadémque in commodis procurandis occupata est omnium animantium, sed alia atque alia in vnoquoque genere. Nisi forte vna etiam medicina sit omnium rerum. Neque verò quòd homo præstantissimum esse omnium animalium dicatur, quicquam interest. Sunt enim homine alia multò diuiniora naturâ: quo in genere sunt ea quæ maximè collucent, ex quibus cõstat mundus. Ex iis ergo quæ dicta sunt, apparet sapiẽtiam

esse & scientiam & intelligentiam eorum quæ sunt naturâ præstantissima. Quocirca Anaxagoram, Thaletem, cæterósque tales sapientes nominant, prudẽtes non item: cùm eos cernant quæ ipsis vtilia sunt ignorare. Quos eosdẽ tenere ac scire aiunt res singulares & eximias illas quidem & admirabiles & arduas & diuinas, sed inutiles, quòd ea non quærant quæ hominibus bona sunt. At prudentia in bonis humanis occupata est, iísque omnibus quæ in deliberationem cadunt. Prudentis enim maximè proprium munus esse dicimus bene deliberare. De iis autem nemo deliberat, quæ secus cadere non possunt: neque de iis quæ ad finem aliquem non referuntur, atque hunc bonum quoddam quod sub actionem cadat. Omnino autem ac simpliciter is consultus homo est, qui ratione potest, quod homini in rebus agendis sit optimum, exquirere. Neque verò in vniuersis modò rebus prudentia versatur, sed notæ etiam esse debent res singulæ: quippe cùm in agendo posita sit. In rebus autem singulis omnis actio consistit. Vnde etiam fit, vt ad res agendas nonnulli sint inscij, scientibus instructiores: vt cæteris etiam in rebus vsuperiti. Nam qui sciat carnes leues esse ad concoquendum faciles & salubres, is si quæ sint leues ignoret, nunquam bonam valetudinẽ efficiet: sed is potius qui auium carnes leues esse & salubres intelligat. Est autem in agendo sita prudẽtia. Vtraque igitur habẽda cognitio est, aut hæc potius. Est verò & hîc quoque quædã quasi architectonice, hoc est, princeps quædam scientia & veluti dominatum ac principatum obtinens.

Sunt autem ciuilis scientia & prudentia idem habitus: Cap. 8.
iis tamen non est eadem essentia. Eius verò quæ in publicis

Universidad de Deusto
Biblioteca

rebus versatur, vna pars quæ quasi architectonice prudentia est, legum ferendarũ facultas dicitur: altera quæ in singulis rebus versatur, commune ciuilis scientiæ nomen obtinet: cuius omne opus est in agendo & consultando. Nam populi decreta quasi extremæ res quædam, in rebus agẽdis numerantur. Itaque hos aiunt solos administrare Rempub. quòd quasi operarij, soli rem gerant. Videtur autem etiam ea potissimùm esse prudentia, qua vni sibi quisque, rebúsq; suis consulit. Atque illa iam commune nomen prudentiæ obtinuit. Aliarum autem vna est quæ ratio rei familiaris, alia quæ legum ferendarum facultas, alia ciuilis scientia dicitur. Atque huius alia pars ad deliberationes, alia ad iudicia pertinet. Ac genus quidem cognitionis in eo quoddam est, vt sibi rebúsque suis sciat quisque consulere. Verùm huius multæ sunt differentiæ. Ac videtur sanè is demum prudẽs qui sibi sapit, ac rebus rationibúsque suis prospicit, in iisque curandis occupatus est. Qui verò in Republ. versantur, πολυπράγμονες, id est, negotiosi & curiosi dicuntur. Vnde Euripides,

Quí nanque prudens? licebat cui procul
Negotiis remoto, sic numerarier
In militum turba reliqua, sortem parem
Vt obtinerem vel cum sapientissimo?

Et illud,

Nam curiosos atque agentes plurima
Odere diui.--

Consulunt enim omnes suæ quisque vtilitati: idque se vnũ agere putant oportere. Qua ex opinione natum est illud de prudẽtibus. Quanquam suis rebus quisque consulere, sub-

lata rei familiaris disciplina & reipub. fortasse non possit. Iam verò sua cuique res quemadmodum administrãda sit, incertum est, idque cuique est, etiam atque etiam considerandũ. Cui rei hoc satis signi est, quòd & geometræ, adéoque mathematici adolescentes fiunt, rerúmque huiusmodi sapientiam consequuntur, prudentes non fiunt. Hoc causæ est, quòd in rebus singulis prudentia cernitur, quarum cognitio vsu comparatur & experientia. At vsu peritus non est adolescens: facit enim diuturnitas temporis experientiam. Nam & hoc quærat aliquis, quid sit causæ cur puer mathematicus effici potest, sapiens vel physicus non potest? An quòd illa abstractione constant, horum verò ab experientia principia oriuntur? Et quòd hæc non quasi sibi certa credunt, sed quasi historiam recitant adolescentes, illorũ non sunt obscuræ definitiones. Præterea in consultando peccatur vel in rebus singulis, vel vniuersis. Aut enim omnes aquas graues, insalubres esse nesciunt, aut hanc vel illam, grauem esse. Prudentiam autem non esse scientiam hinc perspici potest, quòd hæc rerum, vt dixi, extremarum est. Quod enim sub actionem cadit, ex eo genere est. Itaque locum ex aduerso intelligentiæ sibi desumpsit. Intelligentia enim est rerum extremarum, quarum nulla est probatio: hæc verò rerum extremarum est, quarum non est scientia, sed sensus: non is quidem qui in rebus suis ac propriis versatur, sed is quo triangulum sentimus in mathematicis esse in extremo: quoniam illic quoque consistitur. Sed tamen in hoc sensus potius cernitur, quàm prudẽtia: illius, aliud genus est.

Cap. 9.

Discrepat autẽ à deliberando quærere: quoniã quisquis deliberat, quærit. Verùm de εὐβουλίᾳ, hoc est bona delibera-

Universidad de Deusto
Biblioteca

tione, & bene ineundi consilij ratione intelligendum est, quidnam sit. Vtrum scientia aliqua, an opinio, an bona cõiectura, an aliud aliquod genus. Ac scientiam quidem nõ esse hinc perspici potest, quòd homines de iis non quærunt, quæ sciunt. At bona deliberatio, quædam est deliberatio: & quisquis deliberat, quærit, ac ratiocinatur. Nec verò recta coniectura esse potest: quoniam recta coniectura sit & celeriter & sine ratione. Ad deliberandũ autem multum temporis sumitur: atque adeò celeriter aiunt esse agenda quæ deliberauimus, lentè deliberandum. Iam aliud sagacitas est, aliud bona deliberatio. Nam sagacitas est recta quædam coniectura. Neque ergo opinio est bona deliberatio. Sed quoniam qui malè deliberat, peccat: qui verò bene, idem rectè deliberat, perspicuum est bonam deliberationem esse rectum quiddam, non scientiæ tamen neque opinionis. Nam in scientia non spectatur quid rectum, cùm ne prauum quidem. Et opinionis rectitudo, veritas est. Præterea iam definitum est & decretum, id omne de quo est opinio. At sine ratione ac velut subductione, non est bona deliberatio. Quo fit vt cogitatione sit inferior. nondum enim est enunciatio. Etenim opinio non quæstio est, sed iam pronunciatum aliquod. Qui autem deliberat, siue bene, siue malè id faciat, is quærit aliquid & ratiocinatur: sed bona deliberatio, est rectitudo quædam deliberationis. Quare circa primùm quærendum est quid sit deliberatio, & quas in re versetur. Quoniam autem rectitudo multifariam dicitur, perspicuum est, bonam deliberationem non esse id omne quod rectum sit. Nam impotentes & improbi homines quod sibi suaue & iucundum proposuerunt, ratiocinatione consequi possunt: quare rectè eos cõsilium cepisse verum est: sed magnum tamen aliquod malum acceperunt. Atqui in bonis bene deliberasse numeratur. Talis igitur deliberationis rectitudo, bona deliberatio est, quæ scilicet ad bonum aliquod pertinet. At potest illud ipsum quod bonum est, falsa ratione collectum obtineri: atque ad id quod faciendum sit, nõ qua ratione æquum est, sed falsa via media peruenire. Bona igitur deliberatio esse nullo modo potest, qua ad id quidẽ peruenitur quod oportet, sed non qua ratione oportuit. Præterea accidere potest, vt alius deliberandi longo tempore adhibito, id quod velit consequatur, alius celeriter eodem perueniat. Quare nondum erit illa quam dixi bona deliberatio: sed recta via & ratio deliberandi, quæ ad id quod vtile sit, idque adeò quod oportet spectans, eò perducit, & quomodo, & quanto tempore oportet. Iam verò licet & simpliciter bene deliberare, & ad hunc vel illum finem. Ac simpliciter quidem & genere ipso erit bona deliberatio quæ ad finem omnino ac simpliciter bonum dirigitur: quæ autem ad finẽ certum quendam spectat, ea quod ad illud quidem attinet, bona: at non simpliciter bona deliberatio erit dicenda. Quòd si prudentis est, bona consilia inire, bona deliberatio sit necesse est recta via & ratio, quæ singulis in rebus quid vtile sit, spectans, ad eũ finẽ perducit, cuius sit vera existimatio in prudentia.

Est autem perspicacia & hebetudo, ex quibus perspicaces & hebetes nominantur. Nec omnino idem perspicacia est, quod scientia vel opinio, (omnes enim perspicaces essent) nec vna aliqua singularum scientiarum: vt nec medicina. In rebus enim salubribus versaretur. nec geometria, Cap. 10.

Universidad de Deusto
Biblioteca

quæ magnitudines tractat. Neque enim in rebus cernitur perspicacia quę æternæ sunt & immutabiles: ne in iis quidem quæ quomodocunque gignuntur: sed in iis quæ dubiæ & incertæ alicui, dignæque deliberatione esse videantur. Quocirca in iisdem rebus, quibus prudentia versatur. Nō tamen idem est perspicacia quod prudentia. Præcipit enim prudentia: quippe cùm finis eius sit, præscribere quid agere aut non agere oporteat. At perspicacia in iudicando tantùm posita est. Nam Græcis idem valet σύνεσις & εὐσυνεσία, hoc est, perspicaciæ nomine tantundem dicimus, quàm cùm appellamus veram rectámque perspicientiam. nam & συνετοὶ & εὐσυνετοὶ pro eodem accipiuntur, hoc est perspicaces, & præstantes perspicacitate. Nec verò esse perspicacem, est esse prudentem, aut acquirere prudentiam, sed ut omnes qui discunt, tum perspicere aliquid dicuntur, cùm scientia vtuntur: sic cùm adhibetur opinio & sententia ad ea iudicanda quæ prudentiæ subiecta sunt alio loquente. adeóque ad præclarè iudicandum (quoniam bene & præclarè idem valent) tum illud idem verbum perspiciendi vsurpatur. Hinc natum est nomen τῆς συνέσεως, id est, perspicaciæ, ex qua perspicaces nominantur, & perspicientes ea quæ in discendo consistit. Sæpe enim τὸ μανθάνειν, συνιέναι, id est, discēdi pro intelligendi ac perspiciēdi verbo vtimur.

Cap. 11. Quæ autem γνώμη, hoc est, sententia vocatur, ex qua εὐγνώμονες, id est, bene sentientes & sententia præditi appellantur: est rectum iudicium æqui & boni viri, cuius rei hoc iudicium est, quòd virum probū συγγνωμονικὸν, hoc est, ad ignoscendum propensum facilémque dicimus: ipsámque probitatem æquúmve & bonum nihil aliud esse, quàm ea

quibusdam συγνώμην ἔχειν, id est, veniam dare & ignoscere. Atqui συγνώμη, id est, venia, recta est in iudicando eo quod æquum sit, & bonum: γνώμη, id est, sententia. Sed ea demum recta est, quæ vera. Omnes porrò hi habitus non immeritò eodem pertinent & contendunt. Nam cùm & sententiam, & perspicaciam, & prudentiā, & intelligentiam iisdem attribuimus, tum eos & sententiæ valere facultate, ac mente & intelligentia, prudentes & perspicaces esse dicimus. Omnes enim hæ facultates rerū extremarum sunt & singularium. Atq; ex eo quidem, quòd quis aptus est ad iudicandum de iis in quibus cernitur prudens, perspicax vocatur, & εὐγνώμων ἢ συγνώμων, hoc est, bene sentiens aut ignoscens, & ad veniam dandam procliuis. Commune enim est omnium bonorum æquum & bonum, qua quidem ratione alienæ vtilitatis procuratio spectatur. Res autem agēdæ sunt in singulis rebus extremísque omnium, quæ debent esse prudenti cognitæ. In iísque quæ sub actionem cadunt, & perspicientia & sententia cernitur: quę eadem extrema sunt. Et intelligentia extremorum est vtrinque. Et enim primorum terminorum, quíque principiorum locū obtinent, & rerum extremarum, est intelligentia, non ratio. Atque illa quidem intelligentia quæ ad demonstrationes accommodatur, eorum est terminorum qui & primi sunt & immutabiles. Altera autem quæ ad res agendas pertinet, est rei extremæ, & quę potest aliter euenire, atque in enunciationis alio genere cernitur. Sunt enim hęc principia illius cognitionis, quæ est ipsius finis. A rerum enim singularum cognitione, vniuersarum cognitio ducitur. Illarum igitur sensus est habendus, qui idem est intelligētia. Quapro-

Universidad de Deusto
Biblioteca

pter hæc etiam nobis videntur insita naturâ. Cúmque sit sapiens nemo naturâ, tamen ineſſe naturâ hominibus & ſententiam, & perſpicaciam, & intelligentiam, hinc poteſt intelligi, quòd has facultates ſequi ætates & cum ætate accedere arbitramur. cùm ſcilicet ita loquimur, hæc iam ætas valet mente & intelligentia: hæc ætas iam bene ſentit: quaſi natura ſit eorum cauſa. Itaque & principiũ eſt intelligẽtia & finis. Ex iis enim oriuntur demõſtrationes, de iiſq; conficiũtur. Quare non ſecus debẽt omnes vſu peritorum maiorúmq; natu, ac prudẽtum fidem habere & animũ applicare ſententiis, iis etiã quibus probandis nulla ſubiicitur ratio, q̃ iis quæ ſunt demonſtratione concluſæ. Nã quoniam vſu & experientia quaſi aſpectum quẽdam ſunt adepti, facilè principia cernũt. Ac ſapientia quidem quid ſit, quídque prudentia, quibúſq; in rebus verſentur: & vtramque in alia atque alia parte animi ſitam eſſe, ſatis dictũ ſit.

Cap. 12. Sed de iis quærat aliquis, quam tandem vtilitatem habeant? Nam ſapientia nulla in re verſatur earum quæ hominem poſſunt beatum efficere, cùm præſertim nulla in re quæ ortum agnoſcat, verſetur. At in prudentia illud quidem ineſſe verum eſt, ſed quam tandem ad rem ea ſit opus? Siquidem res tractat prudentia, iuſtas illas quidem & honeſtas, quæque homini bonæ ſunt: quas gerere eius eſt qui iam bonus vir ſit. Nunc verò nihilo ad agendum aptiores paratioréſque venimus, cùm eas tenemus ac ſcimus: ſiquidem virtutes ſint habitus: vt nec ſi cognoſcamus res ſalubres, & quæ ad firmam corporis conſtitutionem valẽt, non eas quidem quæ quòd ſint ſanitatis & bonæ habitudinis efficientia, ita dicuntur, ſed quæ in habitu cernuntur. Ne-

que enim præditi & inſtructi medicina & gymnaſtice, ad agendum ſumus paratiores, hoc eſt, nihilo propterea ſumus meliore corporis aut valetudine aut habitudine. Quòd ſi non ob has cauſas prudentia requiratur, ſed vt boni efficiamur, profectò vſus illius iis quidem qui iam virtute præditi ſunt, nullus eſt futurus. Atqui ne iis quidem, qui nõ ſunt præditi, deſyderanda videtur: quoniam nihil intererit, ipſine eam habeant, an aliis qui ea ſint præditi, obtemperẽt. Hoc enim ſatis ſit nobis, non ſecus, quàm in curanda valetudine. Neque enim medicinam diſcimus ipſi, cùm valere volumus. Ad hæc abſurdum ſit, cùm ſapientia ſit melior ac præſtantior prudentia, eam tamen quoddam habere maius illa imperium. Nam quæ operi manum admouet, illa imperat præſcribítque omnia. Quibus argumẽtis nobis occurrẽdum eſt: adhuc enim de iis ſolùm dubitantes diſputauimus. Ac primùm quidem hoc dicimus, quia vtraq; virtus eſt vtriuſque partis animi, eas neceſſariò eſſe propter ſe expetendas, etiam ſi neutra quicquam efficiat. Deinde efficiunt illæ quidem, non vt medicina ſanitatem: ſed vt ſanitas ea quę ſunt bonę conſtitutionis corporis propria, ſic efficit beatitudinẽ ſapientia. Quoniam enim vniuerſæ pars eſt virtutis, poſſeßione vſúque efficit beatũ. Præterea prudentia, & ea virtus, quæ in moribus conſiſtit, officium reddunt omni ex parte abſolutum. Propoſitum enim virtus rectum efficit: ea quæ ad illud ipſum propoſitum ſpectãt, prudentia. Quartæ autẽ parti animi, cui ineſt vis alendi, nulla talis virtus attributa eſt: cùm præſertim agamus, vel non agamus, non ſit in ea ſitum. De eo autem quod obiectum eſt, nos nulla ex parte ad res honeſtas & iuſtas agendas pa-

Universidad de Deusto
Biblioteca

ratiores fieri prudentia: paulò altius repetendum videtur, sumpto inde initio. Vt enim aliquos dicimus nõdum iustos esse qui res iustas faciant, quales ij sunt qui quod leges iubent, vel inuiti faciunt, vel per imprudentiam, vel propter aliud quiduis, non propter se, etiam si ea agant quidẽ quæ agenda sunt, & quæ agere eũ oporteat qui sit virtute præditus: sic contrà (vt par est) fieri potest vt quis ita animo affectus agat singula, vt planè bonus sit censendus: nempe si agat consilio adhibito, eorúmque causa quæ agantur. Ac consilium quidem agendi, virtus rectum efficit. quod autẽ illius causa agi solet, hoc iam in virtute non est, sed in alia vi & facultate positum. De quibus singulis attentè perquisitis differendum nobis est apertius. Est igitur facultas quædam, quam ingenij acumen & solertiam vocant: quæ eiusmodi est, ea vt agere possit & adipisci, quæ ad propositum scopum pertinent. Ac si scopus quidem honestus est, laudanda: sin malus, calliditas versutiáque est nominãda. Itaque prudentes, eosdem cautos, callidos, versutósque dicimus. Neque verò hæc vis idem valet quod prudentia, tametsi sine illa vi esse nullo modo possit. Habitus autem huic quasi oculo animi innascitur, nõ sine virtute, vt diximus: idque hinc perspici potest, quòd rerum, quæ sub actionem cadunt, principium, ratiocinationes continent: talem scilicet finem, & id quod est optimũ, quale id cunq; sit (sit enim verbi causa quod occurrerit) talis autẽ finis, nisi ei qui sit virtute præditus, apparet nemini. Peruertit enim iudicium vitiositas, principiorum inducit errorem eorum vnde actiones & officia proficiscuntur. Ex quo perspicuum est, non posse quẽquam prudentem esse, qui bonus non sit.

Quocirca hîc rursum de virtute nobis considerandum est. Quandoquidem quam habet rationem prudentia ad ingenij acumen & solertiam, cui similis est, non eadem: habet eandem vera virtus & quæ propriè sic dicitur ad eam virtutem quæ innata est nobis. Omnibus enim à natura videntur quodã modo tributi cuiusque generis mores. Natura enim & iusti, & temperantes, & fortes gignimur: reliquarumq; virtutum principia & semina, simul atque in lucem æditi sumus, continemus in nobis. Sed tamen aliud quoddam genus quærimus, quo quis propriè bonus esse dicitur: & quæ ex eo genere sunt, aliter inesse. Nam & pueris & belluis à natura tributi sunt habitus, qui sine intelligentia & ratione obesse videntur. Veruntamen eatenus valere aspectu videntur, quòd quemadmodum robusto corpori cõtingit, vt si moueatur absque oculorum sensu, grauiter offendat hoc ipso, q̃ caret aspectu: sic res hîc se habet. Quòd si intelligentiæ splendor accesserit, iam agendo magnopere excellit: habitúsq; prioris illius similitudinem referens, tum denique virtutis nomen propriè, veréque obtinebit. Quocirca quẽadmodum duæ sunt species quæ insunt in ea animi parte, in qua sedes est opinionis, solertia & prudẽtia: sic duæ sunt in ea quæ sedes est morum, virtus ingenita, & vera virtus. quarũ quæ propriè virtus vocatur, esse sine prudentia nullo modo potest. Itaque omnes virtutes prudẽtias appellant. In quo Socrates partim rectè quærebat, partim errabat. Nã quòd virtutes omnes prudentias putauit esse, errauit: quòd autem eas non sine prudentia esse cẽsuit, præclarè dixit. Quod ex eo velut signo intelligi potest, quia nunc omnes qui virtutem definiunt, cùm habitum eã esse

Universidad de Deusto
Biblioteca

dixerunt, & in quibus cernatur, tum adiungunt qui recta rationi sit consentaneus. Atqui ea demum recta ratio est, quę prudentiæ congruit. Ergo hoc omnes quodam modo diuinare & augurari videntur, habitum eum virtutem esse qui prudentia dirigatur. Sed tamen parua facienda mutatio est. Neque enim solùm virtus est habitus qui secũdum rectam rationem sit, sed qui est cum recta ratione. Recta autem in huiusmodi rebus ratio prudentia est. Socrates ergo virtutes omnes, rationes esse putabat: vt qui omnes scientias esse affirmaret. Nos eas non rationes, sed cum ratione esse dicimus. Perspicuũ igitur est, ex iis quæ dicta sunt, nec quenquam verè ac propriè probum hominem esse posse absque prudentia, nec quenquam prudentem absque virtute morali. Sed hinc etiam dilui ac dissolui potest ratio, quam quis adferre disputando possit, dicens seiungi ac separari virtutes posse. Neque enim idem est ad omnes accipiendas aptissimus. quare hanc iam, illam nondum erit assecutus. Nam in iis quidem virtutibus quæ naturales sunt, hoc potest vsuuenire: in iis autem, ex quibus verè ac simpliciter vir bonus nominatur, non potest. Etenim si prudentia vna adsit, iam continuò vnà cum ea omnes aderũt. Illud quoque planum est, etiam si in actione non cerneretur, ad agendúmque non adhiberetur, eam tamen desiderandam esse hoc ipso, quòd partis animi virtus, & quòd sine prudentia atque virtute propositum rectum esse non possit. Nam & hæc vt finem, & illa vt ea quæ ad finem spectant, agamus, efficit. Nec verò imperium habet in sapientiam, nec partis est melioris: quemadmodum nec medicina sanitati dominatur. Non enim ea vtitur quidem, sed

vt in ciuitate adsit, prouidet. Ita illius causa imperat, non illi. Iam simile hoc est, vt si quis ciuilem scientiam imperare dicat diis, quòd de iis præcipiat omnibus, quæ ad Rempublicam pertinent.

Aristotelis de moribus ad Nicomachum

LIBER SEPTIMVS.

His expositis, aliud faciamus dicendi initium. Eorum quæ in moribus fugiẽda sunt, tria esse genera, vitiositatem, impotentiam, & feritatem: quorum perspicuum est, quæ sint duorum contraria: alterum enim virtutem, alterum vocamus continentiam. Immanitati autem ac feritati licet eam virtutem ponere contrariam, maximè quæ supra nos est: quæ eadem heroica ac diuina virtus dicitur. vt Homerus Priamum de Hectore loquẽtem inducit, quoniam excellenti virtute esset, Cap. 1.

Non hic mortali est, sed diuũm semine natus.

Itaque si, vt aiunt, ex hominibus propter excellentiam præstantiámque virtutis, efficiuntur dij, profectò ea potissimũ erit animi affectio quæ feritati contraria est. Etenim vt

bestiarum nullum vitiũ est, nulláque virtus, sic nec dei: sed in hoc quippiam virtute præstabilius, illarum aliud quoddam genus à vitio. Et quoniam rarò contingit, vt aliquis homo sit diuinus, quemadmodum Lacones solent appellare hominem diuinum eum, cuius excellentem virtutem admirantur: sic in specie humana rarò aliquis summa quadam feritate præditus cernitur. Sed id maximè inter Barbaros existit: in nonnullis etiam ex morbis & membrorum debilitationibus oritur. Eos etiam homines qui alios vitiis flagitiisque superant, hac infamia notamus. Sed de hac quidem animi affectione postea mentionem aliquam faciemus: de vitiositate suprà diximus. hic locus postulat, vt de incontinentia & mollitie & luxu dicamus: itémque de continentia & constantia. Neque enim de iis vt de habitibus, qui idem sint quod virtus atque vitium: neque vt de generè differentibus existimare debemus. Verùm oportet, quemadmodum in aliis facimus, ita hîc primùm adferre ea quæ iis habitibus conuenire perspicientur, & in vtranque partẽ disputare, tum deinde ad docendum venire: ea præsertim omnia quæ de iis animi affectibus probabilia feruntur: aut certè plurima, & quæ præcipua sunt. Nam si ea dissoluantur quæ difficultatem habent, & relinquantur probabilia, satis erit à nobis explicatum. Ac illud quidem primùm videtur, continentiam & constantiam in bonis esse & laudabilibus: impotentiam & mollitiem in malis & vituperandis. Tum eundem esse continentem & eum qui permaneat in sententia: incontinentem & eum qui desistat à sententia & rationis iudicio. Et impotens quę mala sunt, scitè mala esse, agit tamen victus perturbatione. At continens

quoniam malas esse cupiditates intelligit, eas ratione ductus non sequitur. Et temperantem quidem, continentem & constantem appellant: talem autem hominem alij temperantem omnem esse aiunt, alij negant. Itémque intemperantem pro incontinenti, & incontinentem confuse ponunt pro intemperanti. Alij eos aiunt esse inter se diuersos. Prudentem verò interdum negant impotentem effici posse, interdum eos qui sint prudentes & solertes, acutive homines, impotentes putant. Præterea dicuntur & iræ impotentes, & honoris & lucri. Atque hæc quidem sunt quæ feruntur, hominúmque sermone de his dici solent.

Cap. 2.

Sed hoc quærat aliquis, quo modo rectè quis sentiens, ab animi libidine vincatur, & incontinenter viuat? Scienti quidem id accidere posse negant nonnulli. Absurdum nanque sit Socratis sententia, cùm in aliquo est scientia, aliud quiddam vincere ac trahere eum quasi mancipium. Socrates enim nullam esse impotentiam, omnino cum ratione pugnans, ostendere conabatur. Neminem enim putabat, qui rectè existimaret, contra id quod optimum iudicasset, quicquam esse gesturum: sed per ignorationem, omnem facere, qui ita faceret. Atque ea quidem quę perspicua sunt, hæc in controuersiam reuocat oratio: quærendúmque nobis est, si hæc animi perturbatio ab ignoratione nascatur, quis eius ignorationis sit modus. Nam illud quidem planum est, hominem impotentem non putare quæ agat esse agenda, priusquam sit in perturbatione. Sunt verò nonnulli qui hęc partim concedant, partim non concedant. Nam & nihil esse scientia firmius fatentur: & neminem facere contra id quod melius esse opinatur, non fatentur. Ob eámque cau-

ſam impotentem hominem aiunt non ſcientia quidem, ſed opinione præditum, vinci à voluptatibus. Atqui ſi opinio quidem inſit, ac non ſcientia: nec firma & vehemens exiſtimatio ſit quæ obſiſtat, ſed leuis & infirma, vt iis contingit qui ambigunt, diſtrahuntúrque variis ſententiis, profectò venia danda eſt, ſi aduerſus vehementes cupiditates in tali ſententia non permaneat. At improbitati non eſt ignoſcendum, neque vlli eorum quæ vituperanda ſunt. An prudentia eſt quæ obſiſtit, cùm ſit potentiſſima? At hoc abſurdum eſt. Sic enim vnus & idem ſimul prudens & incontinens eſt futurus. Atqui nemo dicat, prudentis eſſe ſua ſponte agere quæ ſint flagitioſiſſima. Præterea ſuprà docuimus, qui prudens ſit, eum, quoniam in extremis, hoc eſt ſingulis rebus cerneretur, ad agendum eſſe paratum: & cæteris virtutibus omnibus inſtructum ac ornatũ eſſe. Iam verò, ſi in eo continens ſit poſitus, quòd cupiditatibus agitetur & vehementibus & malis, profectò temperatus nemo futurus eſt continens, neque continens vllus moderatus. Neque enim cupiditates vehementes, neque malæ ſolent exiſtere in temperante. Atqui ita rem habere oportet. Etenim ſi bonæ atque honeſtæ ſint cupiditates, vitioſum neceſſe eſt eſſe eum habitum, qui impedimento ſit, quo minus eas ſequamur. Ita non eſſet in bonis omnis continentia. Quòd ſi infirmæ ſint, nec improbæ, nihil in eo ſplendidum ac glorioſum erit: ſin improbæ & imbecillæ, nihil magna laude dignum. Iam ſi nos, vt in omni opinione perſiſtamus, impellit continentia, mala ſit aliqua continentia neceſſe eſt: veluti ſi in falſa opinione nos retineat. Et ſi de omni opinione impotẽtia deducat, aliqua bona ſit futura incõtinentia: qualis

eſt illa Neoptolemi Sophoclei, in Philoctete: Eſt enim iure laudandus, quòd iis minimè ſteterit, quę Vlyſſes ei perſuaſerat, quia illi graue eſſet mentiri. Præterea Sophiſtarum ratio fallax ancipitem curam adfert cogitandi. Nam quia volunt ea potiſſimũ ſuis reprehenſionibus efficere, quæ ſint præter communem hominũ opinionem, quò videantur, cùm id aſſecuti fuerint, argutiores, quæ conficitur ratiocinatio, dubitationem adfert. Vincta eſt enim mẽs quodam modo, cùm non vult illa quidẽ conſiſtere, quia minus probet quod ſit concluſum: ſed tamen progredi longius non poteſt hoc ipſo, quòd rationem nequeat diſſoluere. Porrò autem poteſt quadam ratione accidere, vt imprudentia cum impotentia coniuncta, virtus ſit. Contrà enim facit ac ſentit propter impotentiam. Per imperitiam autem & imprudentiam exiſtimat, quæ bona ſunt, mala eſſe, & nec agenda eſſe. Quare quæ bona ſunt, faciet, non quæ mala. Præterea qui agit & perſequitur ea quæ voluptatem adferunt conſultò, & hoc ipſo, quod ſibi ita perſuaſit, melior videatur eo qui non de induſtria, ſed ob impotentiam id faciat, quo facilius curari poteſt, ſi animum tantùm contrà inducat. At verò impotens is eſt, in quẽ quadrare poſſe videtur id prouerbiũ,

Cùm præfocat guttur aqua, quid bibere attinet?

Etenim ſi perſuaſione animi ea faceret quæ facit, profectò ſtatim diſſuaſus à ſententia deſiſteret. Nunc abſque vlla perſuaſione, nihilominus ita agit. Denique ſi in rebus omnibus verſatur continentia & incontinentia, quis tandem eſt ſimpliciter impotens, cùm præſertim nemo omni genere impotentiæ ſit conſtrictus. Atqui nonnullos abſolutè ac ſimpliciter impotentes vocamus. Atque ea quidẽ quæ

Universidad de Deusto
Biblioteca

hoc loco dubitationem adferunt, talia sunt. Quorum alia tollenda sunt, alia relinquenda. Dubitationis enim dissolutio, inuentio est.

Cap. 3. *Ac primùm quidem illud videndum est, vtrum scientiam habeant impotentes, nécne, & quemadmodum habeant. Deinde quibus in rebus homo impotens & continens ponendus sit: vtrum, inquam, in omni voluptate & dolore, an in certis quibusdam? Et continentes & constantes, vtrum iidem sint, ánne diuersi? Itémque de cæteris quæ sunt huic disputationi coniuncta. Exordium autem hinc capiat disputatio, vtrum continens homo & impotens ex iis statuantur diuersi, in quibus versantur, an ex eo, quemadmodum in iis spectentur. Hoc dico, vtrum impotens homo, ex eo solùm, quòd in his vel illis cernatur, intelligatur impotens, nécne: sed potius ex eo quod sic in iis versetur: an ne hoc quidem, sed potius ex vtroque. Deinde quærendum est, vtrum in omnibus continentia & incontinentia nécne versentur. Neque enim cernitur in omnibus is qui absolutè est impotens, sed in quibus intemperans: non quòd in iis simpliciter & quomodocunque versatur (esset enim idem intemperantia quod impotentia) sed quòd certo quodam modo sit affectus. Nã intẽperans consulto trahitur, quòd semper præsentem voluptatẽ putet sequi oportere. Impotens non putat, cùm interim persequatur. Nam quòd aiunt quidam, veram quidem esse opinionem, sed nõ scientiam, præter quam agunt impotentes, id profectò ad rationem nihil interest. Sunt enim quidam eorum qui sunt in opinione, qui non pendent animi, sed certò se rem scire existimant. Ita si ij qui sunt in opinione potius, qua qui rem*

sciunt, contrà ac sentiunt, faciunt, propter leuem & imbecillam assensionem, nihil inter scientiam intererit & opinionem. Nonnulli enim sunt qui non minus habent fidei his quæ opinantur, quàm alij iis quæ sciunt. Id quod Heraclitus indicat. Sed quoniam dupliciter aliquid scire dicimus (nam & is in quo scientia est, nec ea vtitur: & is qui vtitur, scire dicuntur) permultum interest, ísne qui præditus est scientia, nec contemplatur & considerat, ea quæ nõ sunt facienda faciat: an is qui præditus est, atque contemplatur & considerat. Hoc enim absurdum videatur, illud non item: nempe si agat tum, cùm vsum non exerit scientia, & cùm non considerat. Iam verò cùm sint propositionum duo genera, nihil prohibet, eum, qui vtrũque genus teneat, contrà ac sciat, facere, si ea vtatur quæ est de toto genere, nõ ea quæ de parte enunciat: quæ enim sub actionem cadunt, in rebus singulis numerantur. Atque etiam eius quod vniuersum ac generale est, sunt quędam differentiæ. nam aliud in seipso vertitur, aliud in rebus. Veluti omni homini sicca prodesse, &, hunc esse hominem: vel siccum esse hoc, vel illud. Verùm talẽ hoc sit, aut non habet scientiam, aut ea vsum non exerit. Tanta igitur ex iis generibus existet dissimilitudo & differentia, vt impotentẽ sic scire non sit absurdum, alio modo admirabile. Præterea scientiam habere in hominibus, suas habet quasdam differẽtias, ab iis etiam diuersas, quas modò commemorauí. Nam ex eo, quòd tenetur animo comprehensa, vsus autem eius non adhibetur, adeò dissimilem habitum cernimus, vt & habere quodam modo, & quodam modo non habere videatur. vt videre est in dormientibus, furiosis & vinolentis. Atqui eodem

Universidad de Deusto
Biblioteca

modo, quo illi, affecti omnes sunt qui in aliqua sunt animi perturbatione. Nam & ab ira, & à Veneris cupiditate, & à quibusdam eius generis non solùm animi perturbãtur, sed etiam corpora: nonnulli etiam ad insaniam adiguntur. Perspicuum igitur est, ita, vt illi sunt, affectos esse impotentes. Nec verò verba sententiásque proferre quæ sint propriæ scientiæ, satis habet argumenti, quenquam conuenienter scientiæ agere, & vsum scientiæ adhibere. Nã & qui illis perturbationibus æstuant, demonstrationes, & carmina Empedoclis proferunt: & qui primùm discunt, orationes illi quidem connectunt, sed non intelligunt. Debent enim hæc animo penitus insidere. quod vt fiat, tempore opus est. Quocirca qualis histrionum, talis iudicanda est impotentium oratio. Iam verò hoc etiam modo ex natura causam intueri licet, quòd cùm opinionum aliæ in vniuersis rebus, aliæ in singulis, quarum sensus dominus est, cernantur: si ex iis fiat vna, necesse est in hoc quidem genere animum, id, quod ex illis concluditur, decernere & affirmare: in rebus verò quæ effectioni subiectæ sunt, statim se applicare ad faciendum. Vt si quod dulce est, omne gustandum: hoc autem dulce est, quod sit vna quædam rerum singularũ: necesse est eum simul agere qui possit, nec prohibeatur. Cùm ergo ineſt generis vniuersi opinio quæ gustare vetat: alia autem dulcia esse suauia omnia: tum verò hoc dulce esse, profectò hæc actum exerit, quæ tum fortè erat cupiditas. Ergo illa hoc fugiendum monet: cupiditas contrà ad se rapit: vt quæ potest omnes animi partes commouere. Quo fit, vt à ratione quodam modo & opinione nascatur incontinentia: non ea quidem per se contraria, sed ex accidente.

Non enim rectæ rationi opinio contraria est, sed cupiditas. Quocirca non sunt belluæ impotentes, propterea quòd rerum vniuersarum non habent comprehensionem: sed rerum modo singularum visis & recordatione mouentur. Quemadmodum autem deleta ignoratione ad scientiam reuocetur impotens, eadem ratio est & ebriosorum & dormientium communis non huius perturbationis propria: quæ ab iis petenda est, qui naturas rerum inuestigant. Quoniam autem extrema enunciatio est eius quod sub sensum cadit opinatio, actionúmque domina est, eam aut nõ habet is qui in perturbatione est, aut sic certè eam habet, vt sic habere non sit scire, sed more vinolentorum Empedoclis carmina recitare. Et quoniã non sunt de toto genere extremæ enunciationes, neque sub scientiam æquè cadunt vt vniuersæ: illud profectò quod Socrates quærebat, contingere non immeritò videtur. Neque enim tum cùm adest, quæ verè ac propriè scientia dicitur, animi perturbatio nascitur, aut ea à perturbatione conuellitur ac distrahitur, sed cum ea adest quæ sensu percipitur. Ac hominem quidem scientem ac non scientem incontinenter viuere, quóque modo quis in scientia possit esse impotens, sit dictum satis.

Deinceps dicendum est, vtrum sit aliquis simpliciter impotens, an aliqua ex parte omnes habeantur: tum si est aliquis, qualibus in rebus versetur. Illud igitur perspicuum est, continentes & constantes, itémque incontinentes & molles homines in voluptatibus doloribúsque versari. Eorum autem quæ voluptatem efficiunt, alia sunt necessaria, alia propter se sunt illa quidem expetẽda, sed in iis perfruẽdis modus excedi potest. Necessaria sunt quæ ad corpus Cap. 4.

Universidad de Deusto
Biblioteca

pertinent: quo ex genere sunt ea omnia quæ ad victum, & quæ ad vsum venereorum referuntur: & huius generis cætera ad corpus pertinentia, in quibus temperantiam, & intemperantiam locauimus. Alia non sunt illa quidem necessaria, sed per se expetenda: vt victoria, honor, opes, & quæ bona sunt & iucunda eiusdem generis. Ac eos quidē, qui in iis perfruendis cōtra rectæ rationis, quæ ineſt in ipſis, præscriptum, modum superant, non simpliciter impotentes vocamus, sed cum adiunctione pecuniarum, quæstus, gloriæ, & animi impotentes: simpliciter impotentes nunquam. quasi sint ab illis diuersi, & ex similitudine ita nominētur. Qualis fuit ἀνδρώπος nomine, qui ludis Olympicis victor fuit: in quo à propria ratione paulum admodum differebat communis ἀνθρώπε ratio: sed tamen diuersa erat. Illud verò ita se habere, vt dixi, hinc perspici potest, quòd impotentia vituperatur, non vt peccatum tantùm, sed vt vitium quoddam, idque aut simpliciter, aut quadā ex parte: quod illorum contingit nemini. Eorum autem qui se corporis voluptatibus perfruendis dedunt, iis in quibus temperantem & intemperantem versari dicimus, qui non consilio ac de industria, sed præter institutum susceptúmque consilium immoderatas voluptates sequitur, doloréſque nimios fugit vt famis, sitis, caloris & frigoris, eorúmque omnium quę in tactu & gustu consistunt, is non cum adiunctione, vt cùm impotentem iræ dicimus, sed absolutè impotens nominatur. Quod ex eo velut signo intelligi potest, quia in his eisdem intemperantes dicuntur, in illis nequaquam. Ob eámque causam in eodem impotentem & intemperantem, continētémq; & temperatum ponimus: illorum verò neminē: quòd

in iisdem quodam modo voluptatibus & doloribus cernātur. Ac in eisdem quidem illi versantur, sed non eodē modo: sed illi consultò, hi inconsultó. Itaque potius intemperātem appellari licet eū qui nulla aut certè leui cupiditate incitatus, immodicas sequitur voluptates, aut mediocres dolores fugit: quàm eum qui idem faciat, magnis & vehementibus cupiditatibus impulsus. Quid enim ille faciat, si iuuenilis libido exarserit, & in rerum necessariarum indigentia vehemens ægritudo? Sed quoniam cupiditates & voluptates quædam sunt in rebus genere ipsō honestis & bonis: ex iis enim quæ delectant, quædam sunt suapte natura expetenda, alia his contraria, nonnulla media, quemadmodum suprà diuisimus: vt pecuniæ, quæstus, victoria, gloria: in omnibus certè quæ sunt illius generis, & mediis: nō quia eorum studio, cupiditate & amore tenentur homines, vituperantur, sed quòd certo quodam modo, hoc est, quia modū transeunt ac superant. Itaque omnes vituperantur qui prēter rationem ac modum aut vincuntur eorum aliquo, quæ suapte natura honesta sunt & bona, aut eadem sequuntur, veluti qui nimium gloriæ studeant, aut plus æquo sunt liberorum ac parentum studiosi (nam & hæc in bonis sunt, & qui ea studiosè colunt atque obseruant, laudantur: sed tamen in iis quoque est nimium quiddam, si quis, vt Niobe, vel cum diis pugnet: aut quemadmodum Satyrus ille qui Φιλοπάτωρ, id est, amans patris cognominatus est, insano amore afficiatur in patrem: nimium enim insanire videbatur.) Improbitas igitur in iis nulla est: propterea quòd (vt dixi) vnumquodque eorum in iis est quæ natura sunt propter se expetenda: sed eorum nimiæ ac immodicæ cupidi-

Universidad de Deusto
Biblioteca

tates, praua ſunt & fugiẽda. Itémque ne impotentia quidem eſt in illis. Eſt enim nõ modò fugienda, ſed etiam vituperanda impotentia. Verùm ob ſimilitudinẽ perturbationis cum adiunctione, vnicuique nomen impotentiæ attribuũt: vt cùm malum medicum, malúmque hiſtrionem appellant, quem ſimpliciter malum nunquam dicerent. Vt igitur hic malus dicitur, non q̃ ſit vitium vnumquodque eorum, ſed quia quadã proportione eſt ſimile: ſic illic etiam exiſtimãda eſt ea ſolùm continentia & impotentia quæ in iiſdem quibus temperantia & intemperantia verſatur: per ſimilitudinem autem idem illud de ira dicimus. Ideirco cum adiunctione impotentẽ iræ dicimus, ſicuti honoris & quæſtus.

Cap. 5. Quoniam autem aliqua ſunt iucunda naturâ, quorum alia ſunt ſimpliciter talia, alia pro animantium hominúmque genere: alia non naturâ & per ſe, verùm alia ex affectis morbo aliquo partibus, quædam conſuetudine, nonnulla vitioſa depraua táque naturâ fiunt iucunda: licet etiam in horum ſingulis, perſimiles habitus cernere. Ac belluinos quidem dico, qualis fuit eius mulieris, quam inciſis grauidis mulieribus fœtus deuorare aiunt ſolitam. aut quibus ferunt delectari efferatos circa Pontum quoſdam homines, quorum alios cruda, alios humana carne veſci confirmant, alios commodare vltrò citróque liberos ad epulandum, aut quod ferunt de Phalaride. Atque hæ quidem ſunt ferinæ ac belluinæ affectiones. Aliæ ex morbis furiáque naſcuntur, vt in illo qui matrem mactauit & comedit: & in eo qui conſerui iecur. Aliæ habent neſcio quid morboſum: aut verò conſuetudine gignuntur, vt pilorum euulſiones, & eroſiones vnguium, carbonum etiam eſus & terræ. Præterea libidinoſorum cum maribus concubitus. Aliis enim naturâ, aliis conſuetudine eueniunt, vt ſi qui ita aſſueſcant, à pueris. Ac eorum quidem, quibus earum affectionum cauſa eſt naturâ, neminem impotentem ſolemus dicere: vt nec mulieres, quòd in re venerea non incubent, ſed ſuccubent. Quod idem in iis eſt dicendum qui ex conſuetudine ita affecti ſunt, vt qui morbo ſunt correpti. Vt igitur immanitas & belluina affectio, ſic ſingulæ hæ animi affectiones ſunt extra vitij metas. His verò affectum aliquem, vincere aut vinci: non eſt ea ſimplex abſolutáque continẽtia aut incontinentia, ſed quædam par ac ſimilis: non ſecus quàm ſi quis ſit hoc eodem modo immani iracundia præditus. Is enim huius quidem perturbationis impotens dicitur, at non ſimpliciter impotens. Omnis enim perinſignis & ſupra modum excellens vitioſitas, amentia, timiditas, intemperantia & ſæuitia, vel feritati vel morbo tribuenda. Qui enim naturâ eſt eiuſmodi, vt metuat omnia, etiam ſi mus ſtrepitum edat, ferina quadam timiditate timidus eſt habẽdus. Alius quidam felem per morbum timebat. Et ex iis quidẽ qui amentes ſunt, qui à natura ſunt rationis expertes, & ſolo ſenſu viuunt, immanes quidem, belluarúmque ſimiles habendi ſunt, vt quædam gentes barbaræ hinc procul habitãtes. At qui ex morbo vt comitiali, vel furia, morboſi. Poteſt autem quis interdum horum aliquo affectu ſolùm incitari, neque vincetur. Vt ſi Phalaris pueri aut ad vorãdum, aut ad nefandam venerem, cupidus, ſe coërceat & contineat. Fieri etiam poteſt, vt quis vincatur à perturbatione, non ſolùm ſit in ea. Quemadmodum igitur improbitas ea quæ non excedit naturam humanã, ſimpliciter improbitas dici-

Universidad de Deusto
Biblioteca

tur: alia cum adiunctione, ferina aut morbosa improbitas dicitur, non simpliciter improbitas: sic perspicuum est, impotentiam esse aliam belluinam, aliam morbosam: simpliciter autem ita dici eam solam quæ humanæ intemperantiæ cõgruit.

Cap. 6. Illud ergo iam quidem perspicuum est, continentiam & impotentiam in iis tantùm versari, in quibus temperantia sit & intemperantia: aliúdque earum esse genus in aliis rebus, quod per translationem non absolutè dicatur. Nunc ostendamus iræ, quàm cupiditatum minus turpem esse impotentiam. Ira enim parêre illa quidem videtur quodam modo rationi, sed non attentè eam audit more ministrorũ præcelerum, qui antequam omnia quæ iubentur audierint, abeunt, deinde in officio præstando peccãt: & ritu canum qui priusquam cõsiderarint, sitne amicus qui pulsauit, allatrãt. Sic ira feruore ac repentino naturæ motu incitata, audit illa quidem rationem, sed mandato non planè intellecto, ad vltionem se conuertit. Cùm enim ratio vel visio contumeliam aut contemptum subesse declarauit, hæc tanquam sic collectum ratiocinatione, huic tali bellum esse inferendum, repentè excandescit. At verò cupiditas, si tantùm ratio vel sensus dixerit hoc vel illud esse suaue, inflammata rapitur ad id perfruendum. Ita quodam modo sequitur rationem ira, cupiditas minimé. Est igitur turpior cupiditas: quandoquidem impotens animi quodam modo à ratione vincitur: alius non à ratione, sed à cupiditate. Iam verò ei potius ignoscendum est, qui appetitiones sequitur naturales, quandoquidem hac ratione ignoscitur etiam cupiditatibus, quę omnibus communes sunt, & quatenus sunt communes. At iracũdia & acerbitas magis naturalis est, quàm cupiditates eæ quæ in exuperatione cernuntur, & quæ sunt minus necessariæ. Vt ille qui, quòd patrem suum verberaret, hanc in defensione sua rationem attulit: hunc, suum: & illum, superiorem verberasse: productóque filio, hic etiam, inquit, vbi adoleuerit, me verberabit: est enim hoc nobis gentile & hereditarium. Et ille, qui cùm à filio traheretur, eum iussit ad fores consistere: à se enim ad eum locum patrem esse tractum. Præterea quo quisque maiore fraude & ex insidiis agit, eò iniustior est. Iracundus autem non est insidiosus, nec insidiosa iracundia, sed aperta. At cupiditas est insidiatrix, iuxta id quod de Venere fertur. Cyprigenã enim insidiosam vocat Homerus, baltheúmque ei tribuit, in quo doli essent,

Qua fraude omnes vel prudentes decipiuntur.

Itaque si iniustior est, & turpior erit hæc impotentia, quàm quæ in ira cernitur: atque illa ipsa est quæ simpliciter impotentia vocatur, & quodam modo malitia est. Præterea nemo dolens libidini paret. At qui per iram facit, omnis dolẽs facit: qui verò libidini obsequitur, libenter & cum voluptate facit. Si igitur quibus rebus iustius offendimur, eæ sunt iniustiores, profectò impotentia cupiditatum erit huiusmodi. Neque enim in ira inest per libidinem facta iniuria. Ergo hoc iam perspicuum est, impotentiam cupiditatum, iræ esse impotentia turpiorem: in iisque voluptatibus & cupiditatibus esse continentiam & incontinẽtiam, quę ad corpus pertinent. Intelligendæ autem sunt harum ipsarũ differentiæ. Aliæ enim sunt, vt initio diximus, humanæ & naturales & genere & magnitudine: aliæ belluinę: quædã

Universidad de Deusto
Biblioteca

ex oblæso ac debilitato principio, morbísq; gignãtur: quarũ in primo genere duntaxat sunt temperantia & intemperãtia. Itaque nec temperantes belluas dicimus, nec intemperantes, nisi per metaphoram: etiamsi aliud animantium genus alij præstet petulantia, salacitate, & voracitate. Nec enim in belluis est vllum agendi consilium, aut vlla ratio, sed de naturæ statu dimotę sunt, haud secus, quàm homines furiosi. Minus autem mala est feritas, quàm malitia, sed terribilior tamen. Neque enim in illis quod est optimum, deprauatum ac corruptum est, vt in homine, sed ab eo discessum est, adeóque iam non inest. Perinde igitur est, ac si inanimum cum animante conferas, vtrum sit peius. Semper enim minor est prauitas eius quod principio caret. mens autem principium est. Planè igitur simile est, vt si quis iniustitiam cum iniusto homine compararet: quorum vtrunque suo quodam modo vtroque peius est. Nam homo malus plura infinitis partibus mala intulerit, quàm fera.

Cap. 7. *In quibus autem voluptatibus quæ ad tactum gustatúmque pertinent, ac doloribus, cupiditatibus & fugis consistere temperantiam & intemperantiam suprà exposuimus, in iis potest quispiam ita animo affectus esse, vt ab iis vincatur, quæ etiam plerique superant: potest etiã ea vincere, à quibus plerique vincantur. Horum qui in voluptatibus quidem ita animo affecti sunt, ille impotens, hic continens nominatur. In doloribus verò hic mollis & delicatus, ille constans & patiens. Sunt autem quasi medij inter hæc habitus multitudinis: quãquam magis ad vitiosos defectere videantur. Quoniam autem voluptates aliæ sunt necessariæ, aliæ non necessariæ, & vsque ad certum quen-*

dam modũ perfruendæ, exuperationes & defectiones non probandæ: quod idem de cupiditatibus & doloribus dicẽdum, qui immoderatas voluptates, aut immoderatè ac supra modum persequitur, si id facit certo animi iudicio ac velut de industria, propter ipsas, nõ propter aliud quicquã ex iis consequens, is intemperãs habendus est. Quem quoniam necesse est facti non pœnitere, idcirco est insanabilis. Nam qui nulla ducuntur pœnitẽtia, insanabiles sunt. Qui autem deficit à modo perfruendæ voluptatis, huic contrarius ponitur. At qui medius est, temperans nominatur. Eadem ratio est eius qui dolores corporis fugit, non quia vincitur, sed certo animi iudicio & consulto. Eorum autẽ qui non consilio ducuntur, & certo agendi proposito, alius voluptate rapitur, alius fuga molestiæ, quæ inest in cupiditate. Ita sunt inter se diuersi. Sed nemo est cui non multò deterior videatur, qui nulla aut leui cupiditate impulsus, turpe aliquid faciat, quàm qui vehementi: & qui nulla ira incitatus pulsèt aliquem, quàm qui idem iratus faceret. Quid enim facturus fuisse videatur, si fuisset in perturbatione? Quapropter peior est impotente intemperans. Eorũ verò, quos suprà dixi, alius mollis potius, alius impotens appellatur. Contrarius autem est, & continens impotenti, & molli ac delicato constans & patiens. Constantia enim & patientia est in resistendo, continentia in vincendo. Aliud autem est resistere, aliud vincere: vt aliud non vinci, aliud vincere. Quare optabilior est continentia, quàm constantia. Qui autem animo deficit in iis rebus, quibus plerique & obsistere possunt & obsistunt, is mollis & delicatus habendus est: (deliciæ enim quædam animi mollities est) vt

Universidad de Deusto
Biblioteca

si quis vestem trahat, ne quam in ea tollenda suscipiat molestiam. Et qui imitatur ac fingit ægrum, non se miserũ esse putat, cùm sit misero similis. Similis est ratio continentiæ & incontinentiæ. Neque enim mirum sit aliquem esse, qui à vehementibus & præmagnis voluptatibus, doloribúsque vincatur: quinetiam venia danda est, si quis obsistens vincatur, vt Theodectæ Philoctetes ictus à vipera: vel Carcini Cercyon in Alope: & vt homines qui tenere risum conati, vniuersum effundunt, quod Xenophanto accidit. Sed si quis iis succumbat, quibus plerique possunt obsistere, id denique sit mirum, præsertim si neque natura totius generis, neque morbo impeditus non possit obsistere. Qualis est in Scytharum regibus mollities, propter genus: & qualis est mulierum ad viros differentia. Videtur autem etiam is qui ad ludum propensior est, intemperans esse: quem tamen verius est mollem esse. Ludus enim remissio ac relaxatio est, si quidem requies. Ex eorum autem numero qui in hoc modum superãt, est παιδιώδης, hoc est ludibundus. Porrò autem impotentia alia ex temeritate, alia ex imbecillitate gignitur. Alij enim postquam consultarunt, non seruant tamen, neque tenent id quod statuerant, victi à perturbatione. Alij quia nullum inierunt consilium, à perturbatione rapiuntur. Nonnulli enim sunt qui quemadmodũ qui se prius ad titillationem confirmarunt, non titillantur: sic cùm præsenserunt ac præuiderunt, excitarúntque se ac rationem, nunquam à perturbatione vincuntur, siue suane ac iucundum sit, quod obiicitur, siue asperum ac molestum. Maximè autem, acutorum & atra bili hominum est temeraria & præceps impotentia: quoniam illi propter celeritatem, hi propter vehementiam, rationem non expectant, hoc ipso quòd visionem vt speciem obiectam animo facilè sequantur.

Quoniam autem factorum suorum, vt dixi, non pœnitet intemperantem, quippe qui permaneat in proposito susceptóque consilio: impotentem verò quodam modo pœnitet, idcirco non ita est, vt quærendo disputauimus: sed contrà, hic sanabilis est, ille insanabilis. Similis enim est improbitas morbis intercuti & tabi, impotentia morbis comitialibus. nam illa est assidua, hæc non assidua est malitia. Omninóque ex alio genere est impotentia, ex alio vitiũ. Vitium enim omne suæ culpæ ignarum est, non est ignara impotentia. Atque horum ipsorum meliores ij sunt qui præcipites habent mentis impetus, quàm ij in quibus est ratio, neque in ea permanent. Hi enim à minore perturbatione vincuntur, & non inconsulto, vt illi alteri. Est enim impotens iis similis hominibus qui & citò, & pauculo vino, atque adeò pauciore, quàm plerique, inebriantur. Ac impotentiam nõ esse vitium, nisi fortè aliqua ex parte, hinc perspici potest, quòd illa non est cum certo agendi consilio coniuncta, vitium coniunctum est. Veruntamen actionibus similes sunt. Quale est illud Demodoci in Milesios. Milesij non sunt insipientes illi quidem, sed talia faciũt, qualia insipientes. Et impotẽtes, non sunt iniusti, faciunt tamen quæ iniusta sunt. Quoniam autem hic eiusmodi est, qui, tametsi non sibi ita persuasit, immoderatas quasdam, & præter rectam rationem corporis voluptates persequatur: ille autem ita animũ induxit, quòd sit eiusmodi qui eas sequatur: ille facilè desistet de sententia, hic non facilé. Nam & virtus Cap. 8.

agendi principium conseruat, & vitium labefactat atque peruertit. In actionibus autem ipse finis principium est, vt in mathematicis, hypotheses. Neque igitur hîc principia adhibita ad docendum ratione probantur, neque hîc: sed virtus vel quæ insita est naturâ, vel à more profecta, bene sentiendi de principio auctor est. Ergo temperans huiusmodi est: cui contrarius est intemperãs. Est verò etiam aliquis qui propter perturbationem à recta ratione desciscit, quem vt ne agat ex rationis rectæ præscriptione, impellit perturbatio: eadem tamen non adeò superat, vt ei certum sit ac destinatum, eius generis voluptates effusè sequi oportere. Hic impotens est. Qui melior est intemperante: nec planè improbus. Salutem enim in eo & integrum est principiũ, quo nihil in nobis est præstantius. Huic autem contrarius est continens, qui permanet in sententia, à qua eum nulla potest dimouere perturbatio. Ex quo perspicuum, hũc bonum habitum esse illum malum.

Cap. 9. Vtrum ergo continens est qui in quauis ratione permanet, & in quolibet proposito, an is demum qui in recto & honesto? Et impotens vtrum is qui non in qualibet ratione & proposito permaneat, an is demũ qui in falsa ratione & non recto consilio, vt initio à nobis quæsitum est? An per aliud & ex accidẽte in quauis, per se autem in vera ratione & recto cõsilio ille permanet, hic non permanet? Si quis enim hoc propter illud expetit, aut sequitur, per se quidem hoc persequitur & expetit, ex accidẽte illud superius. Simpliciter autem & absolutè dicimus esse id quod est propter se. Ita in qualibet hic sententia permanet quodam modo, ille ab eadem abducitur, at simpliciter in vera. Sunt autem

nonnulli qui in sententia permanẽt, quos pertinaces appellant, quales sunt ij qui desistunt ægrè à sententia, nec facilè dissuaderi possunt. Hi simile quiddam habent continenti, vt prodigus liberali, audax forti, sed in multis ab eo diuersi sunt. Nam continens perturbatione & cupiditate non mutat sententiam: cùm alioqui, si ita res ferat, facilè desistat à sententia. Illi verò ne ratione quidem oblata non mutant sententiam: cùm alioqui se vltrò cupiditatibus offerãt plerique, & inflammati voluptate rapiantur. Pertinaces autem sunt ij qui appellantur ἰδιογνώμονες, id est, qui suas quasdam habent sibi opiniones ac sententias, & indocti, & agrestes. Ac illi quidem ἰδιογνώμονες, huiusmodi existũt voluptate & molestia inducti. Voluptatem enim ex victoria percipiunt, si non dimoueantur de sententia: & molestè ferunt, si sua quasi decreta tollantur & infirmentur. Quare sunt illi quidem incontinenti, quàm continẽti similiores. Sunt etiam qui non stant in eo quod statuerunt, neque id tamen per impotentiam, vt in Philoctete Sophoclis Neoptolemus, qui propter voluptatem quidem, sed eam honestãm, non permansit in sententia. Nam verum dicere, illi honestum erat: ad mentiendum autem erat ab Vlysse inductus ac persuasus. Neq; enim qui voluptatis causa aliquid agunt, omnes continuò vel intemperantes, vel improbi, vel impotentes sunt habendi, sed qui turpi voluptate ducũtur. Quoniam autem est aliquis eiusmodi, qui minus quàm oportet, corporis voluptatibus oblectetur, quique sit eiusmodi, vt non permaneat in vera ratione: fit vt inter illum ipsum & impotentem, medium locum obtineat continens. Nam & propter maiorem, quàm oportet, voluptatis oble-

Universidad de Deusto
Biblioteca

ctationem, non seruat rationem impotens: hic verò quia minus, quàm par sit, oblectetur. Cõtinens verò sic suum iudicium retinet ac rationem, vt à neutro se patiatur deiici. Quòd si in bonis est continentia, ambas necesse est contrarias animi affectiones esse in malis: sicuti etiam videntur. Sed quia altera in paucis, atque rarò reperitur, idcirco vt temperantia tantùm intemperantiæ aduersari videtur, sic continentia impotentiæ. Et quoniam multa dicuntur per similitudinem, continentia quoque temperantis habitum similitudine quadam consecuta est. Vt enim continens, sic temperans eiusmodi est, qui nihil quod rationi sit contrarium, faciat propter eas quæ ad corpus pertinent voluptates. Sed hoc interest, quòd in illo insunt, in hoc nullæ sunt prauæ cupiditates. Et quòd hic eiusmodi est, qui nulla præter rationem capiatur voluptate, capitur autem ille quidẽ, sed non perducitur. Similes etiam sunt inter se intemperãs & impotens, cùm sint diuersi: quoniã vterque voluptates corporis sequitur: sed ille putat pſequẽdas esse, hic nõ putat.

Cap. 10. Neque verò vnus, idémque vna prudens esse potest & impotens. Nam qui prudens sit, eundem etiam moribus omni virtute ornatis & instructis esse ostendimus. Præterea non ex eo solùm prudens est, quòd sciat quid agendum sit, sed ex eo etiam quòd vsu rerum agẽdarum valeat. At impotens vsu rerum agendarum nõ valet, neque est ad rerum actionem idoneus. Acutum certè ac solertem hominem nihil prohibet impotentem esse. Ideóque videntur etiam nonnulli prudentes esse impotentes: propterea quòd, vt superiore libro ostendimus, inter solertiam & prudentiam ita interſit. Ac sunt illi quidem finitimi, quòd ad rationem attinet: quòd verò ad agendi consilium, longè diuersi. Nec verò impotens ita affectus est animo, vt qui scit & contemplatur, sed vt dormiẽtes & ebrij. Idémque sponte agit (scit enim quodam modo & quid, & cuius rei causa agat) sed minimè improbus est: probum enim est in eo agendi consilium ac propositum. Itaque est veluti semiimprobus. Neq; verò est iniustus, vt qui non fraude & veluti dolo adhibito agat. Impotentium enim alij non perstant in eo quod deliberatione statutum sit. Alij qui sunt melancholici, ne deliberant quidem omnino. Similis est igitur impotens ciuitati quæ statuit illa quidem præclarè omnia, legésque habet bonas & salutares, sed earum nulla vtitur. Id quod Anaxandrides facetè dixit,

Vult ciuitas leges, quas non seruat tamen.

Improbus autem ei, quæ seruat illa quidem leges, sed malas & pernicioſas. Porrò autem in eo quod multitudinis habitum excedit, omnis & continentia & incontinentia cernitur. Nam continens magis, incontinens minus in recta ratione perstat, quàm vires ferant plurimorum. Eorum autẽ impotentia facilius sanari potest qui atra bili tenentur, quàm eorum qui inito rectè consilio non stant in eo quod sit iudicatum. Et ij qui consuetudine, quàm qui natura impotentiam compararunt. Est enim facilius consuetudinem mutare, quàm naturam: quippe cùm propterea difficilè cõsuetudo mutetur, quòd ad naturam proximè accedat. Id quod etiam Euenus ait,

Consuetudo quidem non sit, nisi tempore multo:
At fiet, natura homini si longius ibit.

Ac continentia quidem quid sit, quid impotentia, quid

Universidad de Deusto
Biblioteca

constantia & mollities, quámq; inter se rationem habeant hi habitus, dictum est.

Cap. 11. De voluptate autem & dolore disputare philosophi est, eius qui ciuilem scientiam profitetur. Is enim est velut magister & architectus illius finis bonorum omnium, quem intuentes alia in bonis, alia in malis simpliciter esse censemus. Iam verò cùm virtutes & vitia quæ ad mores pertinent, in voluptate ac dolore cerni posuerimus, hæc nobis de voluptate & dolore etiam necessario suscipiẽda disputatio est. Et sanè plerique fœlicitatem cum voluptate coniũctam esse affirmant. Itaque μακάριον, id est beatum, ἀπὸ τῆς χαρᾶς nominarũt. Sunt igitur qui nullam voluptatem bonum esse censent: neque per se, neque ex accidente: quòd non idem sit bonum & voluptas. Alij nonnullas in bonis numerant, multas in malis. Tertia etiam est sententia eorum qui asserunt, & si omnes in bonis sint, tamen non posse voluptatem summum bonum esse. Omnino quidem non esse bonum voluptatem propterea dicunt, quòd voluptas omnis sit ortus quidam ad naturam pertinens, quem sensus petit. Neque enim ex eodem genere sunt ortus & finis, ut nulla ædificatio, est ipsa domus. Præterea cùm voluptates fugit temperans: tum prudens non id quod voluptatem efficit, sed indolentiam sequitur. Iam verò impedimento est voluptas, quo minus sapias: eóque magis, quo maior est, si veneris. Qui enim in ea sit, nihil agitare mente, nihil ratione explicare, nihil cogitatione cõsequi posse. Præterea nulla ars est voluptatis. At omne bonum, est artis opus. Postremò voluptates & pueri persequuntur & belluæ. Sed non omnes esse in bonis alij propterea dicunt, quòd aliquæ sunt

obscœnæ, & quæ vt probra obiiciuntur: & quòd nocent. Quædam enim eorum quę nos voluptate afficiunt, morbos adferunt. Non esse autem in voluptate summum bonum, quòd voluptas non sit finis, sed ortus. Atque hæc ferè sunt quæ de voluptate asseruntur.

Ex iis verò non effici, vt voluptas ne sit bonum, neque summum bonum, ex his intelligi potest. Primum, quia bonum dupliciter dicitur: alterum, quod simpliciter ac per se bonum sit: alterum, quod alicui bonum sit: efficitur vt etiã eãdem diuisionem naturæ & habitus consequãtur. Quare etiam motiones & ortus eandem admittent diuisionem. Et quæ malæ videntur, aliæ simpliciter, malæ alicui non sunt, sed expetendæ. Quædam verò nec certo cuidam, sed aliquando & perexiguo tempore, expetendæ non item. Atque hæ non sunt voluptates, sed videntur: omnes scilicet eæ quæ cum dolore coniunctæ sunt, & medendi causa adhibentur: quales sunt ægrotorum. Deinde cùm bonorũ aliud actu cernatur, aliud habitu: quæ voluptates ad constitutionem habitus naturalis pertinent, ex accidẽte suaues ac iucundæ sunt, non per se. quoniã actus in cupiditatibus sunt deficientis nõ sine molestia habitus atque naturę: cùm alioqui sint & quædam voluptates quæ dolore & cupiditate vacant. quales sunt quæ in contemplãdo percipiũtur, tum cùm natura nihil desiderat. Quod ex eo velut signo perspici potest, quia non iisdem rebus voluptatem parientibus delectantur homines, cùm natura expleta est & satiata, & cùm adhuc expletur. Sed cùm iam cõtenta est iis quæ simpliciter ac per se sunt iucũda: cùm adhuc expletur, nec contenta est, etiam contrariis. Etenim acidis & amaris tũ de-

Cap. 12.

Universidad de Deusto
Biblioteca

lectari solent, quorum nihil natura gratum est, nec simpliciter iucundum. Quare ne voluptates quidem. Vt enim quæ iucunda sunt, inter se affecta sunt: sic eæ etiam quæ ex illis percipiuntur voluptates. Neque verò aliud quidpiam necesse est melius esse voluptate, vt nonnulli asserunt: finem scilicet ortu esse præstantiorem. Neque enim voluptates ortus sunt, neque omnes cum ortu coniunctæ, sed actus potius & finis: nec gignendo eueniunt, sed vtendo. Neq; est omnium alius finis quidam quo referatur, sed earum modo, quæ ad perfectionem naturæ perducunt. Itaque illud nō est præclarè dictum, voluptatem esse ortum quendam quē sensus percipiat: sed definienda potius fuit, actum esse habitus qui secundum naturam est: & pro illo, quem sensus percipit, non impeditus. Sed ortus quidam videtur esse id quod est verè ac propriè bonum: quia actum quendam ortum esse putent, cùm tamen reuera sit aliud. Quod verò aiunt malas esse, propterea quòd morbos pariant nonnullę res quę voluptatem efficiunt: idem valet contra salubria, quorū quædam rei numariæ obsunt. Ergo hac quidem ex parte, vtraque mala sunt. Verùm ex hoc profectò non sunt mala æstimanda: quoniam contemplatio etiam rerum nocet interdū valetudini. Neque verò prudentiam aut vllum habitum impedit quæ ex quoque habitu proficiscitur voluptas, sed quæ sunt alienæ. Quinetiam quæ ex discendo & contemplando capiuntur voluptates, hoc præstant, vt magis ac magis discamus ac contemplemur. Quòd autem asserunt voluptatem nullius artis opus esse, id non immeritò accidit. Neque enim vllius alterius actus ars est, sed potius facultatis ac potestatis. Quanquā voluptatis videntur esse vn-

guentaria & culinaria. Quod verò aiunt temperātem fugere voluptates: prudentémque sequi indolentiam, nō voluptatem: tum pueros & belluas voluptatem persequi: hæc vna ratione omnia dissoluūtur. Quia enim diximus, quomodo simpliciter bonæ, & quomodo non bonæ sunt omnes voluptates: has pueri ac belluæ sequuntur: prudens autem earum indolentiam, quæ cum cupiditate & dolore ac molestia coniunctæ sunt, quæ eædem ad corpus pertinent (hæ enim sunt ex eo genere) & intēperans eas nimias, ex quibus intemperās nominatus est. Quapropter eas fugit temperans. Alioqui sunt & tēperantis suæ quædā voluptates.

At verò hoc inter omnes constat, dolorem malum esse atque fugiendum. Nam alius absolutè malum est, alius quadam ex parte, nempe quia impedimento est. Quod autem ei contrarium est quod fugiendum sit, qua fugiendum est atque malum, omne id bonum est. Est igitur bonum voluptas. Neque enim ita procedit refutatio, vt dissoluebat Speusippus: Vt maior res minori contraria est & pari, ita voluptatem dolori esse contrarium. Neque enim dicas voluptatem, idem quod malū quoddam esse. Nec certè quicquam prohibet, quin sit aliqua voluptas summum bonum, tametsi nonnullæ numerentur in malis: vt nihil vetat aliquam scientiam esse optimam, etiamsi malæ sunt & pernicioſæ aliquæ. Quin potius si ab vnoquoque habitu proficiscantur sui quidam liberi ac minimè impediti actus: siue in omnium actu sit beatitudo, siue in eorum aliquo, si modò non sit impeditus, eum profectò necesse est maximè expeti. Atqui hoc ipsum est voluptas. Ita erit summum bonū quædam voluptas, etiam si multæ sint in malis, atque adeò, Cap. 13.

Universidad de Deusto
Biblioteca

si ita vis, in malis simpliciter. Ob eámque causam, beatam vitam, etiam iucundam & suauem ducunt omnes. Et voluptatem certè cum beatitudine non iniuria connectunt, & veluti in beatitudine implicant. Nullus enim actus perfectus est, si impeditus sit. Beatitudo autem vndique perfectum quiddam & absolutum ponitur. Quocirca corporis bonis & externis, adeóque fortuna ipsa eget beatus, vt ne eius actiones impediri possint. Qui autem beatum eum dicunt, qui rota torqueatur, maximísq; opprimatur calamitatibus, dum modò vir bonus sit: siue sponte sua, siue inuiti ita loquantur, nihil dicunt. Quoniam autem fortuna indiget, idcirco videtur quibusdam εὐδαιμονία, id est, fœlicitas idem esse quod εὐτυχία, id est, secunda fortuna. At non ita est. quandoquidem etiam hæc si est immoderata & immẽsa, impedimento est beatæ vitæ: nec iam fortassis prosperitatem ac secundam fortunam appellari æquum est. Est enim eius à beata vita modus terminúsque petendus. Quòd verò omnes & belluæ & homines sequuntur voluptatem, id quoque argumento est, eam esse summum bonum.

Fama etenim vana esse nequit, quam multa per orbem
Turba hominum celebrat.-

Sed quoniam eadem neque est, neque videtur natura optima, nec habitus optimus, idcirco non eandem omnes sequũtur voluptatem: sed tamẽ voluptatem omnes. Fortasse etiã sequuntur omnes non quam putant, aut quam ipsi potissimùm probarẽt, sed eandem. Est enim natura diuinũ quiddam insitum omnibus. Sed nominis hæreditatem sibi vendicarunt ad corpus pertinentes voluptates, propterea quòd sæpissimè iis se dedunt homines, & earum omnes sunt participes. Quoniam ergo hæ solæ notæ sunt, idcirco eas solas esse putant. Illud quoq; perspicuum est, nisi sit & voluptas bonum & actus, non iucundè viuere beatum. Quãobrem enim eam desideret, si non sit in bonis? Quinetiam euenire poterit, vt iniucundè, & cum dolore viuat. Neque enim dolor malum est, nec bonum, nisi etiam voluptas. Cur ergo eum fugiat? Neque igitur iucũdior ac suauior sit vita hominis virtute præditi, nisi etiam eius sint operationes huiusmodi.

De iis porrò voluptatibus, quæ ad corpus pertinent, iam differendũ est nobis, præsertim cùm dicamus nonnullas voluptates esse valde expetendas: vt quę honestæ sunt. at non quæ ad corpus pertinent, & in quibus versatur intemperans. Quid ergo est, quòd his contrarij dolores mali sunt ac molesti? malo enim quod aduersatur bonum est. An ita bonæ sunt necessariæ voluptates, quia quod est non malũ, bonum est? An ad certum vsque terminum & modum bonæ sunt? Nam quibus in habitibus, motionibúsque transire modum, in eo quod melius sit, non licet: nec in voluptate, quæ in illis inest, licet. in quibus verò licet, & in voluptate. Atqui in bonis corporis est aliquid nimium: ac malus eare quisque est, quia sequitur nimias voluptates, nõ quia necessarias. Omnes enim modo quodã & epulis delectantur, & vino & venere: sed non omnes, vt ratio postulat. Contrà fit in dolore. Neque enim quod hic nimium est, fugit, sed omnino dolorem fugit quisque. non enim contrarius est dolor ei quod nimium est, sed ei qui quod immoderatum est ac nimium, persequitur. Quoniam autem nõ solùm verum dicendum est, sed causa etiam adferenda, cur quicque Cap. 14.

Universidad de Deusto
Biblioteca

falsum sit (hoc enim plurimùm confert ad fidem faciẽdam. Cùm enim apparuerit consentaneum id, propter quod verum esse visum est, quod minimè verum est, tum id efficit vt vero magis assentiamur.) Itaque afferenda ratio est, cur voluptates corporis magis expetẽdæ videntur. Ac primùm quidem certè, quòd depellit atque excutit dolorem, & propter dolores nimios, voluptatem quasi medicinam quãdam sequuntur, voluptatem inquam immodicam, atque omnino eam quæ ad corpus pertinet. Vehementes autem solent existere omnes quæ adhibentur curationes, ideóque expetuntur, propterea quòd ad contrarium compositæ & collatæ maiorem sui speciem exhibent. Non igitur bonum videtur esse voluptas, his duabus de causis, vt dictũ est, quòd aliæ sunt actiones deprauatæ naturæ, aut ab ipso statim ortu, vt belluarum, aut consuetudine, vt hominum flagitiosorum. Aliæ sunt velut medicinæ quædam, quia scilicet eorum sunt qui aliquid desiderãt, quibúsque aliquid deficit, & melius est adesse, quàm gigni. Hæ verò quoniam tum existunt, cùm expletur ac perficitur naturæ desiderium, idcirco ex accidente bonæ sunt. Iam verò expetuntur ab iis qui aliis oblectari nõ possunt, hoc ipso quòd sunt vehementes & validæ. Itaque earum velut sitim quandam sibi ipsi conciliant & comparant. Quæ si non noceant, caret reprehensione: sin noceant, est in vitio. Neque enim suppetunt alia quibus oblectentur. At verò neutro modo affici, vt scilicet neque in dolore sis, neque in voluptate, pleriſq; molestum est, idque ob suam cuiusque naturam. Sunt enim in perpetuo labore animantia: vt etiam testantur qui de rerum natura habentur sermones: qui cernere & audire non

sine molestia esse confirmant, sed assiduitate quotidiana, vt aiunt, & consuetudine sentiendi assueuimus. Itémque in adolescentia homines ita affecti sunt propter accretionem, vt vinolenti: atque adeò hilaris & iucunda est adolescentia. At verò qui bili atra naturâ abundant, ij semper requirunt, desiderántque medicinam: quòd eorũ corpus continenter, assiduéque pungatur, propter suam temperationẽ: & vehementes semper habent appetitiones. Atqui expellit voluptas dolorem, tum ea quæ contraria est, tum quæuis alia, si modò sit vehemens. Atque ob eas causas homines intemperantes fiunt & flagitiosi. Quæ autem vacant dolore voluptates, earum nullæ sunt exuperãtiæ. Quo ex genere sunt quæ ex iis gignuntur, quæ habent suapte natura, non autem aduentitiam oblectationem. Dico autem aduentitiam habere iucunditatem ea, quæ medicinã faciunt, quæq; curationis causa adhibentur. Nam quod accidit, vt naturę desiderio, quasi adhibita medicina subueniatur, coperãte eo, quod in nobis adhuc sanum est, nutriendi principio, idcirco efficere videtur voluptatem. Ea verò suapte natura voluptate afficiunt, quæ eiusmodi, hoc est, nihil desiderantis, naturæ actionem perficiunt & absoluunt. Res autem nulla, nos semper eadem delectat, quòd non est natura nostra simplex, habétq; in se quiddam admixtum dispar sui ac dissimile, quo eam interire necesse sit. Ita si quid agit pars altera, id continuò à natura alterius sit alienum. Sin quando ad æqualitatem pars vtraque reuocetur, nec iucundum videtur quod agitur, neque molestum. Nam si natura simplex sit alicuius, eâdem semper ex actione summam capiet voluptatem. Quapropter semper vna Deus,

Universidad de Deusto
Biblioteca

eáque ſimplici voluptate perfruitur. Neque enim motionis tantummodo eſt actus, ſed etiam immobilitatis & quietis: & magis eſt in quiete voluptas, quàm in motu. Fit autem neſcio quo vitio hominum, vt, iuxta ſententiam poëtæ, rerum omnium nihil iucundius mutatione, nihil ſuauius eſſe videatur. Vt enim homo mutabilis & inconſtans eſt qui eſt improbus, ſic natura quæ mutationem deſiderat. Neq; enim ſimplex eſt, neque proba. Dictum eſt de continentia & incontinentia, de voluptate & dolore, tum quid ſit eorum vnumquodque, tum quomodo eorum aliqua in bonis ſint, alia in malis. Supereſt vt de amicitia dicamus.

Ariſtotelis de moribus ad Nicomachum

Liber octavus.

Sequitur vt deinceps de amicitia dicẽdum eſſe videatur. Nam aut virtus eſt quædã, aut cum virtute coniuncta. Et preterea ad vſum vitæ eſt neceſſaria maximé. Quis enim eſt qui velit abſq; amicis vitam degere, in ſumma etiã omnium bonorum abundantia? Etenim vt quiſque maximè opibus, imperio, & potentia excellit, ita amicis maximè indigere videtur. Quis enim eſſet tantus fructus in huiuſmodi proſperitate, ſublata benignitate ac beneficentia, quæ & in amicos extat maximè, & ibi ampliſſimis laudibus afficitur? Aut quo tandẽ modo ſine amicis cuſtodiri conſeruariq; poſſit? Quãtò enim amplior eſt, tantò periculis maioribus obiecta eſt. In paupertate etiã, cæteriſq; aſperis rebus, amicos vnicũ ac ſingulare perfugiũ eſſe exiſtimãt. Iam & adoleſcentes in officio retinent amici: & ſenibus ad obſequium præſto ſunt, eáſque vitæ actiones fungendas, quibus propter imbecillitatẽ deeſſe coguntur: & conſtanti ætati comites ſe ad præclara honeſtáque facinora præbẽt. Etenim

Cap. 1.

Si ſimul ire parent bini,— & maiora mente agitare,

Universidad de Deusto
Biblioteca

& plura conficere possunt. Ac natura quidem videtur esse amicitia inter natos & parentes: quod non solùm in hominibus animaduerti potest, sed in auibus etiam, & plurimis animalibus: tum verò inter omnia quæ quodam velut gentilitatis iure ac societate sunt inter se coniuncta: sed hoc in hominibus est multò euidentius. Vnde ita laudibus eos afficimus qui hominũ generi consulunt, vt φιλανθρώπους Græcè, id est, hominum amantes, appellemus. Cernere etiam licet in peregrinationibus, quàm sit omnis homo homini propinquus & amicus. Videtur autem etiam ciuitates continere amicitia: & maiore, quàm iustitia in studio esse legũlatoribus. Amicitiæ enim est similis concordia: hanc verò maximè appetunt illi: & seditionem quæ inimicitia est, omni ratione exterminant. Et si amicitia quidem inter omnes esset, nihil esset quòd iustitiam desiderarent. At si iusti essent, tamen accessionem amicitiæ requirerent. Et profectò inter omnia iura, quod præstantissimum est & maximè ius, id amicitia contineri videtur. Neque verò res est solùm necessaria, sed honesta etiam atque præclara. Nam & eos laudamus qui amicos diligunt: & amicorum multitudo, præclarum quiddam videtur. Vt id quoque accedat, quod nonnulli etiam viros bonos eosdem amicos putãt. Sed de ea multa sunt quæ ambigi, & in controuersiam vocari solent. Alij enim eam similitudinem quandam esse statuunt, & amicos, similes esse. Ex quo prouerbia facta sunt, Pares cum paribus, &, Graculus cum graculo. & cætera generis eiusdem. Alij contrà, qui similes sint esse inimicos, & ita animatos esse inter se vt figuli. Atque horum causas sublimius, & magis ad naturam accommodatè, petunt. Euripi-

des quidem, cùm ita scribit,

Cùm sicca tellus est, tunc imbrem ipsa expetit:
Cælúmque sanctum, cùm refertum est imbribus,
Delabi aridæ telluris in sinum petit.

Heraclitus verò cùm ait, Contrarium vtile, & ex rebus dissimilibus ac dissimilibus pulcherrimum concentum fieri: &, Discordia omnia effici. His cùm multi alij, tum Empedocles aduersatur. Nam simile appetere simile. Quæstiones igitur naturales, quoniam non sunt huius disputationis, omittamus: eas verò quæ naturam humanam, quæque ad mores perturbationésque pertinent, tractemus. veluti, Vtrũ inter omnes locum habeat amicitia, an inter malos esse non possit. &, Num sit vnum tãtùm genus amicitiæ, an plura. Qui enim vnum esse putant, ex eo quod accessionem & decessionem admittat, non satis firmo argumento nituntur. Accessionem enim & decessionem multa recipiunt quæ specie differunt, de quibus suprà diximus.

Cap. 2.

Hæc autem fortasse planius intelligentur, si quid sit amabile cognouerimus. Neque enim amari omnia vidẽtur, sed ea demum quæ amabilia sunt. cuiusmodi sunt bona, iucunda, & vtilia. Vtilia autem vidẽtur, ex quibus bonum aliquod percipitur, aut voluptas comparatur. Quare in eo quod amabile est, vel bonum, vel iucundum, vt fines quosdam spectamus. Sed vtrum id quisque diligat, quod verè bonum est, an quod sibi est bonum, quæstio est. Hæc enim interdum inter se discrepant. Idémque de iucundis rebus quæri potest. Videtur autem & quisque amare quod sibi bonum est: & id quidẽ simpliciter amabile esse, quod verè ac simpliciter bonum est: vnicuique verò, quod cuique bo-

Universidad de Deusto
Biblioteca

num sit. Quod autem cuique reuera bonum sit, nõ id quisque diligit, sed quod esse videatur. neque id quicquam refert: quoniam erit amabile quod bonum esse videtur. Cùm autem ab illis tribus omnes causæ diligendi proficiscantur, in eorum dilectione, quæ inanimata sunt, nomen amicitiæ locum non potest habere. Neque enim est in illis mutuus amor: nec vllum eorum bonis affici volumus. Ridiculum enim sit, si quem dicamus velle, vinum bonis affici, sed integrum modò ac saluum omnes volunt, ad suos vsus. Atqui omnes aiunt oportere amicum velle bonis affici: atque id illius causa. Qui autem ita aliis benignè volunt, eos benevolos appellant, si idem ab illis vicissim non fiat. Benevolentiam enim in iis, inter quos est mutua affectio, amicitiam esse dicunt. Sed nunquid eò addendum est, si non sit occulta? multi enim propter probitatis aut vtilitatis opinionem, etiam eos, quos nunquam viderunt, benevolentia complectuntur: fierique potest vt vicissim illorum aliquis in hunc sit eodem modo animatus. Benevolentia igitur inter se illi quidem coniuncti videntur esse. Sed quonam modo eos amicos quis dixerit, cùm quemadmodum inter se animati sunt, ignorent? Amicos ergo oportet & mutua se benevolentia complecti, & se velle vltrò citróque bonis affici, cùm id non ignorent, idque propter vnum aliquid eorum quæ dicta sunt.

Cap. 3. Quæ quoniam inter se specie differũt, dilectiones quoque & amicitiæ differunt. Tria enim sunt amicitiæ genera, quæ rebus amabilibus pari numero respondent. Est enim suus in vnoquoq; genere mutuus amor, haud obscurus, neque incognitus. Et qui inter se diligunt, alteri alteros bonis

affici volunt, hoc ipso, quòd diligunt. Atque illi quidẽ qui vtilitatis causa inter se amant, non propter se amant, sed qua bonum aliquid ipsis vtrinque redit. Eadémque est ratio eorum qui amicitias colunt propter voluptatem. Non enim facetos ac festiuos homines propterea diligunt, quia hac quadam qualitate affecti sunt, sed quia ipsos delectãt. Ergo qui vtilitatis causa amant, propter sua ipsorum commoda diligunt: & qui ob voluptatem amant, propter suam ipsorum voluptatem amant: nec quem amant, qua is ipse est, amant, sed qua vtilis est aut iucundus. Sunt igitur hæ amicitiæ ex accidente: quoniam non idcirco qui diligitur, colitur, quia is ipse est, sed quia aut vtilitatẽ aliquam suppeditat, aut voluptatem. Quocirca facilè tales amicitiæ dissoluuntur: quippe cùm similes ij minus permaneant. Etenim si iam amplius nõ sint voluptati vel vtilitati, amare desistunt. At vtilitas non permanet, aliásque alia solet existere. Quare eo quod amicitiam constituerat sublato, amicitia etiam dirimitur: quasi esset cum illis rebus contracta amicitia. Hoc autem genus amicitiæ maximè in senibus cernitur (non enim id ætatis homines voluptatem sequuntur, sed vtilitatem) tum verò in iis qui constanti sunt ætate, atque etiam in adolescentibus, quotquot sunt qui vtilitatis studio ducuntur. Cúmque non admodũ eiusmodi homines familiaritate & vitæ cõsuetudine consociantur (interdum enim ne iucundos quidem se præbent, tum ne hanc quidem vitæ consuetudinem desiderant, nisi inde fructus vtilitásque capiatur. Manent enim iucũdi tantisper, dum sperant se aliquem fructum esse facturos. Atq; ad hoc genus quidem hospitalitatem referunt. At verò iuuenum

Universidad de Deusto
Biblioteca

amicitia voluptatis causa ferè cõstituta esse videtur. Cùm enim animi perturbationibus ducantur, in iisque vitã degant, tum ex quo capiant voluptatem, quódque presens sit, id omne vel studiosissimè persequuntur. Et quia mutata ætate alia existunt, quibus oblectentur, idcirco repentè & amici fiunt, & ab amicitia desistunt. Nam eorum amicitia vna cum voluptate mutatur. huiusmodi autẽ voluptatis cita est ac repentina mutatio. Atque etiã adolescentes ad insanum amorẽ propẽsi sunt. Nã & ex perturbatione, & propter voluptatem insani amoris vehementia existit. Itaque & citò diligunt, & ab amore desistunt, sæpe eodem die mutata sententia. Hi vnà versari totos dies cupiunt, & vitę societate cõiungi, quòd isto modo eis adsint omnia, quæ ab amicitia expectant. At perfecta amicitia est, qua viri boni & virtute pares inter se coniuncti sunt. Hi enim vltrò citróque bonis pariter se affici volunt, quâ boni sunt. Boni autem sunt per se. Qui autem amicis benignè volunt illorum ipsorum causa, ij maximè amici habendi sunt. Sunt enim per se ita affecti animo, non per aliud, & ex accidente. Manebit igitur maximè horũ amicitia, quãdiu scilicet boni erunt. At virtus stabilis, constãs, ac permanens res est. Atq; etiam simpliciter vterque bonus est & amico. Viri enim boni & simpliciter boni sunt, & vicissim inter se vtiles: itémque iucundi. Qui enim verè boni sunt, iidẽ & simpliciter iucundi sunt, & inter se iucundi. Et suæ enim cuiq; sunt iucũdæ actiones, & quæ sunt eiusdem modi. At bonorum sunt eiusdẽ modi vel similes actiones. Porrò autẽ firma ac stabilis est non sine causa hæc amicitia. Concurrũt enim in ea omnia quæ amicis inesse debent. Omnis enim amicitia vel ad bonum dirigitur, vel ad voluptatem: ídque aut simpliciter, ac per se, aut eius quocum intercedit nobis amicitia. Et omnis quadam inter amicos paritate & similitudine constat: quæ huic per se insunt omnia. In hac enim cùm sint reliqua similia, tum id adest quod per se ac simpliciter bonum est, & quod simpliciter iucundum: quibus nihil amabilius reperiri potest. Et amare igitur in illis maximè viget, & amicitia, eáque optima. Iure autem rarum est maximè istud genus amicitiæ. quandoquidem hominum huius generis magna est penuria: & præterea tempore ac consuetudine opus est. Verum enim est prouerbiũ, Multos modios salis simul edendos esse, vt inter se norint. Nec igitur probari, & in amicitiã recipi possunt, nec amici esse, priusquam habeãt quasi signa quædam & notas quibus vterque alterum amabilẽ esse cognoscat, fidésque vltrò citróq; perspecta sit. Qui verò citò amicitię officia vicissim inter se præstant, volunt illi quidẽ esse amici, nec sunt tamẽ: nisi sint digni amicitia, itáque iudicent de se mutuò, exploratúmq; habeant. Repẽtè igitur amicitiæ volũtas nascitur, amicitia nõ itẽ. Atq; hæc quidẽ amicitia & tẽpore, & cæteris rebus perfecta est: Et hęc omnia atq; adeò similia præstãtur vltrò citróq; officia: qđ potissimũ in amicis requiritur.

Cap. 4.

Quæ autem iucunditatis causa constatur, huius præ se fert similitudinem. Boni etenim vicissim se inter se oblectant. Itémque ea quæ vtilitatibus colitur: siquidẽ qui boni sunt, tales se alter alteri præbent. Tum verò istæ amicitię permanent diutissimè, cùm ab amicis paria vtrinque præstantur ac suppeditantur. Veluti si par vtrinque voluptas præbeatur: non si ita solùm, sed si etiam ab eadem re proficiscatur, veluti in amatore & puero. Non enim eadem amatori & puero delectatio est. Nam amator quidem delectatur aspectu pueri, puer autem amatoris obsequio. Quibus rebus cùm amator carere cœperit, non item amicitia manet. Nam quæ ab altero in alterum proficiscitur, ea non manet, quia non simul ambo delectantur. Qui autem amicitia vtuntur, ea quæ ab amicis delectationis causa petunt, ea non petunt, quia non delectantur. Quæ autem vtilitatis causa petunt, ea non petunt, quia non delectantur. Quæ autem vtilitatis causa petunt, ea non petunt, quia non delectantur. Quæ autem vtilitatis causa petunt, ea non petunt, quia non delectantur.

Universidad de Deusto
Biblioteca

scatur. Vt inter festiuos ac facetos homines accidit: non vt in amatore & amasio. Neque enim iisdem oblectantur ijsdem, sed ille amore huius, hic amatoris obsequio & obseruantia. Desinente autem ætatis flore, interdum etiam euanescit amicitia, cùm alteri tunc nõ sit iucunda facies, alter non amplius ab altero colatur. Rursum autem plerique in amicitia permanent, si moribus similes consuetudine adiuncta, mores consentientes inter se diligant. Qui autem in cupiditate amoribus non voluptatem, sed vtilitates permutant, & minus diligunt, & minus diu permanent in amore. Qui vero amici sunt spe quæstus & emolumenti, eorum amicitia vtilitas commutata dissoluit: quippe qui non se inter se amarent, sed vtilitatem & fructum. Ac voluptatis quidem & vtilitatis causa comparatæ amicitiæ, & malis inter malos, & probis cum improbis, & neutris cum quolibet, intercedere possunt. At perspicuum est, solos viros bonos, propter se amicos esse. Mali enim seipsis non oblectantur, nisi quid extet emolumenti. Porrò autem sola bonorum amicitia criminationibus caret. Non enim facile est criminibus aliquem oblatis credere de eo quem ipse diu probauit atque perspexit. Præterea & fides inter eos viget: nec vllus rectè linquitur iniuriæ locus: cæteráque hîc adsunt omnia quæ a vera amicitia postulantur. In aliis autem societatibus nihil prohibet hæc talia existere. Quoniam enim homines, etiam amicos appellant qui se vtilitatis causa inter se diligunt, vt ciuitates: in quibus societates iniri videntur vtilitatis causa: itémque eos qui voluptatis causa inter se amant vt faciunt pueri, certè hos tales nos quoque amicos appellemus. Verùm amicitiæ etiam plura genera esse dicamus.

Ac primùm quidem & propriè eam quæ inter bonos est, quâ boni sunt: reliquas ex similitudine. Amici enim hoc ipso sunt, quòd boni aliquid, & simile quippiam hîc reperitur. Etenim quod iucundum est, bonum quidpiam est iis quibus res iucundæ cordi sunt. Neque verò hæ fere amicitiæ copulatæ reperiuntur in quoquam, nec iidem vtilitatis causa & voluptatis amici fieri solent: quod non admodum conuenire in vnum & connecti solent, quę non per se, sed aliena vi & ex accidẽte constant. Cúmque in has species distributa sit amicitia, improbi quidem amici esse poterunt voluptatis causa aut vtilitatis: vt qui hac ex parte veris amicis similes sint: at boni per se ac propter se amici sunt: nempe quâ boni. Hi ergo simpliciter amici sunt, illi ex accidente, & quia his sunt similes.

Vt autem in virtutibus alij ex habitu boni nominãtur, alij ex actu & effectu, sic in amicitia. Alij enim vitæ consuetudinem & familiaritatem adhibentes, & se vltrò citróque oblectant, & vtilitates suppeditant. Alij dormientes, aut locorum interuallo disiuncti, non vtuntur amicitiæ officiis illi quidem, sed ita tamen sunt affecti animo, vt amicorum munere fungi possint. Neq; enim locorum interualla funditus amicitiam tollunt, sed officia & actionem. Quod si sit diuturna absentia, amicitiæ quoque obliuionẽ adferre atque efficere videtur ipsa absentia. Ex quo factum est prouerbium, Cap. 5.

Sæpe perisse amor est per longa silentia visus.

Sed nec senes, nec seueri idonei ad amicitiam videntur: quippe cùm in iis sit parum iucunditatis: & nemo possit cũ eo, qui grauis ac molestus sit, familiaritatẽ cõtrahere, nec cũ

Universidad de Deusto
Biblioteca

eo in quo nihil est iucunditatis. Nam & molestiam natura fugit, & iucunditatem expetit maximé. Qui autem alteri alteris probati sunt, nec vitæ consuetudine & familiaritate vtuntur, beneuolis sunt, quàm amicis similiores. Nihil enim est tam amicorum proprium, quàm vitæ societas & communio. Vtilitatem enim expetunt inopes: consuetudinem vitæ, etiam beati: quandoquidem eos solitarios esse minimè conuenit. Atqui vnà vitam degere non possunt qui nec iucundi sunt, neque iisdem rebus delectantur: quæ sodalitas maximè videtur continere. Ergo amicitia est maximè, quemadmodum sæpe dixi, quę est inter bonos. Est enim amabile & optabile simpliciter, quod simpliciter, per se bonum est, aut iucũdum: cuique autẽ quod sibi quique tale esse arbitratur. At probus probo vtriusque causa est amabilis. Sed amor dilectióne perturbationi similior amicitia habitui: quoniã amor etiã est erga inanimata. Non redamare nõ est sine agendi consilio: ab habitu autẽ proficiscitur omne agendi consilium. Bonis quoque affici volumus quos amant, illorum causa: nõ perturbatione, sed animi affectu & habitu. Et quibus amici chari sunt, ij sua ipsorum bona diligunt. Cùm enim vir bonus, amicus sit alicui, tum in bonis eius cui est amicus, ducitur. Quocirca vterq; quod sibi bono est, amat: viciſsimque reddit parem & voluntatem & suauitatem: quandoquidem amicitia, quædam æqualitas dicitur. Hæc igitur in amicitia proborum, insunt maximé.

Cap. 6. Inter seueros autem & senes eò rarius amicitia intercedit, quò morosiores sunt & difficiliores, minúsque delectantur vitæ communione & cõsuetudine. Nam & amici-

tiæ sunt hæc propria maximè, & illius hæc efficientia sunt. Itaque amicitiam citò adolescentes instituunt, senes non item. Neque enim eos charos habere possunt, quibus non delectantur. Quod idem in seueris ac tristibus dicendum. Et quanquam hi tales homines beneuolentia inter se coniunguntur: quippe qui & vicissim se inter bonis afficiant velint, & cùm opus est, officiosi sunt & iuuant: tamen amicitia inter eos locum nõ habet: quòd vnà familiariter versari nequeant, nec alter altero oblectatur. Quæ in amicitia maximè locum habere oportet. Sed cũ multis perfecta amicitia esse non potest, sicut fieri nequit, vt insano amore vnà plures colantur. Est enim hoc in quadam excellentia & exuperatione positum. Quod verò tale est, cum vno natura intercedere solet. Eidẽ potrò simul multos valde probari ac summè placere, non facile est: vt nec fortasse bonum esse. Experiundum etiam est, & consuetudo adiungenda: quod perdifficile est. Vtilitatis sanè causa & voluptatis, vt quis multis placeat, vsuuenire potest: quòd & huius generis multi sint, & breui tẽpore possint, quæ huc pertinent omnia suppetere. Horum autem generum magis illa nomen videtur obtinere amicitiæ, quæ delectatione & iucunditate vitæ dirigitur, cùm eadem vtrinque extabant officia, & alter altero delectatur, aut iisdem rebus mouentur. quales sunt iuuenum amicitiæ. Habent enim eiusmodi amicitiæ ingenuum ac liberale aliquid, magis quàm aliæ. At verò quæ emolumentis & fructibus colitur, amicitia est hominum propria forensium ac sordidorũ. Et beati quidem vtiles amicos non desiderant, iucundos desiderãt. Viuere enim cum aliquibus cupiunt. Et molestias ferunt illi

Universidad de Deusto
Biblioteca

haud longo tempore: perpetuò verò, ne ipsa quidem bona si molestiam afferãt, nemo perferre posſit. Itaque amicos suaues ac iucundos quærũt, at fortasse & bonos quærere oportuit: vt qui & per se tales sunt, & ipsis etiam amicis tales. Sic enim eis ea suppetent omnia, quæ amicis adesse debent. Qui verò potentia & imperio valent, ij amicis distinctis ac disparibus vtuntur. Ex aliis enim vtilitates percipiunt, ex aliis voluptatem: quæ duo non ferè in eodem reperiuntur. Neque enim eos quærunt qui sint suaues & iucundi cum virtute, neque eos qui sint ad res honestas vtiles: sed in illis hoc solùm requirunt, vt faceti ac festiui sint, vt qui iucunditatis studio teneãtur: in his, vt apti ac solertes sint ad exequenda imperata. Atqui non magnopere solent hæc in eodem inesse. Dictum est, virum quidem bonum, eundem simul vtilem & iucundum esse: sed qui huiusmodi est, non sit amicus opibus & potentia superiori, nisi & virtute ille superetur. Sin minus, non sit qui inferior erat proportione æqualis. Illius verò generis non admodum multi solent existere. Ergo in æqualitate hę de quibus dixi amicitiæ cernũtur. nam eadem ab vtrisque extant in alterum, & sibi ea vicissim optant: aut verò aliud cum alio, vt voluptatem vtilitate, commutant. Hoc verò etiam dictum est, eas non æquè esse amicitias, nec diu permanere. Porrò autem videntur ex similitudine & dissimilitudine eiusdem rei, & esse amicitiæ, & non esse. Videntur enim amicitiæ propter similitudinem quam habent cum ea quæ virtute dirigitur. Cùm enim iucunditas in vna, in altera insit vtilitas, vtraque hæc insunt in illa. Quia verò illa criminationibus careret, stabilisque ac firma est, hæ autem decidunt celeriter,

alísque multis differunt, non videtur rursus amicitiæ, propter dissimilitudinem quæ iis est cum illa.

Est verò & aliud genus amicitiæ, quod in excellentia & præstantia cernitur: qualis est patri cum liberis, omninóque seniori cum iuniore: itémque viro cum vxore, & cui est in alios imperiũ cum iis quibus præsit. Quæ etiam differunt inter se. Non enim eadem est parentibus cum liberis, & iis qui præsunt aliis, cum iis qui in eorum sunt imperio. Sed nec patris cum filio eadem est, quæ filij cum patre, nec eadem viro cum vxore, vxorique cum viro. Est enim horum cuique virtus diuersa, diuersum officium. Sunt verò & causæ diligendi diuersæ. Vnde efficitur vt & diuersi sint amores, & diuersæ amicitiæ. Nec eadem profectò vtrique ab altero officia tribuuntur, nec id quidem æquũ sit postulare. Cùm verò ea tribuunt liberi parentibus, quæ debent procreatoribus: parentes vicissim liberis, quæ debẽt ex se natis: tum inter eos stabilis & proba amicitia existet. Debet autem ex proportione in omnibus amicitiis quæ in excellentia sunt, charitas existere. Veluti maior ei charitas debetur qui melior est, quàm ipse alteri debeat, magísq; amari debet, quàm amare. quod idem in eo dicendum, qui vtilior sit: eodémque modo in singulis aliis. Quando enim charitas dilectióve pro dignitate præstatur, tum existit quodã modo æqualitas: quæ sanè propria est amicitiæ. Sed non eodem se habere modo videtur æqualitas in iure reddendo & in amicitia. Est enim in iuris æqualitate primo loco eius, quod pro dignitate cuique tribuitur, habenda ratio: secundo, vt tantundem vnus auferat atque alter. At in amicitia contrà, primum locum quantitatis: secundum Cap. 7.

Universidad de Deusto
Biblioteca

dignitatis æqualitas tenet. Quod ex eo perſpici poteſt, quia ſi magna exiſtat inter aliquos virtutis, vel vitij, vel facultatum, vel alicuius alterius diſtantia, non iam in amicitia permanent, nec dignos quidem ſe iudicãt. Quod in diis eſt euidentiſsimum. Hi enim bonis omnibus longè plurimùm excellunt. Id quoque etiam in regibus cernere licet: quorum amicitia his multò inferiores homines ſe indignos putant. Et viles, nihilíque homines ſe indignos cẽſent, qui optimis viris aut ſapientiſsimis ſint amici. Atque in iis quidẽ terminus certus conſtitui non poteſt, quatenus hîc progrediendum ſit, vt amicitia inſtitui & conſeruari poſsit. Nã multa quidem certè eximi poſſunt, & adhuc conſtabit amicitia. At ſi magna ſit diſtantia, vt Dei, nõ iam manet amicitia. Ex quo exiſtit quæſtio, num aliquãdo amici velint ſuos amicos bonis quàm maximis affici, vt Deos eſſe. Neque enim iam ſibi amici futuri ſunt, quare nec in ſuis bonis numerari: nã in bonis amicorum, amici numerantur. Quòd ſi præclarè illud dictum eſt, ſuum quemque amicum bonis affici velle illius cauſa, profectò permaneat oportet amicitia, qualiſcunque ille futurus ſit. Ipſi ſanè vt homini maxima bona ille quidẽ optabit, ſed fortaſſe non omnia. Se enim quiſque maximè vult bonis affici.

Cap. 8. Sed plerique videntur diligi malle, quàm diligere, propter ambitionem. Itaque multi cupidi aſſentatorum reperiuntur. Eſt enim amicus inferior aſſentator omnis, aut certè talem ſe ſimulat, ſéque magis diligere, quàm diligatur. Hoc autem ipſum diligi haud procul abeſt ab eo, quod eſt honore affici, cuius certè cupiditate multi inflammantur. Neque verò honorem propter ſe expetunt, ſed ex accidẽte.

Plerique enim gaudent, ſe à viris potentioribus honore affici, quòd ſperant, ſi qua re egeant, fore vt ab iis conſequantur. Interim verò quaſi nota & argumento accipiendi beneficij, honore lætantur. Alij cùm à probis & doctis hominibus honorem ſibi tribui cupiunt, ſuam de ſeipſis cõfirmare volunt opinionem. Gaudent igitur ſe bonos eſſe, credentes eorum iudicio qui de ſe ita loquuntur. At charos eſſe ac diligi propter ſe gaudent. Vnde videri poſsit melius eſſe, quàm honore affici, atque per ſe expetenda eſſe amicitia. Porrò ipſa in eo magis eſt, vt ames, quàm vt ameris. Quod ipſum matres declarant, quæ hoc ipſo quod amãt, magnam capiunt voluptatem. nonnullæ enim ne dant quidem alteri nutriendos ſuos liberos: atque eos quidem vltrò ac ſpõte diligunt, nec ab iis viciſsitudinem amoris poſtulant, ſi fieri vtrunque non poſsit: ſatíſque ſibi fieri putant, ſi præclarè cum illis agi perſpiciant. Quinetiam eos diligunt, quamuis non poſsint eis propter ignorantiam tribuere quæ debent. Cúmque in eo magis cernatur amicitia vt amemus, iíque homines laudentur, quibus chari ſunt amici, conſentaneum eſt, amicorum virtutem eſſe ipſum amare. Quare qui hoc faciunt pro dignitate, amici ſtabiles conſtantéſque ſunt habendi: eorúmq; firma ac ſtabilis amicitia eſt. Iſto verò modo etiam qui diſpares ſunt, maximè ſint amici. Ita enim exæquantur: æqualitas autem & ſimilitudo quædam, amicitia eſt. Et maximè quidẽ eorum ſimilitudo, qui virtute ſimiles ſunt. Hi enim cùm per ſe ſtabiles ſint & conſtantes, eiuſdemmodi etiam ſe inter ſe præbent. Nec aut flagitia deſiderant, aut miniſtri eorum ſunt: quinetiam ea potius arcent & reprimunt. Probos enim nec ipſos peccare

Universidad de Deusto
Biblioteca

decet, nec amicos sinere, vt administri sint flagitiorum. At verò improbi & flagitiosi, cùm nihil firmum, nihil stabile & constans habeant (nam ne sui quidem similes permanent) tum breui tempore amicitias colunt, vicissim sese suis flagitiis & improbitate oblectantes. Illi autem qui vtilitatibus amicitias dirigunt, quíque voluptate, diutius colunt amicitias. Nam amici sunt tandiu, quandiu alter alteri voluptates & vtilitates suppeditant. Ex contrariis verò ea maximè constare videtur amicitia, quæ vtilitatis causa comparatur: vt egens locupleti, docto inscius. Qua enim re eget quisq;, eam cùm sibi dari cupit, aliam dat vicissim. Quod ad genus trahere ac transferre licet amatorem & amasium, formosum ac deformem. Quocirca ridiculi interdum videntur amatores, qui suo in amasios suos amori, illorum erga se amorem æquum censent pariter respondere, & tantundem amari postulant, quantum amant. Qui sanè si pariter digni amore sunt, fortasis æquum postulant. Sin nihil tale habeant, sit ridiculum. Fortasse autem nec contrarium appetit per se contrarium, sed ex accidente. Verùm medij est appetitio, quandoquidem id est quod bonum est. Vt sicco non est ea appetitio, vt id fiat quod humidum est, sed ad medium peruenire. quod idem in calido & cæteris dicendum. Sed hæc quidem, quoniam nõ sunt huius disputationis, missa faciamus.

Cap. 9. Videntur porrò, vt initio diximus, circa eadem versari, & inter eosdem esse ius atque amicitia. In omni enim societate ius quoddam intercedere videtur: & amicitia quædem certé. Itaque tanquam amicos appellant eos quibuscũ nauigant & militant. Itémq; eos omnes quibuscum aliam

quandam ineunt societatem: & quatenus homines inter se communione aliqua consociati sunt, eatenus amicitia inter eos constat. Nam & iuri inter eos eatenus locus est. Ac rectè profectò ait prouerbium, Amicorum omnia communia: quãdoquidem in communione consistit amicitia. Sunt autem fratrum & sodalium communia omnia, certa & separata reliquorum: & aliis quidem plura, aliis pauciora. Nã & amicitiarum aliæ magis, aliæ minus sunt amicitiæ. Sed & iura inter se discrepant. Neque enim eadem sunt parentibus cum liberis, quæ fratribus inter ipsos: nec inter sodales eadem quæ inter ciues. Similitérque in aliis amicis. Sunt igitur & aliæ atque aliæ iniuriæ his omnibus inter ipsos, atque hę pro amicorum gradibus, accessionem capiũt. Vt socio grauius est adimere pecuniam, quàm ciui, & fratri non opitulari, quàm externo: & patrẽ verberare, quàm quemuis alium. Ius autem vnà cum amicitia augeri solet: quippe cùm inter eosdem consistant, & æquè latè pateãt. Sunt autem omnes societates velut quædam partes ciuilis societatis. Conueniunt enim homines emolumenti alicuius causa, & vt aliquid suppeditent quod ad vitæ vsum cultúmque pertineat. Et sanè societatem ciuilem iam ab initio vtilitas & coniunxit & continet. Hoc enim legumlatores spectant: & id demum ius esse dicunt, quod publicè prodest. Cæteræ igitur societates suam quæque vtilitatem exoptant: vt nautæ eam quæ nauigationi proposita est ad conficiendas pecunias, aut huius generis aliud quippiã: & commilitones eam quam spectat res bellica, siue pecuniarũ, siue victoriæ, siue alicuius vrbis potiundæ cupiditate ducantur. Itémque tribules & populares. Quanquam non-

Universidad de Deusto
Biblioteca

nullæ societates voluptatis causa constitui videntur, vt epulonum & eorum qui symbolas ad conuiuia conferunt. Hæ enim sacrificij causa & conuictus fieri solent. Omnes porrò hæ ciuili subiectæ videntur. Non enim ciuilis consociatio id quod in præsens prodest, sed quod in omnem vitam spectat atque expetit. Qui verò sacra faciunt, atque in ijs conuentus, ij cum diis honorem tribuunt, tum sibi ipsi cessationem suauem & iucundam cõparant. Constat enim priscæ sacrificia & conuentus olim fieri solitos, posteaquam fruges collectæ erant, vt primitias quasdam. Nam id maximè temporis cessabant. Hoc igitur apparet, omnes societates partes esse ciuilis. Societates verò cuiusque generis, sui etiã generis amicitiæ consequuntur.

Cap. 10. Rei autem publicæ tria sunt genera, totidémque ab illis defectiones & veluti egressiones, quasi earum euersiones & pernicies. Sunt autem Respub. hæ, regia potestas, optimatum principatus, & tertia quæ ex censu nominatur, quæ aptè τιμοκρατία, hoc est, ex censu potestatem appellari licet. quam eandem plerique communi nomine Rempub. solent appellare. Harum optima est regnum, deterrima, timocratia. Defectio à regia potestate, tyrannis dicitur. In vtraque enim vnus præest: sed tamen inter eas permultum interest. Tyrannus enim suis, rex eorum quibus præest commoditati vtilitatique seruit. Neque enim rex habendus est qui se ipse non est contentus, quique bonis omnibus minus excellit. Qui verò talis est, is cùm nullo egebit, tum rationẽ nullã ducet cõmodorum suorum, sed eorum quibus imperat. Nã qui talis non sit, eum sorte delectum quendam potius, quàm regem appellare conuenit. Huic aduersatur tyrannis: siqui-

dem sibi suísque rationibus consulit. Quo magis perspicuũ est, eam esse deterrimam. Quod enim rei optimæ contrarium est, idem pessimum est. Ex regali autem potestate in tyrãnidem respub. delabitur. Vitium enim singularis principatus est tyrannis: & rex vitiosus ac deprauatus, tyrannus efficitur. Ex eo autem reip. statu qui est in potestate optimorum, in eum fit mutatio, in quo pauci præsunt: ídque culpa & vitio principum, qui res ciuitatis non distribuunt pro dignitate: sibíque vel omnia, vel maxima cõmoda sumunt, & magistratus semper ad eosdem deferunt, quòd plurimi faciãt diuitias. Ita pro optimis & æquissimis pauci, iíque vitiosi, imperant. Quæ verò ex censu potestas nominata est, in popularem conuertitur. Sunt enim hæ finitimæ. Nam ea quoque quæ est ex censu potestas, est multitudinis: & pares sunt qui censi sunt. Sed quoniam popularis potestas paulùm à specie Reip. discedit, minimè vitiosa est. Ac Reip. quidem status hoc ferè pacto mutari solẽt: quòd sic & minimum & facillimè transmutantur. Earum autem similitudinem & quasi exẽpla licet in familia cernere. Nam quæ patris est cum liberis societas, regni speciem præ se fert. Patri enim curæ sunt sui liberi. Vnde etiã Homerus Iouem patrem appellat. Debet enim regia potestas paternum imperium referre. Quod quidem apud Persas in tyrannidẽ versum est. Liberis enim suis quasi seruis vtuntur. Est etiam domini in seruos tyrannicũ imperium: quippe in quo domini vtilitas agitur. Atque hoc quidem iustum est, ac rectum imperium: illud Persicum, iniustum ac peruersum. Diuersi enim diuersa habent imperia. Viri autem cum vxore societas præ se fert quandam optimatũ po-

Universidad de Deusto
Biblioteca

testatem. Nam pro dignitate vir imperat, & in iis rebus quæ viro dignæ sunt: quæ autem fœminam decent, eas illi tribuit. Quòd si in omnibus præsit vir ac dominetur, in paucorum dominatum fit mutatio: quoniam præter dignitatem suam facit, & non quatenus est præstatior. Verùm interdum vsuenit, vt dominentur vxores, cùm amplum habent patrimonium. Non igitur tum imperia virtuti deferuntur, sed diuitiis & facultatibus, quemadmodum in paucorum dominatu. At timocratię similitudinem refert, quæ fratribus inter ipsos coniunctio est. Sunt enim pares, nisi quoad sunt dispari ætate. Itaque si magna sit ætatis distantia, non iam amicitia fraterna constituitur. Sed in iis maximè familiis viget popularis potestas, quæ vel domino carent, quòd ibi omnes ex æquo imperant: vel in quibus est imbecillus dominus, & licentia concessa omnibus.

Cap. 11. In quoque autem Reip. genere eatenus amicitia locum habere cernitur, quatenus iuri in iis locus est. Regis quidem cum iis quibus imperat amicitia, in excellẽtia quadam beneficiorum consistit. Bene enim de suis meretur. Siquidem cùm bonus sit, id magna diligẽtia procurabit, vt sint quàm beatissimi, quẽadmodum pastori oues curæ esse solent. Vnde etiam Homerus Agamemnonem pastorem populorum vocauit. Quo etiã in genere est paterna amicitia, sed magnitudine beneficiorum præstat. Pater enim est qui, quod omnium maximum censetur, filiis vt sint causa est, & alimenti & eruditionis. Quæ eadem etiam tribuuntur maioribus. Naturâ enim præest & pater liberis, & progenitores nepotibus, & rex iis apud quos regnat. Hæ autẽ amicitię etiam in excellentia quadam præstantiáque cernũtur.

Ideóque parẽtes iusta veneratione prosequimur. Et ius ergo inter eos intercedit, non vt eadem vtrinque præstentur, sed vt pro cuiusque dignitate: præsertim cùm hoc etiam inter eos locum habeat amicitia. Eadem autem amicitia est viro cum vxore, quæ est in potestate optimorum. Virtutis enim habetur ratio, & optimo cuiq; semper maxima quæque bona, & cuique pro dignitate tribuuntur. Quæ eadem est in eo iuris ratio & sententia. At verò fratrum inter ipsos amicitia similis est sodalium amicitiæ. Sunt enim pares & coætanei: cuiusmodi in hominibus, iidem ferè mores sunt, eadem studia, iidem affectus. Huic autem finitima ea est quæ viget in cẽsuum potestate. Pares enim ciues esse volunt, ac probi: vicissimque imperare, & id æqualiter. Eodem ergo modo se habet & eorum amicitia. Sed in corruptis Rebuspublicis quæque de recto statu discesserunt, vt iura minus habent loci, sic etiam amicitiæ: atque in ea quæ pessimæ, minimum. In tyrannide enim aut nullus, aut certè perexiguus locus est amicitiæ. Inter quos enim nihil commune est principi cum eo cui prꝛest, inter eos nulla potest intercedere amicitia: quando ne ius quidem: nisi fortè quale est artifici cum instrumento, & animo cum corpore, & hero cum seruo. Hæc enim iuuari, & commodis quibusdam affici, ab iis qui illis vtũtur, possunt: at amicitia nulla potest intercedere, nec ius vllum cum rebus inanimis: sed nec cum equo quidem aut boue, immò verò ne cum seruo quidẽ, qua seruus est. Nulla est enim nobis cum illo communio: cùm præsertim seruus instrumentum sit animatum, & instrumentum sit seruus inanimatus. Qua igitur seruus, nulla est nobis cum eo amicitia, sed qua homo.

Universidad de Deusto
Biblioteca

Omni enim homini cũ iis omnibus videtur iuris quædam societas esse, inter quos possit esse legis conuentorúmque cõmunio. Ita etiam amicitia, quatenus homo est. In tyrannide autem exigua est amicitiæ, iurísque communio: in statu populari, maxima. Multa enim sunt inter homines æquales communia.

Cap. 12. *In societate igitur & communione, vt diximus, omnis amicitia consistit. Verùm hinc eam, quæ est inter cognatos, & quæ est inter sodales, excludere liceat. Quæ autem ciuibus, tribulibus, & hominibus vnà nauigantibus inter ipsos est amicitia, quæque sunt eius generis, eæ socialibus sunt similiores: quippe quæ quodam velut pacto constare videãtur. Quibus etiam hospitalem adscribere licet. Cognatorũ autem & sanguine propinquorum apparet multiplicẽ esse amicitiam, quæ omnis à paterna pendeat. Nam & parentes charos habent liberos, tanquam aliquid sui: liberi verò suos parentes, tanquam aliquid illorum. Atqui magis sciũt parentes quos procrearunt, quàm nati se ab illis procreatos: coniunctiúsque ac propinquius est quod procreatum est ab aliquo ei quod procreauit, quàm idipsum quod generauit ei quod procreatũ est. Quicquid enim est quod ab alio profectum est, ei propinquum & familiare est, vnde natum est, vt dens, aut pilus, & quidquis aliud, ei quod habet ipsum: illorũ autem nihil ei vnde ortum est, aut certè minus: idque progressu temporis. Nam parentibus quidem liberi simul ac orti sunt, chari sunt: at liberis parentes, nõ nisi progrediente ætate, cùm intelligentia & sensu iam valent. Ex quibus perspicuum est etiam, quid causæ sit, cur in matribus maior sensus amoris soleat existere. Parentes igitur suos*

liberos vt seipsos amant. Nam cùm sint orti ex iis, quasi alteri ijdem censentur, ob seiunctionem. Natis verò parentes chari sunt, vt ab illis procreati. Fratres verò idcirco inter se diligunt, quòd ex iisdem orti sunt parentibus. Nam illud ipsum, quòd ab iisdẽ parẽtibus orti sunt, illos inter se vnit, ac velut eosdem efficit. Idcirco eundem sanguinem, eandémque stirpem, cæteráque generis eiusdem, prædicant. Sũt igitur in diuisis etiam seiunctísque rebus, quodam modo idem. Magnum verò est etiam ad amicitiam momentum, vnà esse educatos, & ætate æquales esse. Nam vt prouerbio fertur, æqualis æqualem delectat: & vitæ consuetudine ac familiaritate fiunt sodales. Quocirca sodalium amicitiæ, fraterna similis est. Patrueles autem, reliquíq; cognati ob eam etiam causam cõiuncti inter se copulatique sunt, quòd scilicet ex eisdem nati sunt. Aliique eorum propinquiores sunt, alij alieniores, quòd vel propius parentem & generis authorem attingant, vel ab eo absint longius. Quæ autem est natis cum parentibus amicitia, & hominibus cũ diis, ea constituta est, tanquam cum bono atque præstanti. Optimè enim de nobis meriti sunt, nósque maximis beneficiis affecerunt: præsertim cùm & vt simus, & vt nutriamur, causæ sint, & vt erudiamur procreati. Accedit etiã huc suauitas quædam maior, atque vtilitas, quàm in alienorum amicitia: quo vitæ inter eos actior est communio. Insunt etiam in fraterna amicitia, eadem omnia quæ in sodalium: ac multò etiam magis in probis & omnino similibus: quo coniunctiores sunt, arctiúsque se inter se ab ineunte ætate diligunt: quóque moribus sunt similiores ij, qui ab iisdem procreati sunt, vnà educati, eadem disciplina erudi-

Universidad de Deusto
Biblioteca

ti atque instituti: quibus etiã accedit comprobatio diuturna, maximum & arctissimum vinculũ. Porrò eadem proportione insunt in reliquis cognatis ea omnia quæ ad amicitiam pertinent. Sed inter virum & vxorem natura periisse amicitiam videtur. Homo enim naturâ est ad coniugium propensior, quàm ad ciuilem societatem: quo prior est domus, magisque necessaria, quàm ciuitas: & quo est animantibus procreatio communior. Ac bestiarum quidem societas eatenus modò progreditur: homines verò non procreandi modò causa vnam in domum conueniunt, sed eorũ etiam parandorum quæ ad vsum vitæ pertinent. Statim enim dispertita sunt officia: suntque alia viri, alia vxoris propria. Prosunt vterque alteri, atque vicissim opitulãtur, sua in cõmune conferentes: ob eámque causam & vtilitas quædã in hac tali amicitia, atque suauitas inesse videtur. Qui si probitatem ad eam attulerint, virtute cõstituta videri potest. Est enim vtriusque virtus propria, qua se oblectare possint. Et quoniam nati liberi vinculum quoddam videntur, idcirco qui liberis carent, facilius dissociantur. Nam liberi commune sunt vtriusque bonum. quod verò commune est, omne coniungit & continet. Quomodo autẽ vita degenda sit viro cum vxore, omninóque amico cum amico, hoc quærere nihil aliud sit, quàm quid inter eos iuris intercedere debeat. Neque enim idem ius est amico cum amico, & cum extero, & sodali, & condiscipulo.

Cap. 13. Cùm autem tria sint (vt initio dixi) amicitiæ genera, & in vnoquoque genere alij sint amici in æqualitate constituti, alij in quadam excellentia. (Nam & qui pariter boni sunt, fiunt amici, & melior deteriori: eodémque modo

qui inter se sunt suaues & iucundi: & vtiles commodis inter se emolumentísque conferendis, partim æquales, partim differentes) illi quidem qui æquales sunt, pares esse debent in amore, cæterísque rebus. Qui verò impares sunt, iis proportione præstantiæ respondendum est. Existunt autem criminationes & querelæ in amicitia, quæ fructibus dirigitur vel sola, vel maximè: nec sine causa. Nam qui virtutẽ in conciliandis amicitiis sequuntur, vicissim de se inter se benemereri contendunt: hoc enim virtutis & amicitiæ est proprium. Et quia certatim id contendunt, ac velut de eo inter se decertant, ea re nec criminationes incidunt, nec pugnæ. Neque enim eo quisquam offenditur, cui charus sit, quíque de se bene mereatur: quinetiam si gratus est, ei referet gratiam, vicissímque benemeretur. Qui verò benemerendo superior est, quia consequitur quod volebat, nunquam de amico conqueretur. Vterque enim quod bonum est, expetit. Ne in iis quidem ferè quæ voluptatis causa cõparantur, incidunt. Si enim familiaris vitæ consuetudo, id est, quo oblectamur, simul vtrique id contingit quod cupit. Et ridiculus sanè videatur, si quis eum accuset cuius consuetudine minus delectetur: cùm liceat ab eius abesse consuetudine. At verò quas ãmicitias vtilitas constituit, eæ plenæ sunt obiurgationum & querelarum. Nam qui spe emolumenti vsu & consuetudine implicati sunt, semper plura desiderãt, sempérque se minus habere putant, quàm par sit: queruntúrque se non tam multa consequi, quanta requirunt, cùm digni sint. Qui autem benignè faciunt, non possunt tã multa suppeditare, quàm sunt multa, quibus egẽt, qui accipiunt. Sed videtur vt ius duplex est, alterum non

Universidad de Deusto
Biblioteca

scriptum, alterum legitimum, sic amicitiam, quæ vtilitatis causa comparatur, duplicem esse: vnámque moribus, alteram legibus constare. Oriuntur ergo querelæ tum maximè, quando non eadem amicitia obligatio dissoluitur, qua contracta erunt. Ac ea quidem amicitia, quam legalem diximus, certa obligatione & veluti constitutis verbis constat: & alia sordida est, cùm de manu in manum res traditur: alia liberalior & honestior, cùm ad tempus differtur, sed pactione adhibita quid pro quo reddendum sit. Certum in hac quidem est quid debeatur, non dubium, sed moram & cunctationem benignam & amicam habet. Itaque de iis apud quosdam nullæ dantur actiones, nulla iudicia: sed æqui boni consulere censent oportere eos qui fidem alterius secutorem cum ipso contraxerunt. At verò quę moribus constat, certa obligatione & verbis constitutis, ac velut dicta lege non constat: sed tãquam amico donatur, aut alij qualicunque. Par autem aut plus eo exigit, quasi non dederit beneficium, sed fœneratus sit, vtendúmue dederit. Quòd si tam vt contraxerat, ita illi non soluatur obligatio, existit crimination. Hoc verò ita vsuuenit, propterea quòd omnes, vel certè quamplurimi volunt ipsi quidem res honestas, sed vtilitatem & fructum anteponunt. Porrò autem honestum est benefacere, vt gratiam non exigas: at beneficio affici, vtile & fructuosum. Referẽda est quidem certe par gratia, si modò possis: idque vltrò ac sponte (neque enim amicũ oportet inuitum facere) quasi iam inde ab initio peccarit, acceperítque ab eo beneficium, vnde minus debuit: non enim ab amico, neque ab eo qui ob hãc causam contulerit. Perinde igitur ac si certis verbis concepta esset obli-

gatio, eum par est, qui beneficium accepit, reddere: ac fateri, si modò possit, referendam sibi esse gratiam. Nam si minus possit, ne is quidẽ qui dedit, reposcat. Quare si possis, reddendum est beneficium. Atque etiam in primis quis beneficium confert, & quid inde expectet, considerandũ, vt his conditionibus beneficio se affici patiatur, aut non patiatur. Sed hoc habet dubitationem, vtrum referendæ gratiæ officium eius qui accepit, emolumento & fructu ponderandum sit, an eius qui beneficium dedit. Nam cùm beneficiis afficiuntur homines, extenuandorum meritorum causa, eiusmodi se à beneficis accepisse prædicant, quæ & illis exigua erant, & ab aliis accipere licebat. Illi contrà, quæ & maxima deferre potuerint, & quæ aliunde non potuissent accipere: ídque rebus eorum asperis, aut vrgentibus alioqui negotiis. Nónne si amicitiam quidem vtilitas constituit, fructus quem ex beneficio tulit, is cui delatum est, mensura esse debet, vt ex eo beneficij magnitudo ponderetur? Hic enim indigebat, ei opitulatur alter, parem aliquando gratiam accepturus. Quoniam ergo tantum fuit subsidium, quanta in altero secuta est vtilitas, idcirco tantum etiam reddendum, quantum ad se peruenisse comperit: aut plus eo etiam: hoc enim est multò præclarius. In amicitiis autem quas virtus cõtrahit, quoniam nullæ obiurgationes existũt, officium æstimandum est ex eius qui contulit agendi consilio atque proposito. Virtutis enim ac morum præcipua vis in agendi consilio ac proposito consistit.

Atque etiam in amicitiis, in quibus excellẽtiæ quędam sunt, dissidia & querelæ incidunt. Nam vterque plus sibi tribui postulat: hoc verò cùm fit, amicitia dissoluitur. Qui Cap. 14.

Universidad de Deusto
Biblioteca

nanque melior est, sibi plus tribui æquum censet (bono enim plus tribui æquitas iubet.) Itémque is qui vtilior est. Eum enim qui sit inutilis, paria emolumenta consequi negant oportere: alioqui famulatum fieri non amicitiam, nisi pro dignitate officiorum ea constabũt quæ sunt amicitiæ propria. Arbitrantur enim, vt in societate pecuniarum plura accipiunt qui plura contulerunt, sic in amicitia oportere. At inops & deterior, contrá. Boni enim amici esse subuenire egentibus. Quis enim fructus, inquiunt, quæ vtilitas manet eum qui viro bono aut potẽti sit amicus, si quidem nihil sit consecuturus? In quo vtetque rectè videtur postulare, æquúmque reposcere, plúsque adeò tribuendum est vtrique ex iis rebus quę vigent in amicitia, sed non eiusdem rei: sed ei qui præstantior sit, plus honoris: inopi, plus emolumenti. Virtutis enim ac beneficentiæ præmium, est honos & gloria: inopiæ & indigentiæ, subsidium est quæstus lucrúmve. Hoc verò sic se habere etiam in rebuspub. perspicitur. Neque enim honos habetur ei qui in Rempub. nihil boni confert. Quod enim commune est & publicum, datur ei qui de Repub. bene meretur. Honor autem communis, res est & publica. Neque enim fieri potest, vt quis simul à Repub. locupletetur, & gloriam consequatur. Quoniam enim nemo potest, vt omni ex parte iacturam faciat, sustinere, suámq; conditionem vndique deteriorem fieri: qui rei numariæ iacturam facit, habétque deteriorem hac ex parte conditionem, ei honorem tribuũt: ei verò qui se vult muneribus affici, pecunias. Quod enim cuique tribuitur pro dignitate, id exæquat (vt dixi) & conseruat amicitiã. Illo sanè modo iis agẽdum est, vnáque versandum iis qui impares sunt.

Et cui vel ad opes adiumentum allatum est, vel ad virtutem, is honorem debet reddere, id scilicet reddens quod suæ facultatis est. Exigit enim & postulat amicitia, non quoquisq; dignus est, & quod pro dignitate debetur, sed quod tuæ facultatis est, quódque præstare possis. Neque enim illud fieri possit in omnibus: veluti in iis honoribus, qui diis debentur & parentibus. Nemo enim est qui pro dignitate eos possit venerari: & tamen qui eos quocunque officio & obseruatione potest, colit, is vir pius habetur. Idcirco filio non videtur cõcessum, vt patrem abdicet atque ableget, patri licet filium abdicare. Cùm enim debitor sit filius, eum oportet reddere & obligationem dissoluere: qui si omnia efficiat, nullam tamen partem videatur illius meritorũ assecutus. Quare semper debitor est, & illius beneficiis obligatus. Quibus autẽ debetur, iis licet suos debitores dimittere, quare & patri. His adde, quòd nemo fortasse sit qui velit vnquam abs se alienare, nisi eum qui insigni quadam improbitate sit præditus. Nam præter naturalẽ amicitiam, humanum est subsidium non aspernari. Illi verò quia improbus & flagitiosus est, cauendum est, aut non laborãdum certè vt opituletur & subsidio sit. Plerique enim beneficiis affici volunt, ipsi conferre, vt rem minimè fructuosam, fugiunt. Ac de iis quidem hactenus.

Universidad de Deusto
Biblioteca

Aristotelis de mori-

BVS AD NICOMACHVM

LIBER NONVS.

Cap. 1.

IN omnibus autem amicitiis specie dissimilibus proportio, vt dictum est, & exæquat amicitias & conseruat: vt etiã in ciuili, sutori pro calceis, & textori, cæterisque omnibus extat remuneratio pro dignitate. Atque hic quidem numus comparatus quasi rerum omnium mensura communis: ad quem sanè referuntur, ex eóque ponderantur, æstimantúrque omnia. At in amatorum amicitia interdum amator queritur sibi in amore parem non esse eum quem supra modum amet, cùm in eo nihil fortasse sit amabile. Sæpe etiam amasius conqueritur de amatore, quòd cùm antea promitteret omnia, nunc nihil præstet. Qualia solent tum maximè euenire, cùm ille voluptatis causa amasium colit, hic vtilitatis gratia amatorem: nec vtrique illa adsunt. Quoniam enim his de causis amicitia constituta erat, dissociatio & distractio sequitur, cùm ea non extant, vnde erant profectæ causæ diligendi. Neque enim se inter se diligebant, sed ea quæ vtrinque extabant ac suppetebant. Quæ quoniam infirma sunt, nec stabilia, etiam amicitiæ sunt eiusmodi. At verò amicitia

quam morum similitudo bonorũ comparauit, quoniam propter se est, permanet, vt dixi. Sed amici dissidẽt inter se tũ, cùm alia atque optabant, eis obueniũt. Nam perinde est, ac si nihil tibi obueniat, cùm id tibi non obuenit quod cupias. Quale est illud quod fertur de quodam citharœdo, cui cùm quispiam pollicitus esset, quò melius caneret, eò se maiorem mercedẽ esse daturum, ísque postridie promissam mercedẽ exigeret: eum alius respondit cum voluptate cõpensasse voluptatem. Ac si hoc quidẽ vterque volebat, satis vterque habuit: sin hic voluptatem quam ceperit petebat, ille quæstum aucupabatur quo caruit, non rectè, neque præclarè ad societatem accidit. Quo enim quisque eget, ad id etiã attentus est: idque vt assequatur, hæc daturus est quæ habet. Vtrum autem eius sit precium rei præscribere qui dat, an eius qui accipit, quæstio est. Qui enim dat, hoc illi permittere videtur. Quod aiunt Protagoram facere solitum: qui cùm docuisset quidlibet, iubebat eum æstimare qui didicisset, quanti faceret eam, quam adeptus erat scientiam, ac tantundem auferebat. In quibusdam verò eius generis satis est nonnullis illud,

Merces digna viro.--

Qui verò argento antè accepto nihil, deinde præstant eorũ quæ professi sunt, propter promissorum magnitudinem, iure ac merito in reprehensionem incurrunt. Neque enim exoluunt, quod promiserunt. Quod tamen coguntur fortasse Sophistæ facere, quia nemo alioqui esset qui pro iis quæ sciũt illi, vellet argentum dare. Ac isti quidem quoniam non ea perficiunt in quæ mercedem acceperunt, iure culpantur. Inter quos autem nullum pactum mercedis interuenit, ij qui-

Universidad de Deusto
Biblioteca

dem qui vltrò per se ac sponte sua bene merentur, omni, vt dixi, reprehensione carent. Talis enim est quam virtus contraxit, amicitia. Atque facienda est consulto remuneratio, & gratia vltrò ac sponte sua referẽda. Hoc enim amici est atque virtutis proprium. Similis etiam videtur esse ratio eorum, inter quos est philosophiæ communicatio. Neque enim aut rei tantæ dignitas pecunia æstimatur, aut vllum precium tanti momenti & ponderis potest existere: sed fortasse vt erga deos & parentes, ita hîc satis sit præstare quod quisque efficere possit. At si non vltrò ac sponte sua dederit, sed spe mercedis, & aliquid inde expectans, eam maximè remunerationẽ esse oportet, quæ vtrique videatur esse pro dignitate. Quòd si id minus fiat, non solùm necesse est, verùm etiam iustũ, eum, qui prior accepit, quãtum reddendum sit, præscribere. Etenim si quantam hic vtilitatem ceperit, quantique fecerit voluptatem, quam habuit, tantundem ille vicissim sit consecutus, ab hoc dignam beneficio mercedem iustúmque precium acceperit. Id enim in rebus etiam venalibus factitari videmus. Et nonnullis in locis leges sunt quæ ex pactis voluntariis actionem dari vetant: quòd eum deceat, cui habita sit fides, ita obligatione liberari, sicuti cum eo alius contraxit. Cui enim commissum quid atque permissum est, eum iustius esse arbitrantur precium rei cõstituere, quàm eum qui permiserit. Multa enim sunt quæ non pariter ab iis æstimantur qui habẽt, atque ab iis qui accipere volunt. Sua enim cuique, & quæ quisque dat, magni precij videntur. attamen compensatio tanta sequi debet, quantũ præscripserint ij qui acceperunt. Nec fortè est tanti res æstimanda, quanti tum esse videtur, cùm eam quis habet, sed quanti antè quàm haberet, æstimabat.

Verùm hæc quoque dubitationem afferunt, Vtrum patri omnia sint tribuenda, eique parendum in omnibus: An verò cùm quis ægrotat, medico parendum? Et cùm imperator deligendus, is demum qui laude rei bellicæ valeat plurimum, est nostro suffragio creandus? Simili modo, amicóne potius, an bono viro subueniendum? Et vtrum ei, qui de nobis benemeritus est, referenda sit potius gratia, quàm dandum sodali beneficium, si vtrunque non possis? Ac horum quidẽ omnium haud facilis est, subtilis, ac perfecta terminatio: præsertim cùm multæ ac variæ incurrãt differentię, magnitudinis & paruitatis, honestatis & necessitatis. Hoc tamen nõ est obscurũ, non esse eidẽ omnia tribuẽda officia. Potiúsque referenda ferè est gratia cui debeas, quàm à sodalibus ineunda. sicuti mutuum etiam reddendum est potius cui debetur, quàm sodali dandum beneficium. Quantam hoc fortasse non semper sit seruandum. Verbi gratia, in eo qui à quoquam redẽptus est à prædonibus. quid enim? nónne vtique ab eo qui liberarit, sit redimẽdus, qualiscunque etiam sit? Quòd si captus ille quidem non sit, sed repetat tamen quod pro te solutum est, Num ei reddendum, an potius pater liberandus? Videatur enim vel seipso potius pater esse redimendus. Ergo, vt dixi, in vniuersum ac generaliter, debitum reddendum est. At si vt alteri des, honesti aut necessitatis ratio vincat, est ad hæc ipsa declinandum, vt scilicet des potius, quàm reddas. Incidũt enim huiusmodi tempora, cùm beneficium quo prouocati ab altero sumus, reddere æquum non sit. Vt si virum bonũ esse sciat, Cap. 2.

Universidad de Deusto
Biblioteca

in quem beneficium sit collaturus, improbum contrà eũ cui sit referendum. Sed nec interdum ei qui mutuum dederit, vicissim est dandum mutuum. Ille enim se existimans recepturũ quod dat, mutuum dedit viro bono, hic ab improbo nõ sperat se esse recepturum. Ergo siue ita est reuera, non est par dignitas: seu non ita est, sed putant tamen ita esse, nihil absurdè facere videantur. Vt ergo sæpe dixi, quæ de perturbationibus & actionibus habetur oratio, eodem se modo habet, quod quidem attinet ad definiendũ de iis aliquid, ac pro certo constituẽdum, quo res in quibus versantur. Atque illud quidem minimè obscurum est, non eadem omnibus reddenda esse, nec patri quidem omnia, vt nec Ioui immolantur omnia. Quoniam autem alia parentibus, alia fratribus, alia sodalibus, alia beneficis tribuenda sunt, suum cuique ac proprium, quódque deceat, tribuendũ est. Quod etiam homines facere conspiciuntur. Solẽt enim ad nuptias cognatos inuitare: quibus quoniam genus commune est, idcirco quæ genus attingunt, sunt illis inter ipsos officia communia. Ob eandem quoque causam cognatis & propinquis maximè incumbere existimant ad exequias honestandas conuenire. Sed alimenta suppeditari parentibus maximè debent à liberis tanquam debitoribus: iisque adeò in rebus præclarius est eos iuuare qui nobis vt simus causæ sunt, quàm nos ipsos. Atque etiam vt Diis, sic parentibus honos tribuendus: nec omnis quidem parentibus. Neque enim patri & matri idem tribuendus: nec rursus qui sapienti aut imperatori debetur honor, is est patri tribuendus: sed patri is qui patrem deceat, itémque matri qui matrem. Omni etiam seni honos tribuendus est, is qui ęta-

tem illam decet, assurgendo, decedendo de sede, aliisque generis eiusdem. Cum sodalibus & fratribus, libertas, & rerum omnium communitas vigere debet. Cognatis verò atque tribulibus, ciuibus, itémque reliquis omnibus semper enitendum est, vt suum cuique tribuatur. Et quæ cuique conueniant, ea ex illa quæ nobis cum illis erit familiaritate, ex virtute aut vsu erunt iudicanda. Atque in iis quidem, in quibus est generis similitudo, facilius est iudiciũ: in quibus est generis diuersitas, difficilius. Non tamen ob eã quidem causam desistẽdum est, sed quoad fieri poterit, facienda est omnium distinctio.

De dissoluendis autẽ aut retinendis amicitiis hoc quæri potest, Vtrum discedendum sit ab amicis qui non permanent, sui similes? An ab iis quidem qui amicitias vtilitatibus & voluptate dirigunt, cùm hæc non amplius eis adsunt, non est alienum discedere? Hæc enim ipsa amabant: quibus sublatis illud consentaneum est, vt etiam amicitia tollatur. Querela autem non iniusta orietur, si quis vtilitatem aut voluptatem quærens diligat, séque in amicitia bonos mores simulet secutum. Nam initio, vt dixi, multa amicorum dissidia fiunt, cùm non ita, vt putarant, sunt amici. Ac tum quidem, cùm quispiam falsus est opinione, quòd alterum putaret ductũ moribus se diligere, cùm nihil alius tale præ se ferret, se ipse accusare debet. Sin autem illius simulatione deceptus est, eum æquum est accusari qui fraude egerit: vel multò etiam magis, quàm eos qui numos adulterant, quo in re præstantiore dolus malus interceßit. Sed si tãquam bonum virum receperit aliquis; malus autem factus sit, aut verò ita videtur, Etiámne diligendus sit quæ- Cap. 3.

Universidad de Deusto
Biblioteca

ritur? An hoc fieri nullo pacto potest? Siquidē nō sunt amore digna omnia, sed bona sola. Non igitur est amandus improbus: neque æquum sit. Nam mali cupidū, amatorémue esse non oportet: nec verò similē fieri homini improbo. Atqui similem simili amicum esse, dictum est suprá. Sed vtrū statim ac repētè precidendæ amicitię? An non cū omnibus? sed cum iis quorū improbitati nullū remedium inueniri potest. Iis verò qui corrigi possunt, eò magis quoddā adiumentum adferēdum est ad mores, q̄ ad opes, quo hoc melius est, & amicitiæ magis proprium. Nec quicquam alienum facere videatur qui amicitiam dissoluerit: quippe cùm non huic erat amicus, qua talis est. Quia ergo immutatum eum ad meliorem mentem reuocare non potest, ab eius amicitia abscedit. Sin hic permanet sui similis, ille multò melior est factus, longéque virtute excellit, Vtrū eo amico etiamnum vti debet, an id fieri non possit? Id verò in magna distātia est maximè perspicuum: vt in iis amicitiis, quæ ab ineunte ætate contractæ sunt. Etenim si ille, puer mentis agitatione permaneat, hic autem vir sit quàm optimus, quí fieri potest vt sint amici, cùm iam non sint illis grata eadem, nec oblectentur iisdem rebus, nec offendantur? Neque enim hæc inse mutuò conferent officia, sine quibus amici esse nullo modo possunt: quandoquidem vita victúsque communis non potest inter eos intercedere. Sed de his iam diximus. Vtrum verò erga eum non alio modo se gerere debet, quàm si nunquam amicus fuisset, an prioris consuetudinis valere debet recordatio? Et sicuti amicis potius gratificari putamus oportere, q̄ exteris, ita veteri amicitiæ aliquid tribuēdū est, nisi propter singularem quādā improbitatē facta sit distractio.

Quæ autē ab amicis in amicos proficiscūtur officia, quibúsq; amicitię fines & termini constituti sunt, ab iis profecta videntur, quę sibi quenq; præstare conspicimus. Ponunt enim amicū eum qui velit amicū bonis affici, & ipse afficiat, aut certè iis quę bona videātur, illius causa: aut eū qui velit saluum & incolumē amicum, eúmq; manere in vita ipsius causa. Quo sunt animo matres erga liberos, & amicorū ij qui quasi inuiti impelluntur ad amādum. Alij amicum eū statuunt, qui vita victúq; communi cum amico cōiunctus est, quíq; eadem studia sequatur: aut eum qui pariter & rebus aduersis amici doleat, & gaudeat secundis. Quod idē in matribus contingit maximé. Horum verò alio etiam amicitiā definiūt ac determinant. Atqui hæc omnia virū bonū sibi ipsi optare ac præstare cernimus: cæteros autē quâ bonos se existimant. Est enim virtus & vir bonus velut mēsura (vt dixi) rerū omnium. Nam & secū ipse cōsentit, & iisdem rebus totus eius animus mouetur, omnibúsq; animi partibus appetit eadē. Est igitur etiā is qui se iis quæ verè bona sunt, aut videātur, velit affici: eáq; in se ipse præstat. Est enim viri boni quod bonū sit gerere, in eóq; elaborare, idque suiipsius causa. Siquidē mentis gratia, quæ id ipsum est, quod quisq; maximè esse videtur. Atq; etiam manere vult in vita, ac saluus esse: eámq; maximè partem vult sibi incolumē, quæ valet prudentia, & qua sapit. Bonū enim est viro bono, esse. Et se verò quisq; vult bonis affici. Quòd si alius fieret, atq; est, nemo esset qui omnia optaret in illo inesse, in quod esset mutatum. Est enim etiā nunc in deo bonum, sed quod idem ipsum est, quod semper est. At mēs sua quisq; est, vel certè maximé. Iā verò qui talis est,

Universidad de Deusto
Biblioteca

secum ipse vult viuere. Id enim facit libenter & cum voluptate. Nam & rerum gestarum suaues sunt memoriæ, & futurarum spes bonæ: quæ autem tales sunt, iucundæ & cũ voluptate coniunctæ sunt. Accedit etiam, quòd mens eius abundat perceptorũ copia. Et quoniam iisdem rebus semper, & omni ex parte oblectatur & offenditur, ac non aliàs aliis, sit vt doleat gaudeátque rebus suis vnà secum maximé. Is enim est quem nullius, propè dixerim, rei pœnitet. Ergo quia hæc omnia viro bono in seipsum officia extant, in amicum autem non alio animo est, quàm in seipsum: (est enim amicus tanquam alter idem) hinc fit vt in eorum aliquo videatur vis amicitiæ consistere, atque illi esse amici, in quibus hæc insunt. Vtrum autem secum cuique sit amicitia, nécne sit, omittamus hoc quidem tempore quærere. Verùm ea ex parte putandum est amicitiam constare, quæ eorum quæ dixi, aut duo adsunt, aut etiam plura: vel ex eo quòd singularis & excellens amicitia ei similis dici solet, quæ secum cuique est. At enim videntur quæ dicta sunt, adesse permultis etiam improbis. Num ergo eorum ea ex parte participes sunt, quatenus sibi placent ipsi, séq; probos putant? quandoquidem nemini hæc insunt eorum qui insigniter improbi ac nefarij sunt: quin nec videtur ne vlli quidem malorum adesse. A se enim dissident ipsi, secúmque discordant: atque alia concupiscunt, alia volunt ritu impotentium. Iis enim quæ sibi ipsi bona esse statuerunt, ea quæ iucunda sunt, cum suo etiam damno coniuncta, anteponũt. Alij rursus per timiditatẽ atque ignauiam ab iis rebus gerẽdis recedunt, quas ipsi sibi optimas esse arbitrantur. Qui verò multa & grauia scelera perpetrarunt, etiam improbi-

tatis suæ conscientia se oderunt ipsi, ac vitam fugiunt, atq; adeò mortem sibi conscíscunt. Improbi etiam alios quibuscum versentur, requirunt, se fugiunt ipsi. Multa enim cùm soli sunt, & acerba atque horrenda recordantur, & alia eiusdem generis expectant: cùm sunt cum aliis, obliuione obruunt. Et quoniam in iis nihil est amabile, nullam repetunt diligendi sui rationem. Nec igitur qui tales sunt, secum vnà lætari possunt, nec dolere. Eorum enim animus à se ipse dissidet, & velut seditionibus agitatur, aliáſq; propter improbitatem se dolet à quibusdam rebus abstinere, aliàs gaudet: atque pars altera huc trahit, & illuc altera, animum velut distrahentes ac dissipãtes. Qui tametsi dolere simul & lætari non possit, at paulò pòst certè molestè fert se voluptatem cepisse, & sibi ea vellet non fuisse voluptati. Pœnitentiæ enim pleni sunt improbi. Non igitur in se amicè animati sunt improbi, quòd in eis nihil sit dignum amicitia. Quòd si ita affectum esse valde miserum est, fugienda improbitas est omni animi contentione, dandáque opera vt probi simus. Sic enim & in nos ipsi amico animo affecti erimus, & aliis amici efficiemur.

Beneuolentia autem quãquam amicitiæ sit similis, non tamen idem est quod amicitia. Nam beneuolentia etiam cum iis coniũcti sumus qui nobis sunt ignoti: eadémque occulta esse potest: quorum neutrum in amicitiam cadit. quod etiam suprà diximus. Nec verò idem est beneuolẽtia quod amor dilectióve. Neque enim contentionem admittit, neque appetitionẽ, quæ amorem consequuntur. Præterea consuetudine amor suscipitur: beneuolentia etiam repentè ac subitó: quemadmodum in certantibus contingit. Nam in Cap. 5.

Universidad de Deusto
Biblioteca

eos beneuoli sunt,idémq; quod illi volunt,hi optãt,cùm interim nullo eis adiumẽto sint. Nã & repentè,vt dixi,beneuoli fiunt,& leuiter diligũt. Videatur ergo amicitiæ principium esse beneuolentia,quemadmodũ venerei amoris,ea voluptas quæ ex sensu oculorũ aspectúque capitur. Etenim nemo amore capitur, nisi qui in forma spectanda attentior fuerit. Et quẽ forma delectat,non continuò amore capitur, sed tum demiq; cùm & absentis desiderio tenetur,& præsentiam cõcupiscit. Sic sane inter nullos amicitia intercedere potest,qui nõ antè cõiũcti sint beneuolẽtia. At qui beneuolentia cõiuncti sunt,non ij continuò etiã amãt. Eos enim dũtaxat volũt bonis affici,quibus sunt beneuoli, nec eos tamẽ vllis officiis adiuuẽt, nec vllam propter eos molestiã suscipiãt. Quocirca eã translato nomine otiosam amicitiã licet dicere:eámq; tempore confirmatã cùm auxit cõsuetudo, tum amicitia efficitur:sed nõ quę vtilitatis, aut voluptatis causa conciliatur: quãdoquidẽ eorum causa nemo cum alio beneuolentia coniungitur. Nam qui beneficium accepit,si pro beneficio accepto eum qui contulit beneuolentia cõplectitur,is quod iure debet,facit. At verò qui alterum vult bene rem gerere, spe subsidij quod ab illo expectet, non tam beneuolus,sed sibi potius videtur:sicuti nec amicus habendus alteri, si eum fructus cuiusdam causa colat & obseruet. Omnino autem beneuolentia ob virtutem & probitatem quãdam nascitur,si qua significatio honestatis,fortitudinis, aut alicuius eiusdem generis in altero elucet: quemadmodum in certantibus fieri solere diximus.

Cap.6. Atque etiam concordia ad amicitiam pertinere videtur. Quocirca non est idem quod consensus opinionum. Nã

hic inter eos etiam esse potest qui inter se ignoti sunt. Nec concordes eos dicimus qui de quauis re idem sentiunt, vt qui de rebus cælestibus: quippe cùm de iis idem sentire non pertineat ad amicitiam,nihilque amicitiæ officia attingat. Sed ciuitates in concordia esse tum dicuntur,cùm de iis,quę publicè vtilia sunt,vnum idémque sentiunt,eadémque ineunt consilia: quódque publicè placuerit,exequuntur. Ergo in agẽdis rebus,quæ graues & magnæ sunt, quæque contingere possunt vel vtrisque vel omnibus, concordia constat. Veluti ciuitates cõcordes sunt,cùm placet omnibus magistratus delectu creari, aut ineundam cum Lacedæmoniis societatem,aut Pittacum imperare,si etiam ipse velit. At verò cùm seipsum vterq;, vt illi in Phœnissis,regnare vult, tum seditio nascitur. Non enim vnum, idémque cogitare vtrunque, quale id cunque sit, concordare est, sed idem de eadem re. Vt cùm populus & optimates volunt optimos præesse Reipub. sic enim omnes assequuntur quod optant. Ciuium porrò inter se amicitia,concordia videtur, vt etiã perhibetur. Cernitur enim illain iis quę publicè vtilia sunt, iisque adeò quæ ad vitæ vsum pertinent. Talis verò est inter bonos concordia. Ij enim per eam,quam semper retinent constantiam, vnum, idémque & ipsi secum & cum aliis sentiunt: præsertim cùm eorum perstent voluntates,non more Euripi fluant ac refluant: volúntque ea quæ iusta sunt & vtilia: quorum in Rempub. conferendorum cupiditate ducuntur. At verò improbi nisi ad breue & exiguum tẽpus concordes esse non possunt, sicuti etiam amici esse solẽt, cùm in emolumentis se velint semper esse potiores: in laboribus autem & publicis oneribus ac muneribus, inferiores,

Universidad de Deusto
Biblioteca

minúsque grauatos. Quæ cùm sibi quisque exoptat, proximum quemque obseruat, ac veluti in eum inquirit, atque arcet: interim perit quod erat cõmune, cùm nemo tueatur. Ex quo nascuntur seditiones: dum alteri alteris necessitatẽ afferunt, ipsi fungi iusto officio nolunt.

Cap. 7. Benefici autem eos videntur vehementius amare, in quos beneficia contulerunt, quàm ij qui acceperunt eos qui dederunt. Quod sane quasi præter rationem ita fiat, dignũ videtur de quo quęratur. Ac compluribus quidem hoc ita videtur vsuuenire, quòd illi debent, his debetur. Vt igitur in mutuatione debitores periisse eos volunt, quorum ęs cõtraxerunt: salus contrà debitorum curæ est creditoribus: sic qui bene meriti sunt, eos saluos esse velle in quos beneficiũ collocarunt, quasi gratiam dati beneficij accepturi: illis curæ non esse vt gratiam referant. Et Epicharmus quidem fortè dicat ex malignæ affectionis obseruatione hanc eorum ortã esse orationem: quæ tamen humana est. Sunt enim plerique immemores beneficij: propensioréque sunt homines ad accipiendum beneficium, quàm ad bene merendum. Sed cassa à natura potius profecta videtur: quæ nihil simile habeat ei quæ adfertur de creditore. Nullus enim est amor erga illos affectus: sed volunt saluos esse, vt suum recipiant. At benemériti eos diligunt, & charos habent, apud quos beneficia collocarunt, etiamsi nihil in præsens ex iis emolumenti percipiãt, nec sint percepturi in posterum. Quod etiã in artificibus contingit. Omnibus enim sua chariora sunt opera, quàm ipsi essent suis operibus, si animata fierent. Sed nescio quo pacto hoc in poëtis magis cernitur, quibus sua opera præter modum chara sunt, ea vt tanquam liberos

ment. Huic est similis causa beneficiorũ. Nam quod alius beneficium accepit, est ipsorum opus: & ea re id eis charius est, quàm operi suus auctor atque effector. Huius verò hæc causa est, quòd esse, omnibus optabile est & gratũ. Sumus autem ipso quodam actu (nam viuendo & agendo) qui ergo fecit opus actu, hoc ipso est quodam modo. Ergo opus diligit, quia ei gratum est, esse: hoc verò naturale est. Nam quod potestate est, id opus ipso actu exhibet & ostendit, & vt actu sit, efficit. Adde quod ei qui beneficium contulit, pulchrum honestúmque est id quod egit: quo fit vt eo delectetur, in quo illud ipsum inest. At qui beneficium accepit, nihil rei præclaræ habet in eo qui dedit: sed fructum modò & emolumentum: quod & minus iucundum est, & minus amabile, quàm quod honestum est. Porrò cùm voluptatem adferat rei præsentis, actus: & rei futuræ, spes, & rei præteritæ, memoria: tum verò ipse vigẽs actus, id est sanè quod est suauissimum, itémque maximè amabile. Ergo ei qui benemeritus est, sui operis permanet stabilis, certáq; possessio. Est enim id quod honestum est, diuturnum. At ei qui accepit, vtilitas facilè perit ac decidit. Et honestarum rerum memoria iucunda est: vtilium, non ita multum, aut multò certè minus. Cõtráque est in expectatione. Et amare quidem actioni est persimile, amari autem perpessioni. Qui ergo in actione occupati sunt, eos comitatur amare, eáque illos sequuntur omnia quæ ad amicitiam pertinent. Iam verò ea sunt omnibus chariora, quæ labore parta sunt: vt etiã pecuniæ iis chariores sunt qui quæsierunt, quàm qui acceperunt. Atqui accipere beneficium, nullius negotij est: dare, arduum ac difficile. Ob eámque causam liberi chario-

Universidad de Deusto
Biblioteca

res sunt matribus, quàm patribus: quòd partus iis difficilior sit, & quòd suos esse certius sciant. Quod idem ad benefi-cos videtur esse accommodatum.

Cap. 8. Sed vtrum se quisque maximè diligere debeat, an aliũ aliquem, quæstio est? Culpantur enim qui sunt sui amantissimi, eósque φιλαύτους, id est, amantes sui, probri loco appellant. Vidéntúrque mali homines quæ faciunt, suam ob causam facere omnia: atque eò magis, quò sunt sceleratiores. Iis ergo id vitio datur, quòd sibi tantùm consulunt. Boni autem ob honestatẽ: quóque sunt meliores, eò magis propter honestatem agunt & amici causa, vt etiam suas rationésque prætermittant. A qua oratione facta dissentiũt: nec sine causa. Aiunt enim diligendum eum maximè, qui sit maximè amicus. Is autem maximè amicus est, qui cum velit quempiam maximè bonis affici, id vult illius causa, atque adeò si nemo etiam sit resciturus. Hęc verò sibi quisque exoptat maximè: & cætera profectò omnia quibus amicus definitur. Docuimus enim amicitiæ officia à suiipsius charitate ad alios peruenire. Atque in eo etiam consentiunt prouerbia huiusmodi, Vnus animus: Amicorum omnia communia: Amicitia, æqualitas: Genu quàm tibia est propius. Hæc enim omnia in officiis in seipsum, & charitate maximè cernuntur. Sibi enim quisque charus est maximé. Se ergo quisque maximè diligere debet. Iure autem hoc venit in dubium, vtris tandem rationibus sit assentiẽdum, præsertim cùm vtræque sint probabiles. Constituendi ergo sunt in eiusmodi rationibus fines & quasi termini veritatis, & quatenus, & qua in parte veræ sint, adhibita distinctione intelligatur. Si igitur intelligamus quid vtræque ra-

tiones φιλαυτον, id est, quod sibi charum est, appellent, fortasse id planum fiet. Qui ergo hoc ipsum vitio vertunt, & vt probrum obiiciunt φιλαυτους, id est, amantes sui appellãt eos, qui penitus suas cogitationes & studia in pecunias, honores, & corporis voluptates ita collocant, vt meliorem horum partem semper à se velint esse. Plerique enim hæc ita expetunt, iisque student, quasi in eis sit summum bonum. Itaque de iis digladiari atque dimicare solent. Qui ergo istis in rebus potiorem semper partẽ ad se transferri volunt, ij cupiditatibus, omninóque perturbationibus, éique parti animi, quę est expers rationis, obsequuntur: cuiusmodi sunt οἱ πολλοί, id est, plerique & vulgus. Vnde etiam ipsa appellatio ducta est ἀπὸ τοῦ πολλοῦ, id est, à multitudine, quæ ipsa vitiosa & deprauata est. Iure igitur vt probrum obiicitur, iis qui ita se ipsi diligunt. Nec verò dubium est, quin eos qui hæc talia sibi illo modo tribuunt, vulgus soleat appellare φιλαύτους. Si quis enim vnus ex omnibus maximam operam eò conferat, vt iustè aut modestè facta sequatur, aut quæuis alia quæ virtutibus congruant, ísque vtique sibi semper honestatem vẽdicarit, hunc nemo φίλαυτον dixerit, hunc nemo reprehendat. Atqui hic potius vir, φίλαυτος esse videri debeat. Nam & pulcherrima quæq; atque optima sibi assumit: & ei parti sui, in qua inest principatus, obsequitur, parétque in omnibus. Vt autem ciuitas id maximè esse videtur, quod in ea primas partes & principem locum obtinet, idémque in omni alio quod ex multis partibus conflatum est, vsueniat: sic etiam homo id est maximè, quod in eo principatum obtinet. Et amans ergo sui is est maximè, cui illud ipsum est charissimum, quíque illi gratifica-

Universidad de Deusto
Biblioteca

tur. Et sanè ἐγκρατὴς & ἀκρατὴς, (id est cõtinens & incõtinens,) Græcis ex eo habent appellationem, quòd mens in eis κρατεῖ ἢ μὴ κρατεῖ, id est, vincat aut non vincat, quasi mens sua sit quisque: ipsíque ea nos gessisse videmur, ac sponte nostra, quæ ratione duce gessimus. Illud igitur minimè dubiũ est, suam quenque nostrũm mentem esse maximè, eámque à bono viro maximè diligi. Quapropter idem φίλαυτος, erit maximè, sed alio, quàm quod vitio datur, genere. à quo tãtùm abest & distat, quantùm vita rationi consentanea ei præstat quæ perturbationibus seruiat: quantúmque interest inter honesti appetitionem, eiúsque quod speciem habeat vtilitatis. Ergo ij omnes qui singulari quodam tenentur honestarum actionum studio, in commendatione omnium laudéque versantur. Quòd si omnes ad honestatem & res præclarissimas gerendas quasi certatim contenderẽt, & publicè omnes quæ commodo essent reip. & priuatim singuli maxima bona adipiscerentur: siquidem virtus huiusmodi quædam rẽs est. Quare vir bonus φίλαυτος esse debet, hoc est amans sui: quippe qui & sibi præclaris actionibus proderit, & cæteros iuuabit. At non debet improbus: siquidem & sibi nocebit & proximis, prauis cupiditatibus obsequens. Atque in improbis quidem quæ agunt ipsi, ab iis discrepant quæ agere debent. Probi autem quæ debent, eadem agunt. Omnis enim mens quod sibi optimum est, eligit: at vir bonus menti obtemperat. Est verò & id verissimum quod de viro bono dici solet, eum & multa amicorum causa gerere & patriæ, &, si opus erit, mortem etiam oppetere. Pecunias enim, honores, & omnino cætera bona, de quibus homines inter se digladiari solent, contemnet, ac

pro nihilo putabit, dum sibi honestatem retineat. Breui enim tempore summam malit, quàm longo leuem percipere voluptatem: & vnum annum præclarè viuere, quàm multos vulgariter: & vnam actionem præclaram atque magnam, multis ac paruis anteponet. Quod iis profectò accidit, qui pro amicis & pro patria mortem non dubitant oppetere. Illi ergo sibi ipsis expetunt magnum decus. Iidémq; pecuniarum iacturam facilè ferent, quo maiores opes amici consequantur. Sic enim amico extat pecunia, ipsi decus atque honestatis splendor. Ita sibi potiora bona retinet ac vendicat. Eadem honorum & imperiorum ratio est. Hæc enim omnia amico concedet atque relinquet: ex quo decus sibi laudémque cõparabit. Merito igitur vir bonus ac virtute præditus censetur, qui rebus omnibus antefert honestatem. At certè accidere potest, vt amico rerum actione cessa, pulchrius sit, eum amico præclarę actionis causam extitisse, quàm si ipse gereret. In omnibus igitur laudabilibus vir bonus conspicitur, plus sibi honestatis assumere. Atq; hoc quidem modo, vt dictum est, decet φίλαυτον esse, id est, amantẽ sui: quomodo solent plerique, & vulgus, non decet.

Hoc etiam de beato quæri solet, vtrum amicis, nécne ei sit opus? Beatos enim, eósque omnes qui se ipsi cotẽti sunt, amicorum præsidia negant requirere. Nã omnibus eos bonis abundare. Cùm igitur seipsi contenti sint, nullo egere. Amicum porrò cùm quasi alter idem sit, quod quisq; minus per se possit, suppeditare. Vnde illud, Cap. 9.

Quid est opus amicis, quando Deus fauet?

Sed absurdo persimile sit, cùm bona omnia beatis attribuamus, amicos denegare: quibus nihil in bonis externis maius,

Universidad de Deusto
Biblioteca

nihil melius reperiri potest. Quòd si amici est benemereri potius, quàm accipere beneficium, & boni viri atque adeò virtutis est benignè facere: pulchrius autem est de amicis benemereri, q̃ de alienis, certè bonus ac virtute prẽditus, de quibus benemereatur, requiret. Quocirca quæri solet, vtrum rebus aduersis magis, quàm prosperis desiderentur amici, quasi calamitosi, qui opem ferant, qui prospera fortuna vtantur, de quibus benemereantur, requirant. Atque etiam illud fortassis alienum sit, beatum constituere solitarium: præsertim cùm nemo velit in summa solitudine omnibus opibus circunfluere & copiis. Est enim homo ad ciuilem congregationem, & vitæ coniunctionem natus. Hoc igitur etiam beato conuenit. Iis enim præditus atque ornatus est quæ naturâ bona sunt. Atqui hoc perspicuum est, cum amicis & bonis melius esse, quàm cum alienis & quibuslibet, versari. Est igitur amicis opus beato. Quid ergo est quod dicunt priores illi? Et qua ex parte vera est eorum oratio? An quod vulgus amicos putat eos demum qui vtiles sunt, & ex quibus fructum capiunt? cuius certè generis amicos non requiret beatus: quippe qui sit omnibus bonis abunde munitus. Sed nec eos qui voluptatis causa parantur, nisi paulùm admodum. Quoniam enim vita ei sua per se suauis est & iucunda, nihil aduentitia & ascititia voluptate indiget. Quia verò amicos eiusmodi nõ desiderat, continuò videtur nullos omnino requirere. Quod fortasse verum non est. Initio enim dixi, beatitudinem esse actum operationémve quandam. Perspicuum autem est actũ esse ex genere rerum quæ fiunt, non quæ sunt & constant ritu alicuius rei quam possideas. Quòd si beatum esse in vinen-

do & operando consistit, boni autem viri per se bona est atque iucunda actio, vt initio dictum est: id autem quod cuique proprium atque accommodatum est, in rebus iucundis censetur: cernere autem proximum quemque magis, quàm nos ipsos possumus, illorúmque actiones magis conspyderare quàm nostras: bonorum verò qui amici sint actiones, bonis sunt iucundæ, præsertim cùm vtraque iis insint quæ natura iucunda sunt: efficitur vt beati amicos eius generis desiderent necessario: siquidẽ intueri exoptat actiones & probas & sibi familiares ac proprias. Cuius generis sunt viri boni, qui amicus nobis sit, actiones. Huc accedit, quòd beatum iucundè viuere putãt oportere. At in solitudine agenti, vita molesta est atque acerba. Nec enim facile est solum ac per se, continuè in rerum actione versari: cum aliis, & apud alios, multò facilius. Futura est igitur ita deniq; operatio magis assidua, ea quæ est per se iucunda: quod inesse debet in beato. Nam vir bonus, quâ bonus est, virtutis actionibus delectatur, vitiosis offenditur: sicuti musicus bonis modulis demulcetur, prauis offenditur. Iam verò ex vita, victúque communi cum bonis, exercitatio quædã virtutis cõparatur: Vt etiam inquit Theognis, cùm ita scribit,

Virtutem à iustis disces: at vita malorum
Peruertet mentis vel bona cuncta tuæ.

Quòd si magis accõmodatè ad naturam spectare velimus, videbitur vir bonus naturâ expetendus amicus esse viro bono. Quod enim naturâ bonum est, id diximus viro bono per se bono esse ac voluptati. Atqui vita in animantibus sentiẽdi facultate definitur, in hominibus facultate sensus aut intelligentiæ. Porrò autem facultas in actum erumpit:

Universidad de Deusto
Biblioteca

ídque adeò quod præcipuum eſt, in actu conſiſtit. Viuere autẽ propriè nihil aliud eſſe videtur, quàm ſentire aut intelligere. Atqui viuere in iis eſt quæ per ſe bona ſunt ac iucunda. Nam definitum certúmque eſt: quod verò certum ac finitum eſt, de natura eſt ipſius boni. Quod autem natura bonum eſt, omne viro probo bonum eſt. Quocirca omnibus ſuaue ac iucundum eſſe videtur, viuere. Sed non eſt hic ſumenda vita vitioſa & prauata, neque doloribus confecta. Vt enim quæ inſunt in tali vita, ſic ipſa incerta infinitáque eſt. Quod ex iis, quæ poſtea de dolore dicam, erit multò euidentius. Quòd ſi viuere bonum eſt, & iucundũ: quod hinc perſpici poteſt, quia cùm omnes, tũ vel maximè boni ac beati eius cupiditate ducuntur. Nã & his expetenda maximè vita, & illorum vita beatiſſima. Qui autẽ videt, ſe videre ſentit, & qui audit, ſe audire, & qui ambulat, ſe ambulare, itémque in cæteris, quiddam eſt quod ſentit in actu eſſe & operari. Ergo ſentire poſſumus nos ſentire, & mente concipere nos intelligere. Illud autem ſentire in nobis eſſe alicuius rei ſenſum, & intelligere quod ſit in nobis intelligentia, eſt quod ſimus percipere. Nam, eſſe, vel ſentire eſt, vel intelligere. Atqui ſentire ſe quẽque viuere, in iis eſt quæ per ſe iucunda ſunt. Vita enim, natura bonum eſt. At ſentire ſibi aliquid adeſſe quod bonum ſit, ſuaue eſt & iucundum. Viuere igitur cùm omnibus expetendum eſt, tum maximè bonis: quod eis, eſſe, & bonũ eſt, & iucundum. quid enim ſenſum ſibi adeſſe eius quod per ſe bonum eſt, ſentiunt, delectantur. Quemadmodum porro in ſe vir bonus, ſic in amicum affectus eſt. Eſt enim amicus alter idem. Vt igitur ſuus cuique ſtatus expetendus eſt, ſic

aut pari ratione, ſtatus amici expetendus. Status autẽ ſuus cuique ob eam cauſam optabilis eſt, quia ipſum ſentiat ſibi bono eſſe: qualis ſenſus per ſe ipſe eſt iucundus. Amicum ergo neceſſe eſt etiam vt eſſe ſentiat. Quod vita victúſque communis, ſermonúmque ac cõſiliorum omnium efficiet ſocietas & communio. In iis enim rebus ponẽda eſt vitæ hominum inter ipſos coniunctio, non vt pecudum in paſtu cibóque communi. Quòd ſi eſſe, & in vita manere beato per ſe optabile eſt, propterea quòd id in iis ſit quæ natura bona ſunt atque iucunda, in eodẽ autem genere eſt amici ſtatus: ſit vt amicus in iis numeretur quæ beato expetenda ſint. Quod autem ei optabile eſt, ei adeſſe debet, aut hac parte aliquid ei deerit. Amicos igitur viros bonos, qui futurus eſt beatus, deſiderabit.

Sed vtrum quamplurimi ſint amici parandi, an quemadmodum in hoſpitalitate rectè dici videtur, Cap. 10.

Tu neque multorum, ſed nec ſis nullius hoſpes:

ſic deceat in amicitia nec omnino carere amicis, neque multitudinem amicorum nimiam ſibi adiungere? Ac in iis quidem qui vtilitatis cauſa amicitias colunt, quod dictum eſt, admodum valere videatur. Difficile enim eſt multis viciſſim opem ferre ac ſuppeditare: neque ad id agendum ſatis magnas opes & facultates habeant. Quare plures quàm res familiaris patiatur, ſuperuacanei ſint, afferántque impedimentum ad vitam honeſtè degendam. Nihil igitur his opus eſt. Et ſanè qui voluptatis cauſa amicitias inſtituunt, ſatis etiam habent, ſi huius generis paucos habeant amicos, ſicuti in deliciis condimentum. At bonos viros ac virtute præditos, an quamplurimos ſibi amicos adiungere debent?

Universidad de Deusto
Biblioteca

an vt ciuitatis, sic multitudinis amicorũ certus est modus? Neque enim ex decem hominibus constat ciuitas, nec si ad centum millia excreuerint, etiámnum ciuitas est: numerúsque fortè non est vnus quidam & certus, sed omnis qui inter certos aliquos ac definitos constitutus est. Ergo amicorum quoque multitudo quædam certa est, ac definita. Ac fortasse ita definiri amicorum numerus posßit, vt non plures sint, quàm quibuscum liceat vitam familiariter traducere. Nam id amicitiæ maximè proprium videbatur. Nec verò dubium est fieri non posse, vt quisquam vitę societate cum multis coniunctus sit, ac multis se tribuat atque impertiat. Iam verò illos etiam oportet esse inter se amicitia coniunctos, si id futurum sit, vt omnes consuetudine ac familiaritate cõsociati sint: hoc verò inter multos reperiri operosum est. Difficile etiam est & rebus prosperis gaudere, & aduersas grauiter cum multis ferre, vt se ad eorum sensum affectúmque accommodet. Ita enim euenire posse consentaneum est, vt simul cum vno voluptate afficiatur, doleátque cum altero. Quapropter fortè hic præclarè agetur, si non quamplurimos amicos quæramus, sed tantum certè numerum, quãtus satis sit ad vitę simul degendæ institutũ. Neque enim fieri videtur posse, vt quisquam sit multis valde amicus: ideóque ne amore quidem plures prosequi possunt, qui insano amore amant. Est enim huiusmodi amor velut suprema quædam ac nimia amicitia: quod in comparatione vnius tantùm cum vno cernitur. Quare si qua sit magna & vehemẽs amicitia, ea cum paucis intercedat necesse est. Quod etiam rerum vsu, ac reipsa experimur. Neque enim inter multos ea iungitur, quæ sodalibus inter ipsos est amicitia. Et quæ fama celebres sunt amicitiæ, eæ inter duos sunt omnes. Qui verò multitudinem sibi adiungunt amicorum, quique se familiariter gerunt cum omnibus, iis amici nemini videntur, nisi more ciuili: quales homines obsequiosos & blandos vocant. Ac vni quidem qui etiam ex genere horum obsequiosorum ac blandorum hominum non sit, sed qui verè sit bonus, amicitia cum multis ciuilis illa quidem intercedere potest: amicitia autem quam virtus contrahit & conciliat, quæque amicis inter amicos propter se comparatur, non potest. Sed præclarè agitur, si paucos huius generis reperiamus.

Atque etiam hoc quæri solet, vtrũ rebus secundis magis, an aduersis amici desiderentur. Nam in vtroque genere fortunæ quæruntur. Qui enim aduersa fortuna vtũtur, opis indigent: & qui secunda, conuictores, requirunt, & quibus benignè faciant: alios enim volunt beneficiis demereri. Ac rebus quidem aduersis amicos habere magis necessarium est, ideóque tum desiderantur ex quibus fructus percipi possit: in rebus verò prosperis, pulchrius & honestius. Itaque tum viros probos sibi quærunt: quòd eos beneficiis afficere optabilius sit, & cum eis vitam degere. Suauis enim est ipsa amicorum præsentia, & in prosperis rebus & in aduersis. Mœrores enim & luctus facit amicitia cõmunicans partiénsque leuiores. Quocirca id ambigi potest, vtrum doloris quasi oneris socij sint amici, an non ita sit, sed eorum iucunda præsentia, & communicati doloris cogitatio, minorem facit ægritudinem. Sed vtrum ob eas causas, an ob rem aliquam altam leuetur eorum dolor, omittamus exponere: illud certè quod dixi, vsuuenire videmus. Porrò Cap. 11.

Universidad de Deusto
Biblioteca

eorum præsentia nescio quo pacto mixta & minimè simplex videtur. Nam amici aspectus ipse suauis est, ei præsertim qui in miseriis & calamitatibus versetur: in eoque ad depellendum dolorem subsidium quoddam est paratum. Amicus enim si qua valet dexteritate & ingenio, & aspectu, & sermone, consolandi vim habet. Nam cùm eius habeat mores cognitos, tum quibus rebus delectetur & offendatur, intelligit. porrò sentire amicum suis incommodis dolere molestum est. Omnes enim cauẽt, ne amicis causas doloris adferant. Ideóque qui sunt magno fortiq; animo præditi, dant operam, ne amici in partem veniant doloris sui: ac nisi sit nimia eorum indolentia, non possunt æquo animo ferre, si qua illos ægritudine vrgeri videant. Omninóq; eos respuunt qui socios se præbent lamentorum: propterea quòd ne ipsi quidem propensi sunt ad lamentandum. At verò mulierculæ, similésque muliercularum viri, eorum potissimum consuetudine delectantur, qui socios se præbent gemitus & lachrymarum: eósque vt amicos, & doloris socios diligunt. Sed par est scilicet in omni re optimum quenque imitari. In rebus autem prosperis cùm iucundam vitæ consuetudinem habet amicorum præsentia, tum verò suauem cogitationem, quòd iis ipsis rebus prosperis lætentur. Itaque vltrò ac cupidè ad societatem & communionem prosperitatum amici vocandi esse videantur (nam pulchrũ est benignitate vti haud grauatè) ad societatem verò calamitatũ, timidè ac raró. Sũt enim quàm parcissimè mala amicis communicanda. Vnde illud, Satis est, quòd ego miser sum. Tum autem vocandi sunt maximè, cùm leui suscepta molestia profuturi sunt plurimũm. Contrà verò decet fo-

tasse amicum venire ad amicum aduersa afflictatum fortuna, inuocatum & vltró. siquidem amici est benemereri, de iis præsertim ac maximè qui opis indigeant, & qui non rogarint. nam in vtroque præclarius ac suauius est. Ad eos verò quæ in prosperitate sunt fortunæ, vt eis quidem adiumento sis, vltrò & alacriter eundum est (nam iis etiam in rebus necessaria est amicorum opera) vt verò beneficiũ accipias, sensim id timidéque faciendum. Neque enim honestum est, vltrò paratum esse ad vtilitatem ab altero capiendam. Sed tamen vitanda est forsitan in respuendo beneficio offensionis & acerbitatis opinio. Id enim interdum sanè vsuuenit. Ergo hoc quidem perspicuum est, in omnibus rebus amicorum expetendam præsentiam.

Cap. 12.

Sed vtrum vt in venereis amoribus ipse conspectus gratissimus est, quíque amant sensum hunc præ cæteris expetunt, quasi in eo potissimum amor consistat, indéque nascatur, sic amici vitam victúmque communem maximè exoptant? Nam communicatio & societas quædam est amicitia: & quo modo in se quisq; affectus est, eodem erga amicum. Atqui suus cuique de suo statu ac de suo (vt sic dicã) esse, sensus optabilis est: & de amici igitur. Eius autem sensus actus operatióue in vita victúque communi consistit. Iure igitur vitæ societatem expetunt. Atque in quo quisque statum & suum (vt sic dicam) esse ponit, & cuius gratia viuere expetit, in eo vitam volunt cum amicis consumere. Quocirca alij vnà compotant, alij vnà se talorum ludo oblectant: nonnulli se exercent vnà, ac venãtur, aut verò vnà philosophantur: in iisque totos dies conterunt, quæ quisque in vita maximè adamat. Quia enim viuere cum

Universidad de Deusto
Biblioteca

amicis vnà cupiunt, ea faciunt ipſi, earúmque rerum communione iunguntur, in quibus conſuetudinem vitæ putant conſiſtere. Quapropter improborum, vitioſa eſt ac deprauata amicitia. Cùm enim inſtabiles inconſtantéſque ſint, rerũ malarum ineunt ſocietatẽ: ſimiléſque ac pares inter ſe cùm fiant, improbi efficiuntur. At verò proborum, proba eſt amicitia: quæ vſu & conſuetudine augetur & confirmatur. Quinetiam videntur progreſſum in virtute facere, officiis & emendatione communi. Alter enim ab altero ea exprimit quæ grata ſunt. Hinc illud,

Virtutem ex iuſtis diſces,--

Ac de amicitia quidem hactenus. Sequitur vt de voluptate diſſeramus.

Ariſtotelis de moribus ad Nicomachvm

LIBER DECIMVS.

His expoſitis conſequens fortaſſe ſit de voluptate diſſerere: quandoquidem generi noſtro maximè familiaris eſt & coniuncta. Itaquè ad pueros inſtituendos voluptate & dolore quaſi gubernaculo vtuntur. In eo etiam vis maxima eſſe videtur ad virtutẽ morum, ſi gaudeamus quibus oportet, eáque oderimus quæ odio habenda ſunt. Patent enim iſta per omnem vitam latiſſimè, in iiſque magnum momentum, víſque magna eſt ad virtutem & beatam vitã. Nam & quæ iucunda ſunt, omnes ſequuntur, & quæ moleſta, declinant ac fugiunt. Quæ cùm ita ſint, tum verò non ſit vel hoc nomine prætermittenda hæc diſputatio, quòd magnam ea quæ ab Eudoxo dicuntur, adferunt dubitationem. Alij enim voluptatem ſummum bonum eſſe dicunt: alij contrà valdè magnum malum. Atque horum alij ità dicunt, quòd eam vtique huiuſmodi eſſe credant: alij, quòd ita denique melius putant actum iri cum vita noſtra, ſi voluptas, quanquam non ſit, tamen ponatur in malis. Proclíues enim ad eã eſſe pleroſque, ac ſeruire voluptatibus. Ita- Cap. 1.

Universidad de Deusto
Biblioteca

que deducendos esse in contrariam partem. Sic enim peruẽturos ad medium. Sed hæc nequaquam rectè dicuntur. Omnis enim quæ de perturbationibus & actionibus habetur oratio, minorem, quàm facta ipsa, habent authoritatem. Cùm igitur dicta ab iis discrepant, quæ perspicua sunt sensibus, tum præter id quòd contemptui habentur, veritatem ipsam tollunt funditus. Nam qui voluptatem vituperat, is siquando eam appetere deprehendatur, ad eam declinare videbitur, quasi non sit ex illo genere omnis voluptas. Neque enim multitudinis est discernere. Ergo veri sermones non solùm ad cognoscendum, verùm etiam ad viuendum, valere plurimùm videntur. Cùm enim factis congruunt, comprobantur. Ideóque eos adhortantur, à quibus intelliguntur, vt vitam ad eos quasi ad normam dirigant. Sed de his satis. Nunc ea explicanda sunt, quæ de voluptate feruntur.

Cap. 2. Eudoxus quidem voluptatem summum bonum esse dicebat, quòd omnia videret eam appetere, & quæ ratione vterentur, & quæ essent rationis expertia. In omnibus autem rebus quod expetendum sit, bonum esse: adeóque optimum ac præstantissimum esse, quod maximè optabile sit. Quòd verò ad idem omnia feruntur, argumento esse, id summum esse omnibus bonum. Nam singula quæque quod sibi bonum sit reperire, haud secus quàm cibum. Quod igitur omnibus bonum sit, quódque omnia expetant, id summum bonum esse. Quæ eius rationes comprobatæ sunt, non sua vi solùm & pondere, sed multò magis virtute ipsius & moribus. Præstanti enim ac singulari habitus est temperantia. Non igitur tanquam voluptatis amans hac vti oratione videbatur, sed quòd reuera ita se res haberet. Nec verò ex contrario minus idem hoc perspicuum fieri putabat. Dolorem enim omnibus per se esse fugiendum: itémque expetendum contrarium. Maximè autẽ expetendum esse, quod rei nullius causa expetimus: qualis esset vel omnium consensu voluptas. Neminem enim quærere, quamobrem quis voluptate afficiatur, quasi per se & propter se sit voluptas expetenda. Quæ si ad bonum quoduis addatur, veluti ad iustè & modestè facta, magis id expetendum sua accessione efficere. Atqui bonorum amplificatio & incrementum, nisi ab iis quæ etiam bona sint, fieri non potest. Verùm hæc quidem ratio voluptatem in bonis esse ostendit, sed non magis quàm aliud quiduis. Quicquid enim bonum est, omne coniunctum cum alio optabilius est, & magis expetẽdum, quàm ipsum separatim. Qua etiam ratione Plato refellit hanc sentẽtiam, quæ voluptatem asserit esse summum bonum. Magis enim expetendam vitam iucundam cum prudentia coniunctam, quàm absque prudentia. Quòd si melior sit coniuncta & cum alio mista voluptas, non esse in ea summum bonum. Nullius enim accessione boni summum bonum magis expetendum effici posse. Illud verò perspicuũ est, non posse aliud quicquam summum bonum esse, quod coniunctum cum alio, quod per se bonum sit, magis expetẽdum & optabilius existat. Quid ergo illud tãdem est quod huiusmodi sit, quo & nos quidem participes simus? tale enim quæritur. Nam qui negant bonum id esse, quod omnes appetant, ij nihil quicquam dicunt. Quod enim videtur omnibus, id esse dicimus. Nec qui tollet hanc persuasionem, aliquid verisimilius adferat. Etenim si sola mentis exper-

Universidad de Deusto
Biblioteca

tia eas expeterent, aliqua esset eorum oratio. Sin ea etiam quæ prudentia vtũtur, quid est quod possint dicere? Quin etiam corruptis & deprauatis fortasse à natura quædam boni particula tributa est, præstantior & melior quàm sint ipsa per se, quæ bonum naturę accommodatum expetit. Sed nec refutatio vera videtur illius rationis quæ de contrario adfertur. Negant enim si dolor malum sit, continuò sequi vt voluptas sit bonum. Malum enim malo esse contrarium, & neutri vtrunque. Quod cùm dicunt, non malè illi quidem dicunt, sed quæ tamen verè locum habere in iis non possunt, de quibus agitur. Si enim vtraque sint in malis, fugienda etiam esse oportet vtraque: sin neutra neutrum, aut similiter. Nunc constat homines fugere alterum vt malũ, alterum sequi vt bonum. Ita ergo sunt inter se contraria.

Cap. 3. Neque verò si voluptas non est in genere qualitatum, idcirco in bonis non est: quippe cùm nec virtutis actiones qualitates sint, nec fœlicitas. Contendunt autem bonum certum esse & finitum, voluptatem infinitam & incertã, propterea quòd accessionem & decessionem admittit. Atqui si ex eo quod est voluptate affici, id iudicant, idem valebit in iustitia cæterisque virtutibus omnibus, in quibus contentionem & remissionem manifestò admittunt qui ex iis quales cognominantur: vnde sit vt pari ratione ipsæ virtutes accessionem capere dicantur & remissionem. Alij enim aliis sunt & iustiores & fortiores. Et potest aliquis iustè agere, & temperanter magis & minus. Sin ipsis in voluptatibus id velint inesse, satis explicatè nunquam causam adferant, cur sint aliæ immixtæ & simplices, aliæ mixtæ & coniunctæ. Quid verò prohibet, vt sanitas quæ certa

est & finita, contentionem tamen admittit & summissionem, sic maiorem fieri & minorem voluptatem? Non enim vel omnium est eadem temperatio, vel aliqua vna semper in eodem statu, sed est quatenus remissa adhuc permanet, differtque intẽtione & remissione: quod idem in voluptate potest contingere. Præterea cùm summum bonum perfectum quiddam & absolutum ponant, motiones autem & ortus imperfectos, voluptatem motum ortúmque esse ostẽdere conantur. Quod nec videntur rectè dicere, nec voluptas esse motus. Propria enim est omnis motionis, velocitas & tarditas: & si non per se, veluti ei quæ mundo attributa est, at certè per comparationem ad aliud. At neutrũ horum voluptati accidit. Fieri enim potest vt quemadmodũ ad iram, sic aliquis citò ad voluptatem sit incitatus: vt autem in voluptate sit celeriter, non potest, ne facta quidem cum alio comparatione. At celeriter ambulare & crescere potest, & si qua sunt eiusdem generis. Fieri ergo potest vt celeriter tardéve mutemur in voluptatem: vt autem celeriter sit in nobis actus voluptatis, id est gaudeamus, & afficiamur voluptate, non potest. Ortus porrò quo tandem pacto futura est? Non enim ex re qualibet quiduis oritur, sed occidunt in id omnia, vnde orta sunt: & cuius ortus est voluptas, eius interitus erit dolor. Deinde dolorem dicunt indigentiam esse eius quod naturæ accommodatum est, voluptatem eius expletionem. Hæc verò sunt corporis affectus. Si ergo voluptas expletio est eius, quod secundum naturam sit: in quo fuerit illa expletio, id profectò erit quod voluptatem percipiet. Corpus ergo erit quod capiet voluptatem. At non videtur ita esse: non est igitur voluptas expletio.

Universidad de Deusto
Biblioteca

Verùm cùm ſit expletio, tum quis voluptate afficitur, & cùm ſecatur, dolet. Sed hæc opinio nata videtur ex iis voluptatibus & doloribus quæ ex cibo alimentóque capiuntur. Nam qui ieiuni atque inanes fuerunt, in eóque deſiderio dolore affecti, pòſt expletione oblectantur. At non omnibus id voluptatibus contingit. Vacant enim dolore & mathematicæ voluptates, earúmque quæ ſenſibus percipiuntur, eæ quæ ad odoratum pertinẽt, atque etiam acroamata & ſpectacula: multæ præterea recordationes, & ſpes, abſque vllo dolore ſuaues ſunt & iucundæ. Quæ quidem cuius tandem rei ortus ſunt futuræ? præſertim cum nullius rei præceſſerint indigentiæ, nulla vllius rei deſideria, cuius fiant expletiones. Nam iis quidem hominibus qui obſcœnas & probro dignas voluptates adferunt, reſpondendum eſt, non eſſe illa iucunda. Non enim ſi hominibus malè affectis iucunda ea ſunt, idcirco putanda ſunt ſimpliciter iucunda, ſed his modò talibus: ſicuti ne ea quidẽ ſalubria ſunt quæ ægris videntur, nec dulcia, aut amara, nec rurſus alba putanda, quæ lippientibus alba videntur. Aut certè hoc modo reſpondendum ſit, voluptates quidem eſſe expetendas, ſed non ab iis rebus profectas: vt ſunt diuitiæ optabiles, at non ex proditione: & bona valetudo expetenda, ſed tamen non ex cuiuſlibet rei eſu. Aut verò dicendum ſpecie voluptates differre. Diuerſæ enim ſunt quæ ex honeſtis rebus capiũtur, ab iis quæ ex turpibus. Nec iuſti hominis voluptate affici quis poteſt, niſi idem ſit iuſtus, nec muſici capere voluptatem qui muſicus non ſit: eadémque eſt ratio cæterarum. Videtur autem amicus quoque, qui ab aſſentatore plurimùm differt, oſtendere voluptatem non eſſe bonum, aut certè ſpecie voluptates differre. Ille enim vt bono ſit cum amico verſatur, hic vt ſit voluptati: atque hoc vitio datur, illud laudi ducitur: ex quo diuerſa eſſe, ad quæ referunt ſuos congreſſus, intelligitur. Nemóque eſt, qui vt iis voluptatibus, quàm maximè fieri poteſt, perfruatur, quibus pueri ducuntur, velit in puerili mente degere omnem ætatem: neque ex turpibus factis voluptatem capere, nullo vnquam impendente doloris metu: multarum denique rerũ ſtudio trahi ſolemus, etiam ſi nullam voluptatem adferant: vt videndi, vt recordandi, vt ſciendi, & virtutes comparandi. Nec ſanè quicquã refert, quòd neceſſario voluptates ex iis conſequuntur: quippe cùm ea optaremus ac ſequeremur, etiamſi nulla ex iis voluptas gigneretur. Ergo illud quidem perſpicuum eſt, nec ſummum bonum voluptatem eſſe, nec omnem expetendam: etiam illud, per ſe expetendas aliquas, quę ſpecie inter ſe differunt, aut iis rebus ex quibus oriuntur. Ac de iis quidem, quæ de voluptate & dolore dicuntur, ſatis ſupérque dictum eſt.

Quid autem ſit, aut quale aliquid, apertius, ſi paulò altius repetamus, intelligetur. Aſpectus enim perfectus eſt Cap. 4.
quacunque tẽporis quo aſpicimus parte. Hic enim nullius rei penuria eſt, quę temporis ſucceſſu formam eius abſoluat. Huic eſt ſimilis voluptas, quæ totum quippiam eſt ſemper. Nullo enim tempore quiſquam ita capere voluptatem poteſt, vt ſucceſſu temporis opus ſit quo tandem eius perficiatur ſpecies. Quare ne motus quidẽ eſt. Motus enim omnis in tempore fit: finémque aliquem & terminũ ſpectat. Veluti motio quæ eſt in ædificando, tum perfecta abſolutáque eſt, cùm id quod exoptat effecerit. An in toto quidem tem-

Universidad de Deusto
Biblioteca

pore hoc sic habet, id est motus perfectus est: in partibus verò temporis omnes imperfecti sunt: differúntque specie à toto motu: & illæ etiam partes inter se. Lapidũ enim compositio à columnarum erectione differt, & hæ ipsæ à templi effectione. Ac templi quidem structura, vndique perfecta est, cùm ei nihil desit eius quod propositum fuerat: crepidinum autem & laquearium, imperfecta: vtraq; enim partis est. Specie ergo differunt: nec potest in vllo, nisi in toto tempore reperiri motus specie perfectus. Similis est ratio ingressus & cæterarum motionũ. Etenim si loci mutatio motus est alicunde aliquo, & huius profectò in specie differẽtiæ, volatus, ingressus, saltatio, & alia eiusdem generis. Verùm non ita solùm reperitur in hoc motu speciei distinctio, sed in ipso etiam incessu. Nam hinc illuc moueri non est idem in stadio, & in parte stadij: neque in alia atque alia parte: neque idem est huius & illius lineæ transitus. Non enim solùm linea pertransitur, sed etiam linea quæ in loco sita est. At in alio loco hæc atque illa sita est. Sed de motu sanè aliis libris accuratè ac subtiliter disputauimus. Illud nunc apparet, non esse omni tempore perfectum motum, sed imperfecti sunt multi, qui etiam specie inter se differãt: siquidem termini vnde & quo, ij sunt qui speciem constituunt. At verò voluptatis est in quolibet tempore perfecta forma. Ita perspicuum est & inter se hæc motum interquam & voluptatem differre: & in iis esse voluptatem quæ integra totáque sint atque perfecta. Quod vel hinc quoque perspici potest, quia nihil moueri nisi in tẽpore potest, at voluptate affici potest. quod enim in puncto temporis est, id totum quiddam est atque vniuersum. Ex quibus

hoc quoque perspicuum est non rectè ab iis motum aut ortum dici voluptatem. Neque enim hæc ipsa sunt rerum omnium, sed earum duntaxat quæ diuiduæ sunt in partes, non ipsa quædam tota. Nec enim aspectus ortus est, nec puncti nec vnitatis: nec quicquam eorum est motus aut ortus. Nec igitur voluptas est motus aut ortus: quippe quæ res est quædam tota & vniuersa. Cùm verò sensus omnis in eo suum munus exequitur quod sub ipsum cadit, tum is qui bene affectus est, in eo absolutè munus officiúmq; suum tuetur, quod omnium quæ sub sensum illum subiecta sunt, est præstantissimum: siquidem tale quiddam muneris functio perfecta videtur maximé. (porrò vtrum sensum agere dicamus, an id ipsum in quo versatur, nihil hîc interest) in omnibus sanè optimus est actus eius quod optimè affectum est ad id quod est omnium quæ sibi subiecta sunt, præstantissimum: qui idem sit necesse est & perfectissimus & suauissimus. Est enim sua cuiusque sensus voluptas propria, itémque cogitationis & contemplationis. Ea autem plurimum habet iucunditatis, quæ est absolutissima. At ea demum est absolutissima eius quod bene affectum est ad eam rem quæ omnium optima est earũ quæ sibi propositæ sunt. Perficit autem actum voluptas, sed non ita perficit, vt res sensui subiecta, & sensus ipse, cùm bona atq; integra sunt: sicuti ne valetudo quidem & medicus eodem modo causa sunt vt bene valeamus. Quòd autem in quoque sensu sua sit quædam voluptas, vel hinc planum est, quòd spectacula & acroamata iucunda esse dicimus. Ac illud quidẽ etiam perspicuum est ita denique summam voluptatem futuram, si & sensus sit optimus, & in aliqua re eius generis occupa-

Universidad de Deusto
Biblioteca

tus. Cúmque erunt eiuſmodi, res ſub ſenſum ſubiecta, & id quod ſentit, ſemper erit voluptas: quippe cùm præſto ſit quod agat, quódq; patiatur. Sed actum abſoluit voluptas, non vt ingenitus quidam habitus, ſed vt complementum quoddam ac finis accedens: veluti hominibus qui in florenti ſunt ætate, ſpecioſa forma. Quandiu porrò res ſenſui ſubiecta vel intelligentię talis manet, qualis debet, itémque & quod iudicat, & quod contemplatur, tandiu futura eſt in ipſo actu voluptas. Etenim ſi quod agit, quódque patitur, ſimilia permanent, eodémque modo inter ſe affecta, eadem res ſolet exiſtere natura. Quid ergo cauſæ eſt, cur nemo aſſiduè afficitur voluptate? An defatigatur? Humanæ enim res omnes actum aſſiduum non poſſunt pati. Idcirco ne voluptas quidem poteſt eſſe ſempiterna: actum enim comitatur. Res autem quædam placent illæ quidem & delectãt, cùm nouæ ſunt, ſed poſtea non æquè: ob hanc cauſam. Primum enim inuitatur & allicitur animi cogitatio, atque in eas res tota intenditur, vt aciem oculorum intendunt, qui attentius aliquid intuẽtur: poſtea actus eiuſdem modi non conſequitur, ſed remiſſior ac negligẽtior. Ita voluptas quoque obſcuratur. Omnes porrò voluptatem appetere ex eo putandum eſt, quòd omnes etiam viuere cupiunt. Vita autem actus quidam eſt. In iiſque rebus potiſſimùm agendo quiſque verſatur, eáſque ſui facultates plurimum vult agendo eſſe occupatas, quas maximè adamat. Vt muſicus auditu plurimum vtitur, in cantibus: diſcẽdi cupidus, mente in rerum cognitione & contemplatione: itémque cæteri. At voluptas, actus, operationéſue cõplet & abſoluit, quare & vitam: cuius cupiditate omnes incenſi ſumus. Ergo voluptatem quoque expetunt, nec ſine cauſa: quippe cùm vitam, quæ cuique optabilis eſt, complet ac perficit. Vtrũ autem vitam ob voluptatem expetamus, an contrà voluptatem propter vitam, nunc omittamus quærere. Copulata enim hæc inter ſe videntur, & neutrum ab altero diuelli ac ſeiungi poſſe. Nam & voluptas ſine actu non exiſtit, & omnem actum perficit voluptas.

Ex quo videri etiam poteſt, voluptates ſpecie differre. Cap. 5.
Nam quæ ſpecie diuerſa ſunt, ab iis perfici & abſolui arbitramur, quæ ſunt ſpecie diuerſa. Conſtat enim ſic ſe habere omnia, & quæ natura, & quæ arte ſolent effici. Vt animalia & arbores, & picturas, & ſtatuas, & domum & vas. Patet igitur eodem modo actus ſpecie differentes, ab iis compleri ac perfici quæ ſpecie differant. Atqui mentis operationes à ſenſuum actionibus, & hæ inter ſe ſpecie differunt. Quare & voluptates quæ eas complent & abſoluunt. Idque ex eo etiam intelligi poteſt, quòd vnaquæque voluptas cum eo actu coniuncta, & quodammodo implicata eſt, quem complet ac perficit. Auget enim, ac vegetiorem reddit operationẽ ſua natiuáq; voluptas. Acrius enim ac ſubtilius iudicant exquirúntq; omnia, qui rem gerũt & tractant cum voluptate. Verbi cauſa geometriæ peritiores fiunt qui rebus geometricis tractãdis oblectantur, iiq; melius omnia intelligunt. Itémque & muſicæ & architecturæ ſtudioſi, & cæterarum artium ſinguli artifices, ſuo quiſque operi perficiendo magnos faciunt progreſſus, cùm eo delectantur. Adaugent igitur ſtudia & operationes, ipſæ voluptates. Quæ verò rem adaugent & amplificant, illi ſunt finitima ac propria. Quæ autem iis rebus quæ ſpecie diffe-

Universidad de Deusto
Biblioteca

runt,finitima ac propria ſunt,ea etiam ſpecie differunt. Iam verò hinc etiam apertius hoc ipſum intelligi poteſt, q̃ quę à diuerſis rebus ortæ ſunt voluptates, actionibus impedimẽto ſunt. Qui enim tibiarum cantu tenentur, non poſſunt verba, quæ interim fiunt, aduertere, ſi tibicinem modulantem audiant, quia maiorem voluptatem ex tibiarum cantu capiant, quàm ex præſenti actione. Voluptas igitur, quam parit tibiarum numerus, eam euertit actionem quæ in oratione verſabatur. Quod idẽ in aliis contingit, cùm ſimul duabus rebus operam damus. Quæ enim plus habet oblectationis, excludit & excutit alteram: eóque magis quo maior eſt voluptas, adeò vt nihil iam alterius relinquatur, ac nullam omninò operam det alteri. Itaque cùm vehementer nos res quælibet delectat, non admodum aliud agimus: ſed tũ alias res agimus, cùm ex aliis leuem capimus voluptatem, aliáq; leuiter placent. Quod iis vſuuenit, qui in theatro edunt bellaria. Id enim faciunt tum maximè, cùm imperiti ignobiléſque concertant. Quòd ſi voluptas propria accuratiores facit ac diuturniores, melioréſque operationes: quæ autem alienæ ſunt, corrumpunt & labefactant, perſpicuũ eſt inter eas intereſſe plurimum. Ferè enim idem faciunt alienæ voluptates, quod proprij dolores. A propriis enim doloribus tolluntur actus. Vt ſi cui in iucundũ ac moleſtum eſt ſcribere, aut rationes ſubducere alteri, ille non ſcribet, hic non ſubducet rationes, quia ſcilicet ſit eis moleſta actio. Ergo in actibus contrarios habent effectus, voluptates propriæ & proprij dolores. Propriæ autẽ ſunt, quæ actus per ſe comitantur, in ipſoque actu per ſe inſunt. Alienas verò voluptates ſimile quiddam doloris facere dictum eſt: interi-

munt enim atque euertunt, etſi nõ eodem modo. Quoniam autem actiones probitate differunt & improbitate, & aliæ expetendæ, aliæ fugiendæ, aliæ neutræ atque indifferentes ſunt, efficitur vt ſit eadem ratio in voluptatibus. Sua enim cuiuſque operationis eſt voluptas. Quæ ergo propria eſt bonæ, ea eſt proba atque honeſta: quæ malæ, improba. Nã & cupiditates quæ ſunt actionum honeſtarum, laudãdæ ſunt: quæ turpium, vituperandæ. Atqui propinquiores ſunt actionibus, & coniunctiores quæ in ipſis inſunt voluptates, quàm cupiditates appetitionéſue. Hæ enim ſunt ab illis diſiunctæ & temporibus & natura. Voluptates autem ita propè accedunt ad actiones, adeóque indiſtinctæ ſunt, vt idémne ſit voluptas quod actus, ambigatur. Non tamen rectè videatur voluptas eſſe ipſa mentis actio, aut ipſe ſenſus. Id enim abſurdum ſit. Sed quia non ſeparantur, idem videntur eſſe nõnullis. Vt igitur ſunt inter ſe diuerſi actus, ita voluptates. Differt autem viſus à tactu puritate, & à guſtatu auditus & odoratus: quare & ſimiliter different inter ſe horum ſenſuum voluptates. tum verò & ab iis quæ mentis ſunt propriæ, & inter ſe vtræque. Porrò autem vt eſt ſuum cuique animanti munus officiúmque, ſic ſua cuiq; animalium voluptas videtur eſſe attributa: ea ſcilicet quæ propriam cuiuſque operationem comitatur. Id quod ſingula ſpectanti videbitur. Alia eſt enim voluptas equi, alia canis, alia hominis. Verúmque eſt illud Heracliti, Aſinos ſtramen malle, quàm aurum. Eſt enim aſinis pabulum auro ſuauius. Atque hæ quidem quæ propriæ ſunt eorum quæ ſpecie differunt, diuerſæ etiam ſunt ſpecie: quæ autẽ eorum ſunt quæ eadem ſunt, eas conſentaneum eſt, non eſſe diffe-

Universidad de Deusto
Biblioteca

rentes. Quanquam in hominibus magna est earum distinctio. Eadem enim res alios offendit, alios delectat: nonnullisque molesta atq; odiosa est, aliis suauis & optanda. Quod etiam in rebus dulcibus contingit. Non enim eadem videtur dulcia iis, qui febri afflictantur, & bene valenti: neque idem calidum ei qui imbecilla & infirma est valetudine, & ei qui habet corpus bene constitutum: similitérque fit in cæteris. In quibus omnibus id videtur verum, quod vero bono, ac virtute prædito videtur. Quòd si præclarè ac verè dicitur, quemadmodum & videtur, éstque rerum omnium mensura & norma, virtus ac vir bonus, qua talis est: voluptates profectò eæ verè habẽdæ sunt, quæ huic videntur: & iucunda ea, quibus hic gaudet. Quæ autem ei grauia sunt & molesta, ea si cui suauia videãtur, nihil mirum. Multæ enim sunt hominum corruptiones, multæ pernicies & pestes. Neque ea sunt iucunda, sed his modò, & ita affectis iucunda. Ergo eas quidem, quas obscœnas & turpes esse constat, perspicuum est non esse nominandas voluptates, nisi hominum deprauatorum. Sed earum quæ probæ & honestæ videntur, quæ tandem, qualisue hominis propria voluptas habenda est? An id perspici potest ex actionibus? eas enim voluptates cõsequũtur. Siue ergo vna, siue plures habẽdæ sunt perfecti ac beati viri actiones, profectò quæ has complebunt & absoluent, eæ propriæ & verè dicentur hominis voluptates. cæteræ secundum locũ, quæ multifariam, vt etiam actiones, obtinebunt.

Cap. 6. Reliquum est, quoniam de iis disseruimus quæ ad virtutes, amicitias & voluptates pertinebant, latiori specie nõ ad tenue elimata oratione de beatitudine dicamus: præ-

sertim cùm in ea rerum humanarũ finem vltimúmque ponamus. Quòd si quæ suprà dicta sunt, paulò altius repetamus, breuior futura est oratio. Habitum quidem eam esse negauimus, quia dormienti per omne tempus ætatis, & qui vitam plantarum degeret, adesse posset, éique adeò qui in maximis calamitatibus & miseriis versaretur. Quæ si minus probantur, potiúsque in quodam actu ponenda est, vt suprà docuimus: actus autem alij sunt necessarij, & propter aliud expetendi, alij per se: perspicuum est fœlicitatem in eorum aliquo esse ponendam, qui per se expetendi sunt, non propter aliud. Nihil enim beata vita desiderat, nihil requirit, nullo eget, sed seipsa cõtenta est. Sunt verò per se expetendi, à quibus nihil præter ipsum actum petitur, ex quo genere videntur virtuti consentaneæ actiones. (Nam quæ honesta sunt, quæque virtuti congruunt agere, in illis ducitur quæ propter se expetenda sunt) atque etiam eæ quæ gratæ sunt & iucundæ ludorum oblectationes. Neque enim propter aliud expetũtur. Lædũtur enim ab iis potius, quàm iuuantur, adeò vt nec corporum, nec rei familiaris rationẽ habeant: & confugiunt ad hæc vitæ instituta plerique eorum qui beati putantur. Itaque apud tyrannos honorati sunt ij qui in rebus & institutis huiusmodi festiuos se facetósque præbent. Quarum enim rerum cupiditate illi incensi sunt, in iis se iucundos præbent isti: quales illi homines requirunt maximé. Atque hæc ipsa quidem videntur beatæ vitæ propria esse, propterea quòd homines principatu, imperio, & potestate præditi, iis rebus plurimum operæ tribuunt, & iis perfruendis plurimum occupantur. Sed fortasis ex iis non æquum est sumere argumentum. Neque enim

Universidad de Deusto
Biblioteca

in potentia & imperio virtus & mens, à quibus bonæ & honestæ operationes proficiscuntur, positæ sunt. Nec si, propterea quòd nullam partem liquidæ voluptatis & liberæ vnquam gustarunt, se corporis voluptatibus dedant, idcirco eæ putandæ sunt optabiliores. Nam pueri etiam quæ apud ipsos sunt in honore & precio, optima existimant. Consentaneum est igitur, vt alia pueris, alia viris in precio sunt: sic improbis alia esse, quàm probis. Quare ea demum (vt sæpe dixi) habenda sunt honorata & iucunda, quæ viro bono ac virtute prædito huiusmodi videbuntur. Porrò ea demũ est vnicuique maximè expetenda actio, quæ à suo cuiusq; habitu ducitur. Et bono igitur viro ea quæ è virtute est. Non est igitur in lusu beata vita. Nam absurdum sit profectò finem rerum omnium in ludo ponere, tótque ac tantas res gerere, tot vitæ pericula adire, tanta mala per omne tẽpus ætatis perferre, ob eam vnam causam vt possis ludere. Omnia enim, pene dixerim, excepta beata vita, propter aliud expetimus. Est enim ea finis & extremũ omniũ. Multum porrò studij curæque ponere, & laborem ferre vt ludas, stultum quiddã & nimium puerile est. At ludere, vt res serias gerere possis, Anacharsidis sentẽtia æquum est. Quoniam enim ludus requieti & cessationi similis est, quoniámque laborem continenter ferre minimè possumus, cessatione & requiete opus est. Non est igitur in otio & cessatione finis positus, quippe quæ ad actionem operationémue referatur. Sed beata vita ea est quæ ex virtute degitur: quæ eadẽ profectò seria est, non in ludo posita. Res porrò serias meliores censemus ridiculis, & quæ cum lusu & iocis coniuncta sunt: & melioris semper partis atque hominis, meliorẽ gra-

uiorémque ac magis seriam actionem. Quòd si melioris, actus est præstantior, eum iam necesse est magis esse ad beatam vitam accommodatum. Voluptatibus etiam corporis frui quiuis potest, etiam mancipium, non minus quàm vir optimus. At beatitudinem mancipio nemo tribuat, quando ne vita quidem vitalis ei iure tribui possit. Non enim in talibus vitæ degendæ rationibus fœlicitas, sed in virtute consentaneis (vt antè dixi) actionibus officiísque cõsistit.

Quòd si beatitudo, est actio virtutis, consentaneum est, Cap. 7.
vt sit eius potissimum virtutis actio, quæ est præstantissima: quam eandem necesse est eius partis esse, quæ in homine optima est, siue ea quidem mens est, siue aliud quippiam, quod sine lege naturæ imperare debet ac regere, notitiámq; in se rerum honestarum ac diuinarum continere: seu diuina quædam res etiam ipsa est, seu in nobis ea nihil est diuinius: in eius certè actione virtuti proprię consentanea, completa & absoluta beatitudo ponetur: quam eandem actionem in cognitione & contemplatione consistere dictum est. Atq; id videre potest, & superioribus respondere & conspirare cum veritate. Omnium enim actionum nulla est hac præstantior, nulla melior. Nam & mente nihil melius in nobis est, & eorum quæ cognitioni subiecta sunt, nihil præstantius iis, in quibus mens ipsa versatur. Tum ista actione nulla est magis continua, nulla magis perpetua. Nam contemplari magis continenter, quàm aliud quiduis agere possumus. Præterea voluptatem putamus implicari & admisceri debere cum beatitudine. Atqui omnium actionum quæ à virtute manãt, nulla est iucundior omnium consensu, nulla suauior ea quæ à sapientia proficiscitur. Itaque mirabiles

Universidad de Deusto
Biblioteca

quaſdam ſapientia,puritate & ſtabilitate habet voluptates. Verùm id quoque conſentaneum eſt, doctos quàm dubitantes & inſcios iucundiorem vitam traducere. Illa etiã quæ fertur ſatis ampla,& ſe ipſa contenta rerum abundãtia, in contemplandi actione maximè reperitur. Omnium enim rerum quæ ad vitam degendam ſunt neceſſariæ, & ſapiens vir & iuſtus,& cæteri omnes indigent. Sed hæc talibus hominibus abunde ſuppetant, adhuc tamen vir iuſtus,apud quos, & quibuſcum res iuſtas tractet, deſiderabit:itémque moderatus & fortis & cæteri. At verò ſapiẽs etiam ſolus poteſt in rerum cognitione verſari,eóque magis, quò erit maiore ſapientia ornatus & inſtructus. Cui quãquam fortaſſis melius eſt,quibuſcum actiones ſuas communicet,præſto eſſe, tamen ſe ipſe eſt contentus maximé. Videtur etiam hæc actio ſola propter ſe diligi: quippe ex qua præter contemplationem ipſam nihil redeat: ab rebus verò agendis,præter actionem plus minúſue conſequimur. Beatitudo etiam in tranquillo quodam otio videtur conſiſtere. Negotia enim ſuſcipimus, vt in otio ſimus, & bella geramus ob eam cauſam,vt in pace viuamus. Ac virtutũ quidem actus earum quæ in rebus agendis cernuntur,in ciuilibus aut bellicis rebus,poſiti ſunt. Quæ verò in his verſãtur actiones,negotioſæ videtur. Ac bellicę quidẽ omnino. Nemo enim bellum ob eam vnam cauſam vt bellum gerat,gerere inſtituit,aut bellicum apparatum inſtruere. Crudelis enim videatur omnino,ac planè ſceleratus, ſi quis amicos ſibi hoſtes faciat,vt pugna edatur, ſiantque cædes. Eſt verò etiam negotioſum munus eius qui in reipub. luce verſatur, eíque prætet reip.adminiſtrationem,propoſita ſunt imperia

& honores: aut certè ipſam beatam vitam ſibi procurat & ciuibus,aliam à ciuili: quam etiam quærimus,tanquam ab illa diuerſam: vt per ſe planum ac perſpicuum eſt. Quòd ſi inter omnes virtutis actiones, bellicæ & ciuiles multò præſtant & pulchritudine & magnitudine, hæ autem negotioſæ ſunt,finémque aliquem ſpectant, nec propter ſe expetuntur:mẽtis verò actio, & ſtudio longè antecellere videatur,vt quæ in rerum contemplatione conſiſtat, & præter ſe finem ſibi nullum proponit, & propriam habet ſibíque familiarem voluptatem, quæ ſanè actioni magnam facit acceſſionem:tum verò & illa ſeipſa contenta rerum abundãtia,& otium,& vacuitas defatigationis, quantum natura humana patitur, cætera denique omnia quæ beato viro tribuuntur, hac ipſa actione contineantur, hanc profectò vndique perfectam beatitudinem hominis eſſe neceſſe eſt, ſi perfecta & abſoluta vitæ longitudo acceſſerit. Nihil enim in beata vita non perfectum poteſt exiſtere. Quæ talis vita profectò melior ſit, quàm hominis natura ferat. Eã enim vitam deget non qua homo eſt, ſed qua in eo diuinũ quiddam incluſum eſt: quod quantò præſtat ei quod concretum eſt,tantò eius actio ei quæ à cæteris virtutibus proficiſcitur,antecellit. Vt igitur diuinum quiddam mens eſt cum homine comparata, ſic vita ei congruens & conſentanea diuina eſt ad humanam. Omnes porrò debemus, nõ vt hortantur quidam, humana ſapere ac ſpectare, cùm homines ſimus,& mortalia,cùm mortales: ſed, quoad poſſumus, niti ad immortalitatem, omniáque perficere, vt vitam ex eo degamus, quo nihil eſt in nobis præſtantius. Etſi enim mole exiguum eſt, at vi certè & dignitate multum rebus omnibus antecellit. Quinetiã videtur quiſque illud ipſum

Universidad de Deusto
Biblioteca

esse: siquidem id sit quod in nobis est optimum, quódque principatum obtinet. Quò indignius sit, non suam quemq; vitam sequi, sed alienam. Quódque suprà dictum est, nùc bene conueniet, nempe quod cuique propriè accommodatũ sit à natura, id cuique esse & optimum & suauissimum. Et vita igitur homini est suauissima quæ mente excolenda traducitur: siquidem est homo hæc pars maximè.

Cap. 8. *Est igitur hæc vita etiam beatissima. Secundo verò loco beatitudinis ea vita quæ reliquis virtutibus conuenienter ducitur: illarum enim actiones, sunt humanæ. Nam & iustitiæ & fortitudinis, cæterarúmque virtutum muneribus, officiisque nos inter nos fungimur, cùm in rebus cõtrahendis, omni rerum vsu, actionibus omnis generis, denique animi perturbationibus, suum cuique decorum tribuimus: quæ ad naturam humanam perspicuum est omnia pertinere, immò verò quædam etiam à corpore profecta videntur accidere: magnúmque adeò commercium cum perturbationibus moralis virtus habere. Copulata etiam est & connexa prudentia cum virtute morali, & hæc ipsa cum prudentia. Nã & prudentiæ initia manant à virtutibus morum: & quicquid in eis est rectum, id omne prudentia dirigitur. Quòd si hæ ipsæ perturbationibus cohærent, in eo toto, quod ex anima & corpore concretum est, sitæ sint necesse est. At huius compositi ac concreti virtutes, humanæ sunt: quare & vita quæ ad eas dirigitur ac beatitudo ipsa, humana erit. At verò quæ mentis est propria, ab illo separata est. Nam de ea hactenus dictum sit: quoniam de ea subtilius disputare maioris negotij sit, quàm quod suscepimus. Sed paulum admodum hæc externa bona & affluentiam, aut minus certè quàm moralis, videtur requirere.*

Nam vt rerum ad viuendum necessariarum vsum vtraq; requirat, idque si ita vis ex æquo (quanquam maior quædam ei qui in Reip. administratione versatur, ad res corporis, cæteráque eiusdem generis procurandas adhibetur diligentia) nam id parum refert: in officiis tamen & actionibus præstandis, plurimùm intererit. Nam & liberali ad tuenda officia liberalitatis, pecunia opus erit: & iusto quidem certè ad remunerationes. Incertæ enim sunt voluntates hominum: multíque cùm iusti non sint, præ se ferunt iustitiæ speciem, & se velle iustè agere, probè simulant. Forti verò, vires sunt necessariæ, si quidem virtute aliquid gerere velit: & temperanti, licentia. Quomodo enim perspici poterit, vtrum talis sit, an aliorum quispiam? Vtrum autem agendi consilium, primáque susceptio plus in virtute possit, an ipsæ actiones, quasi in vtroque consistat, quæstio est. Illud certè perspicuum est in vtroque perfectionẽ & quasi summam consistere. Atqui ad præstandas actiones, multa desiderantur, eóque plura, quò maiores & clariores sunt. At homo qui in rerum cognitione versatur, res eiusmodi ad hoc quidem munus fungẽdum, nihil requirit: quinetiam contemplationem (penè dicam) impediunt. Sed tamen quâ homo est, vitæque vsu cum multis implicatur, ea officia cætera virtutis sequitur & facit. Quo fit vt huiusmodi rebus ei opus sit, vt humaniter vitam degere possit. Quòd verò perfecta, & omnibus numeris absoluta fœlicitas, in quadã contemplandi operatione consistat, hinc etiam perspici potest. Deos enim maximè beatos ac fœlices esse existimamus. Quas verò iis actiones tribuamus? Num iustitiæ? At nónne ridiculi videbuntur, si & res contrahant, & depositа reddant, cæteráque faciant eiusdem generis? An fortes

Universidad de Deusto
Biblioteca

dicemus, vt scilicet res asperas perferant, periculáq; adeant ob eam causam, quia honestum est? Num liberales? At cui largientur? Absurdum etiam videatur, si numos, aut tale aliquid habeant. An verò temperantes? At quí esse possunt? An non laus sit importuna, & minimè ferenda prauis eos vacare cupiditatibus? Denique si per omnia actionum officiorúmque genèra expatiemur, perexiguam sanè laudem, & deorum maiestate indignam cõtinere videbuntur. Attamen eos viuere omnes existimant: ergo & aliquid operari. Non enim par est, eos tanquam Endymionem, dormientes facere. Sublata igitur agendi, ac multò etiam magis, faciendi ratione, quid tandem viuenti deo præter contemplationem relinquitur? Itaque præstans beatitudine dei operatio, in cõtemplatione consistat necesse est. Ac proinde hominũ operatio vt quæque ad hanc proximè accedit, ita est beatissima. Idque ex ea velut nota intelligi potest, quòd cætera animalia sunt omnia expertia beatitudinis, cùm sint huius generis actu omni ex parte priuata. Etenim deorum vniuersa est beata vita: hominum verò, quatenus in ea elucet quædam eius actus similitudo. At ex cæteris animantium generibus nullum beatitudinem consequitur: quod cognitionis & contemplationis nullo modo sit particeps. Quàm ergo latè patet contemplatio, tam etiam beatitudo: & quò maior aliquibus inest cognitio & contemplatio, eò ampliorem fœlicitatem consequuntur: neque id ex accidente & aliena vi, sed per ipsam contemplationem. Est enim ipsa per se plena dignitatis, & omni veneratione prosequenda. Quare fœlicitas erit contemplatio quædam. Sed commodis tamen externis, cùm homo sit, beatus indigebit. Neque enim ipsa per se satis valet humana

natura ad rerum contemplationem: sed etiam opus est & corpus valere ac vigere, alimentáque necessaria, reliquúmque vitæ cultum suppetere. Nec si beatus sine bonis externis esse nemo potest, idcirco putandũ est multis & magnis homini felici opus esse. Non enim in nimia quadam rerum omnium abundantia & affluentia, satietas & seipsa contẽta rerum copia, posita est, neque ipsa actio. Possunt enim ij etiam qui terra marique non imperant, res gerere & magnas & præclaras. Etenim cui adsint modicæ opes ac moderatæ, potest ea efficere, & præstare omnia quæ virtuti congruunt. idque planè ac perspicuè cernere licet. Priuati enim homines nihilominus, ac multò etiam magis æquitatem colunt, quàm ij qui potentia & imperio excellunt. Satis igitur est tantum opum suppetere, quantum scilicet ad virtutis actionẽ sufficiunt. Erit enim haud dubiè vita beata eius qui virtutem colet, atque exercebit. Et Solon quidem beatos rectè profectò eos dixit, qui moderatis externis copijs res gessissent quàm illustrissimas, & temperatè moderatéque vixissent. Fieri enim potest, vt qui mediocres opes habeant, ea agant quæ agenda sint. Anaxagoras quoque nec diuitem, nec potentem fœlicem iudicabat, cùm negaret sibi mirum visum iri, si ipse multitudini (quæ ex bonis externis, quorum solum sensum habet, homines iudicat) ineptus ac stultus videretur. Cum rationibus igitur nostris sapientum quoque sententiæ congruunt. Quæ magnam quandam habent illæ quidem authoritatem ad fidem faciendam: sed tamen cùm de agendis rebus quæritur, tum ex factis & vitæ ratione, in quibus eorum vis præcipua cernitur, veritas iudicatur. Spectanda igitur ita sunt antedicta omnia, vt ad facta & vitæ rationem conferantur: quæ si

Universidad de Deusto
Biblioteca

cum factis consentiant, comprobare: sin discrepant, verba modò existimare debemus. Porrò vt quisque mentem vitæ actionísque ducem maximè sequitur, eámque colit, éstque optimè animo constitutus, ita est deo charissimus. Etenim si dij res curant humanas, sicuti curare videntur: profectò illud quoque consentaneum est, eos re delectari optima, & quæ generis societate cum ipsis sit coniunctissima: cuius generis est mens: iisque adeò hominibus, qui eam ipsam rem ament & colant, beneficia reddere, gratiámque referre, & eas res curent, quas ipsi charas habent, rectéque ac præclarè facta sequantur. Nec verò dubium est, quin hæc ipsa insint omnia sapienti. Ergo Deo charissimus est. Hunc verò etiam beatissimum esse par est. Quare sapiẽs hoc eiam nomine, maximè est beatus futurus.

Cap. 9. Sed quoniam de iis ac de virtutibus, itémque de amicitia & de voluptate satis multa dicta sunt, ad res velut primis lineis informandas, & pingui quadam Minerua exprimendas, quæret aliquis, num ad exitum perductum sit nostrum institutum? an, vt fertur, cùm res agendæ traduntur, non est finis in contemplatione & cognitione positus, sed in actione potius earum? Ergo nec virtutem quidẽ satis est habere cognitam: sed danda opera est, vt & eam habere & exercere, ad vsumque adhibere possimus, aut si quo alio modo efficimur boni. Ac si verba quidem satis essent ad probos efficiendos, iure profectò Theognidis sententia, A nobis multa ac præmia magna ferent, eáque sibi quenque parare oporteret. Nunc verò valere illa quidẽ videntur ad hortandos excitandósque adolescentes, liberali ingenio præditos: eósque adeò qui ingenuis sunt moribus, quique veræ honestatis studio ducuntur, faciles ac velut

ductiles ad virtutem reddendos: pleróque tamen non posse ad honestatem, verámque probitatem traducere. Neque enim pudore solent retineri, sed metu: nec deterret eos à vita facinorosa ipsa turpitudo, sed pœna. Cùm enim in vita animi perturbationibus obediant, suas quisque ac familiares sibi voluptates persequuntur, eáque omnia ex quibus oriuntur: fugiúntque dolores cõtrarios. Honesti autem veræque voluptatis, quam nunquam degustarunt, ne notiones quidem vllas habent animo defixas. Hos ergo tales homines quæ tandem vis orationis possit à peruersa vita ad rectam honestámq; deducere? Nõ enim potest, aut nõ facilè potest, siquid est penitus insitũ moribus atq; inueteratũ, id oratio euellere. Sed præclarè nobiscum agitur profectò, si iis omnibus adhibitis, quibus probi videmur, fieri posse virtutis compotes efficiamur. Bonos autem fieri alij natura putant, alij consuetudine, alij doctrina. Ac illud quidem perspicuum est, quod hïc naturæ est, non esse illud in nostra potestate situm, sed à diuina quadã causa iis suppeditari qui verè sint fortunati. Orationis autem & doctrinæ vis nequaquam idem apud omnes valet, sed debet antè, vt humus quæ semen fotura est, sic auditoris animus quibusdã moribus excoli, vt rectè gaudere possit atque aspernari. Nõ enim audiat intelligátue orationem dehortantis is qui pareat perturbationibus, ex iisque vitam degat. Eum porrò qui ita sit affectus, quo tandem modo de sententia deducere possis? Denique non orationi obtemperare videtur perturbatio, sed nisi vi coacta, cedere non solet. Oportet igitur mores virtuti accommodatos, quodam modo antè inesse, quibus & honestatem amet, & turpitudine offendatur. Difficile autem est à puero rectam vitæ viam ad virtutẽ

Universidad de Deusto
Biblioteca

ferentem assequi, nisi his talibus legibus sis educatus. Nam cùm plerisque moderatè & constanter viuere molestum est, tum adolescentibus maximé. Itaque præscribi educatio & studia debent legibus. Nihil enim molestiæ adferet, si consuetudo adhibeatur. Nec verò fortasse satis sit adolescentes educatione rationéque viuendi recta diligenter esse institutos, sed quoniam oportet confirmatis iam ætatibus in iis ipsis studiis versari, ad eáque adiungere consuetudinem: idcirco in iis quoque, legibus opus est, omninóque per omne tempus ætatis. plerique enim vi ac necessitate potius quàm ratione, & pœna magis, quàm honestate ad officium impelluntur. Quocirca latores legum putant nonnulli debere adhortari & incitare ad virtutem honestatis gratia: quòd consuetudine imprimis sint probi obtemperaturi: in eos autem qui parere nolint, nec bona indole præditi sint, pœnas & supplicia constituere. At eos qui sanari nullo modo possunt, planè exterminare. Nam bonum virum & qui vitam ad honestatem dirigat, rationi obediturum: improbum verò qui voluptatis cupiditate incendatur, tanquam iumentum, dolore coërcendum esse. Quapropter dolores etiam aiunt eiusmodi extare oportere, quæ voluptatibus, quibus dediti sunt, maximè repugnent. Si quis igitur bonus futurus est, primùm, vt dixi, rectè educari debet atq; assuescere: deinde honestis studiis ætatem conterere: quæque flagitiosa sunt, nec inuitus, nec sua sponte admittere. Quæ quidem omnia ita fient denique, si quis vitæ ducem rationem quandam & mentem sequatur, & cui vis ad cogendum insit, recta præscriptionẽ. Ac patrium quidẽ imperium nec cogit, nec vim aut necessitatem adfert: neq; cuiusquam hominis vnius omnino, nisi qui rex sit, aut simili aliqua potestate præditus

At verò lex vim habet ad cogendum idoneam: quæ ipsa, ratio quædam est à prudentia quadam & mente profecta. Et homines quidem in eorum odium incurrunt, quorum obsistunt cupiditatibus, etiam si rectè id facere videantur. At lex non est inuisa, non grauis, non molesta, cùm bonum æquúmque decernit. In sola autẽ Lacedæmoniorum ciuitate, ac paucis aliis, legislatori curæ fuit educationis ac disciplinæ ratio. In plurimis hæc neglecta sunt omnia, in quibus pro sua quisque voluntate vitam agit.

Cyclopice, vxorémque regens, liberósque gubernans.

Ergo omnium rerum nihil est melius, nihil præstãtius, quàm si recta disciplina publicè sanciatur, quam omnes sequi possint. Quæ si publicè negligatur, tum decere videatur, vt priuatim quisque suis liberis atque amicis adiumento sit ad virtutem comparandam, aut certè velit, & hoc consilium ineat. Quæ omnino facultas in eo maximè, ex iis quæ dicta sunt, inesse videatur qui legũ ferendarum peritia valebit. A lege enim publicæ scilicet disciplinæ proficiscũtur: bonæ verò atq; honestæ, sunt quæ bonis legibus cõtinentur. Quæ vtrum scriptæ sint, an non scriptæ, nihil referre videtur: nec vtrum vnus, an multi his instituantur: sicuti nec in musica, nec in gymnastice, aliisque studiis. Quemadmodum enim in Repub. ius legitimum, & quod moribus receptum est: sic domi priuatim paterna præcepta, & paterni mores atque instituta, valent: eóque magis, quòd generis inter eos, & beneficiorum intercedit communio. Amorem enim natura liberorum erga parentes iam antè conciliat, adeóque faciliorem parendi voluntatem. Iam verò singulæ institutiones à communibus differunt haud secus, quàm in medicina. Nam generatim omni homini qui febri tactatur, prodest

Universidad de Deusto
Biblioteca

inedia & quies: at alicui forsan non prodest. Nec certè ludimagister pugilibus omnibus idem genus pugnæ præscribit. Singulæ autem res ita demum accuratius tractari videbuntur, si propria singulis diligentia adhibeatur. Sic enim quisque quod sibi operæprecium sit, melius assequetur. Sed ita denique summam curam & diligentiam rebus singulis & medicus, & gymnastes, & quiuis alius adhibiturus est, si genus totum sciat: omnibus scilicet hoc prodesse, vel talibus. Scientiæ enim dicuntur, & sunt eius quod commune ac generale est. Veruntamen nihil fortè prohibet rectè rem aliquam vnam curari & administrari ab eo qui sit ille quidem inscius, sed tamen accuratè notauerit & obseruarit ea qua valet experientia, quæ quanque rem consequuntur: sicuti etiam sunt quidam medici qui sibi sunt optimi, & tamen alteri nullam ferre opem possunt. Nihilominus tamen ad res vniuersas progredi fortasse debet, eásque tenere quoad fieri poterit, is qui se volet esse artificem & rerum cognitione præditum. In iis enim scientias diximus consistere. Ei quoque fortasse qui volet suo studio & diligentia siue multos, siue paucos meliores efficere, danda opera est vt legũ condẽdarum facultate instructus sit: si quidem legibus boni efficiamur. Quempiã enim, eúmque adeò qui tibi sit propositus, præclarè cõformare, & rectè affectum reddere non est cuiuslibet: sed si quis hoc potest, profectò peritus & doctus. id quod in medicina videre licet, reliquísq; omnibus, in quibus diligentiæ & prudentiæ locus est. Nũquid ergo id nunc exquirendum est, vnde, aut quo tandem modo rationem condendarum legum quis assequi possit? An vt in cæteris sit, ab iis qui Remp. tractant, id petendũ est? pars enim ciuilis prudentiæ videbatur. An non idẽ cernitur in ciuili scientia quod

in reliquis scientiis & facultatibus? In aliis enim eosdẽ constat & ipsas facultates tradere, & earũ munus officiúmque præstare: vt medici & pictores faciunt. At Reip. administrãdæ præcepta se profitẽtur Sophistæ esse docturos: quorum nemo ea ipsa gerere instituit, sed in eorũ actione versantur, qui Remp. gerunt: qui hoc ipsum sua quadam naturæ facultate & experientia præstare potius vidẽtur, q̃ consilio atque ratione. Neque enim aut hęc mãdant literis, aut de iis disserunt: etsi id præstãtius sit profectò, q̃ vel iudiciales orationes, vel cõciones. Nec verò ciuili scientia erudiuisse suos liberos, aut alios quosdã suos amicos: quod tamẽ consentaneum erat, si id facere potuissent. Nõ enim aut Reip. quicquam melius hac vi & facultate relinquere, aut quicquam sibi melius hac ipsa optare potuissent: quare nec iis quoq; quos charissimos habẽt. Non tamen videtur parũ adiuuare experientia: alioqui ciuilis prudentiæ cõsuetudo & vsus, non faceret eos ad Remp. gerendã paratiores & instructiores. Quocirca qui Reip. administrandæ rationẽ scire cupiunt, iis necessaria experientia est. Qui autem sophistæ hanc profitentur scientiã, procul admodũ ab eo absunt, vt doceant: quippe qui omnino nec qualis ipsa res sit, nec qualibus in rebus versetur, sciant. alioqui nũquam eam, eandẽ cum rhetorica, aut etiam deteriorem esse statuissent: nec facilè esse putassent, leges ferre, ei qui probatas hominum opinione leges coaceruasset: quod ei tum eligere liceret. quasi verò delectus non sit intelligẽtiæ: at rectè iudicare non sit maximũ. quod in musicis animaduerti potest. Qui enim in rebus singulis experiẽtia valent, ij rectè de operibus iudicãt: quibúsq; rebus, & quemadmodũ perficiãtur quæ oportet, effici intelligũt: & quæ quibus cõgruant. At imperiti satis habent, dum non fiat manifestum, recténe

opus factũ sit, an perperam, quod in pictura contingit. Leges porrò sunt veluti opera ciuilia. Quo igitur pacto quisquam per eas scientia legum ferendarum erit instructus? aut quæ sint optimæ, iudicabit? Nam ne medicinæ quidem satis videntur periti fieri ex medicorum scriptis: etiamsi non solùm curationes conentur tradere, sed etiam quo modo curari ægri debeant, & quemadmodum sint adhibendæ curationes, suis cuiusque expositis affectionibus. Quæ vsuperitis adiumento esse ac prodesse videntur, insctis non item. Ita fortasßis legum ac Rerumpub. collectio magno iis vsui erit qui cognoscere & iudicare possunt, quid in iis rectum sit, aut contrarium, aut quæ quibus conueniant. Qui autem ea persequi volet absque animi affectu, rectè quidẽ de iis iudicare, nisi fortuito, non continget, quin tamen ad ea tractanda perspicaciores fiant, negari fortasse non potest. Quoniam igitur superiores quæ ad legum ferendarum rationem pertinent, inuestigare prætermiserunt, melius est fortasse nos de iis magis ac magis cõsiderare atque tractare, omninóq; de Repub. vt quæ in rebus humanis versatur philosophia, à nobis, quoad eius fieri poterit, vndique suis partibus omnibus perfecta absolutáq; videatur. Ac primum quidẽ siquid à maioribus singulatim rectè traditũ sit, id persequi conabimur. deinde ex iis rebus publicis quas collegerimus, quæ res euertãt ciuitates & quæ conseruent: in quoque genere Reip. perspiciemus: & quas ob causas aliæ rectè, aliæ contrà administrẽtur. His enim cognitis, maximè fortasßis intelligemus & quis omniũ sit optimus Reip. status, quemadmodũ singul. constitutæ sint, & quibus legibus ac moribus vtantur. Ergo dicere incipiamus.

FINIS.

Universidad de Deusto
Biblioteca

Universidad de Deusto
Biblioteca

Universidad de Deusto
Biblioteca

Universidad de Deusto
Biblioteca